

- **REVOLUȚIA DIN 1989**
 Flavius-Cristian Mărcău
 Lucian-Vasile Szabo
 Narcis Ronald Popescu
 Florin-Ciprian Mitrea
 Dumitru-Cătălin Rogojanu
 Enache Tușa
 Adrian-Cosmin Canae
 Gheorghe Ciascai
 Alina Duduciuc
- **REMEMBER 1989**
 Stelian Tănase
 Ruxandra Ivan
 Adrian Pop
 Mihail Radu Solcan
- **ANTISEMITISM, RASISM, XENOFOBIE**
 Ana Bărbulescu
 Alexandru Florian
- **RECENZIE**
 Nicolae Drăgușin

VOLUM XXII
NUMĂRUL
6 (182)
NOV.-DEC. 2014

Sfera Politicii

25 de ani de postcomunism
 100 de ani de la Primul Război Mondial

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE
 EDITATĂ DE FUNDAȚIA „ORIENT EXPRES”

APARIȚIE BIMESTRIALĂ

Acest număr apare cu sprijinul
 Institutului Național pentru Studierea
 Holocaustului din România „Elie Wiesel”

INSHR
 EW

[Russel-Morgan Print]

Revoluția din 1989

Sfera Politicii este prima revistă de știință și teorie politică apărută în România, după căderea comunismului. Revista apare fără întrerupere din 1992.

Sfera Politicii a jucat și joacă un rol important în difuzarea principalelor teme de știință și teorie politică și în constituirea și dezvoltarea unei reflecții politologice viabile în peisajul științific și cultural din România.

Sfera Politicii pune la îndemâna cercetătorilor, a oamenilor politici și a publicului, analize, comentarii și studii de specialitate, realizate pe baza paradigmatelor teoretice și metodologice ale științei și teoriei politice actuale.

Sfera Politicii își face o misiune din contribuția la consolidarea și dezvoltarea societății democratice și de piață în România.

**Revista *Sfera Politicii*
a fost editată din anul 1992 de:**

Fundația
Societatea Civilă

INDEXĂRI INTERNAȚIONALE:

- Central and Eastern European Online Library (CEEOL)
- DOAJ - Directory of Open Access Journals
- International Political Science Abstract / Association internationale de science politique (IPSA/AISP)

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

EBSCO **ProQuest**
P U B L I S H I N G

 SCIOPIO
SCIENTIFIC PUBLISHING & INFORMATION ONLINE

Sfera Politicii respectă Ordinul nr. 4691 din 26 iulie 2011 al Ministrului Educației, Cercetării, Tineretului și Sportului privind aprobarea standardelor minime necesare și obligatorii pentru conferirea titlurilor didactice din învățământul superior, a gradelor profesionale de cercetare-dezvoltare.

EDITORIAL BOARD

Călin Anastasiu

Consilier Principal al Președintelui Societății Române de Radiodifuziune, București, România

Daniel Chirot

University of Washington, Seattle, Washington, USA

Dennis John Deletant

Professor, University College, London, United Kingdom

Alexandru Florian

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București
Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”

Anneli Ute Gabanyi

Cercetător asociat al Institutului German pentru Probleme Internaționale și de Securitate (Stiftung Wissenschaft und Politik), Berlin, Germania

Gail Kligman

Professor, University of California, Berkeley, USA

Steven Sampson

Professor, Lund University, Lund, Sweden

Gisèle Sapiro

Directrice de recherche au CNRS, Directrice du Centre européen de sociologie et de science politique (CESSP), Université Paris-Panthéon-Sorbonne/CNRS/EHESS

Michael Shafir

Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Lavinia Stan

Professor, Department of Political Science, St. Francis Xavier University, Canada

G. M. Tamas

Budapest, Hungary

Katherine Verdery

Professor, City University of New York Graduate Center, USA

REDACTOR ȘEF

Alexandru Radu

Profesor, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București

SECRETAR GENERAL DE REDACȚIE

Florin Grecu

REDACȚIE

Alexandru Climescu

Nicolae Drăgușin

Aurora Martin

Ioana Paverman

Camelia Runceanu

Cecilia Tohăneanu

TEHNOREDACTOR

Liviu Stoica

Sfera Politicii

VOLUMUL XXII, NUMĂRUL 6 (182), noiembrie-decembrie 2014

Revoluția din 1989

Flavius-Cristian Mărcău

Implicațiile generalului Stănculescu în revoluția din 1989 – CEDAREA Puterii 3

Lucian-Vasile Szabo

Mass-media și misterul celor „4632” de morți de la Timișoara din decembrie 1989 10

Narcis Ronald Popescu

Dumitru Popescu și Revoluția Română din 1989 18

Florin-Ciprian Mitrea

Anul 1989 în Polonia. Virtutea politică a moderației și vocația conservatoare a Solidarității 27

Dumitru-Cătălin Rogojanu

O analiză psihoistorică. Gulagul și Revoluția română din 1989 38

Enache Tușa

Revoluția română prin ochii unui contemporan. Câteva reflecții asupra unor evenimente confuze 44

Adrian-Cosmin Canae

Decembrie '89. Transferul revoluționar al puterii 51

Gheorghe Ciascai

De la Romania comunistă la Romania europeană – beneficii și costuri ale aderării României la Uniunea Europeană 59

Alina Duduciuc

Socially valued role models 25 years after the fall of Communism. A quantitative study on students and mass media exposure 66

Remember 1989

[Sfera Politicii 126-127]

Anii comunismului târziu. O încercare de sinteză 72
Stelian Tănase

[Sfera Politicii 173]

A fi istoric al comunismului românesc, după 23 de ani 89
Ruxandra Ivan

[Sfera Politicii 154]

„Lecțiile” globale ale revoluțiilor Est-Europene 97
Adrian Pop

[Sfera Politicii 120-121-122]

Trei însemnări despre comunism, anticomunism și responsabilitate 105

Mihail Radu Solcan

Antisemitism, rasism, xenofobie

Ana Bărbulescu

Official Order and Ritual Disobedience in Transnistria's Ghettos 114

Alexandru Florian

„Iulie însângerat” 127

Recenzie

<i>Interacțiunea Stat-Biserică în România postcomunistă: provocări metodologice pentru știința politică</i> (Nicolae Drăgușin).....	137
Lavinia Stan, Lucian Turcescu, <i>Religie și politică în România postcomunistă</i>	

Index de autori	141
------------------------------	-----

Summary	143
----------------------	-----

Implicațiile generalului Stănculescu¹ în revoluția din 1989 – CEDAREA Puterii²

■ FLAVIUS-CRISTIAN MĂRCĂU

[„Babes-Bolyai“ University of Cluj-Napoca]

Abstract

General Victor Atanasie Stănculescu is one of the main pawns during the Revolution of 1989 and in the continuation of our scientific approach we demonstrate how he has held power during demonstrations and how he transferred to Ion Iliescu. We do not want to develop a hypothesis showing the heroic deeds of General but on the basis of documents, to highlight the important role that he had. General Victor Atanasie Stănculescu was one of the few who had knowledge disembarkation of Ceausescu and the only one who managed to take over the power from the hands of dictators - power which does not used it but he transferred it in the hands of Ion Iliescu.

Keywords

communism; stanculescu; Iliescu;
revolution; Romania; 1989

Evenimentele petrecute în timpul revoluției sunt cunoscutе și au fost dezbătute de mulți autori, atât români cât și străini, dar puțini sunt cei care au tratat evenimentele respective prin prisma anumitor persoane – personaje cheie ale evenimentului. Avem o îndoială asupra următorului aspect: preluarea puterii din mâinile dictatorilor nu s-a datorat manifestanților ci anumitor factori care au dus la înlăturarea dictatorilor de la putere. Noi, în urma analizei ordinelor emise pe linie militară și a bibliografiei românești dar și străine, am ajuns la concluzia că Generalul Stănculescu a fost cel care a preluat puterea, în urma decolării cuplului dictatorial de pe sediul Comitetului Central și tot el este cel care nu s-a folosit de ea ci a hotărât să o transfere celui care a devenit primul președinte al României de după 1989.

În continuarea cercetării noastre științifice vom prezenta evenimentele, evidențiind orele, care s-au petrecut începând cu 22 decembrie.

Între orele **09:55** și **10:07** are loc întâlnirea dintre Nicolae Ceaușescu și generalul Stănculescu. Cel din urmă a

¹ A fost General al Armatei Române. În 1989 deținea funcția de ministru adjunct al apărării naționale

² Articolul de față se regăsește, într-o formă extinsă, în cartea Mărcău Flavius-Cristian, *Revoluția română din decembrie 1989*, Târgu-Jiu: Academica Brâncuși, 2011, ISBN 978-973-144-499-4

fost chemat de două ori de către dictator, acesta refuzând inițial să se prezinte în fața acestuia motivând că se afla în incapacitate fizică – avea piciorul în ghips. În disperarea momentului, dictatorul a cerut ca Stănculescu să vină indiferent de starea de sănătate în care se afla, menționând: „cu picioarele rupte să vină și să vină în 5 minute, să nu se joace, că-l aduc arestat!”. Generalul a sosit în aproximativ un sfert de oră îmbrăcat în haine civile. Simula că e accidentat și că îl doare piciorul³. Acesta este momentul în care Ceaușescu i-a dat ordin să preia comanda armatei: „Stănculescule, preiei conducerea Armatei în urma sinuciderii lui Milea și execuți ordinul. Mergeți și opriți!”⁴. Stănculescu a declarat că a respectat întocmai ordinele lui Ceaușescu. A mers și a oprit trupele chemate de Milea la București pentru decimarea manifestanților. Nu este cert că acesta a acționat întocmai cum a declarat – există posibilitatea ca el să nu fi dorit o implicare directă în reprimarea manifestației – dar este cert că trupele chemate de generalul Milea au intrat în cazarmă, iar acesta acțiune poate fi observată în documentul atașat mai jos:

10:07. Col. Negrea.

– **RONDOUL** – indicativ MapN transmite: nu se trage de către nimeni, nici foc de avertisment – să se *parlamenteze*

10:35 – c. amiral. P. George și col. Constantin să se *parlamenteze* cu demonstrații la care să se spună că se retrag în cazarmă

10:45 – strada Brăcenii – Obor, Dimitrov, Republicii, M. Eminescu, coloane – R7 Mc, este solicitat să intervină – **NU SE APROBĂ**. Începând cu ora 10:10 echipajele blindatelor din centru încep deplasarea spre cazărmi, ca urmare a ordinului de ieșire din luptă dat de gen. Stănculescu la ora 10:07⁵.

Un aspect important este acela că între orele 09:55 și 10:07 a avut loc întâlnirea dintre Nicolae Ceaușescu și gen. Stănculescu, iar acesta din urmă a dat ordin maiorului Tufan să oprească toate trupele, folosind indicativul lui Milea – **Rondoul** – și nicidecum trupele nu au trecut de partea manifestanților când au aflat că Vasile Milea s-a sinucis – la aceea oră nu se cunoștea acest lucru.

Ordinul a fost îndeplinit pe dos, după cum declară generalul în cartea *Crimele Revoluției*: „am acționat pe dos. L-am oprit pe primul transmisionist (este vorba de maiorul Tufan, n. a) pe care l-am întâlnit, s-a prezentat, l-am întrebat dacă are legătură cu cele două unități care afluează și l-am întrebat care-i situația lor. A intrat într-o cameră și a luat legătura prin stație. După două minute a ieșit și a zis că una e pe Viilor, alta e la Tineretului. Veneau spre Piața Palatului. Am făcut legătura imediat cu Piața Tienanmen. Știam ce se petrecuse în China. Am spus: dă ordin imediat să se întoarcă în cazărmi și, dacă e populație, să spună că Armata e cu voi. Stați liniștiți că nu se întâmplă nimic! Era ora 10:20, cred. M-am întors și am raportat că unitățile vin spre piață”⁶. Interesant este modul de acțiune al acestuia având în vedere că a raportat doar că trupele veneau spre piață dar a omis să precizeze că a dat ordin pentru ca acestea să intre în cazarmă.

Putem face o afirmație ușor puerilă spunând că acesta este momentul în care armata a „trecut” de partea manifestanților – o trecere considerată a fi indirectă având în vedere că armata nu a luptat alături de popor ci nu le-a mai stat acestora în calea drumului spre libertate.

Cu toate că Ceaușescu l-a numit Ministru al Apărării pe Stănculescu, dictatorul a făcut un gest care îi dezvăluie disperarea în care se afla în acele momente: încearcă prin gen. Eftimescu să anunțe forțele militare că a preluat personal conducerea

3 Acesta la Timișoara s-a internat în spital pentru a nu participa la represiune, iar la București și-a pus piciorul în ghips pentru a evita eventuale ordine pe care le-ar fi putut primi de la Ceaușescu.

4 Serviciul Român de Informații, Audiere Manea Constantin, stenograma nr. 23/28 decembrie 1993, 33

5 A se vedea și Alex Mihai Stoenescu, *În sfârșit, adevărul...*, (București: Rao, 2010)

6 Grigore Cartianu, *Crimele Revoluției*, (București:ed. Adevărul Holding), 505-506

armatei. Probabil fusese anunțat că Stănculescu nu-și „face treaba”. Aceste practici erau des întâlnite în rândul aproiaților lui Ceaușescu!

„Gen. Eftimescu, 22.12.1989, 09:45:

– Toate unitățile armatei execută numai ordinele Cdt. Suprem. Toate Unitățile subordonate A1 (Armtei 1) din Garnizoana Mihai Bravu și Târgoviște se concentrează în București în cazărmile din Șoseaua Olteniței.⁷

Ordinul a fost blocat având în vedere că nu a fost pus în aplicare deoarece Stănculescu a fost cel care a comandat în continuare. În urma acestui ordin generalul Eftimescu a încercat să-l evacueze pe dictator cu ajutorul TAB-urilor, neștiind că acestea fuseseră îndepărtate⁸ la ordinul lui Stănculescu – acestuia fiindu-i frică „să nu înceapă acolo lupta”⁹. Îi dăd dreptate având în vedere gândirea lui Ceaușescu. Dacă acesta ar fi observat că nu mai vin TAB-urile să-l evacueze, ar fi dat ordin blindatelor aflate în piață să deschidă focul, iar rezultatul ar fi fost de neimaginat datorită faptului că militarii aveau foarte multă muniție asupra lor: „câte 600 de unități la fiecare mitralieră de 14,5 și la puștile de 7,62 vreo mie de cartușe fiecare”¹⁰.

Pe lângă Eftimescu, generalul Stănculescu avea un plan de evacuare conturat – vom observa că prin acțiunile acestuia, Ceaușescu a fost depozat de putere – cu ajutorul căruia l-a convins pe dictator să părăsească clădirea CC-ului cu un elicopter care a aterizat pe acoperiș. Oare încerca Victor Atanasie Stănculescu să preia puterea având în vedere acțiunile pe care le făcea? Putem trage două concluzii: 1) Încerca să scape de Ceaușescu din clădire pentru a-i tăia legăturile și a prelua puterea sau 2) Încerca să-l scoată din clădire pentru a-l ajuta și în același timp a se ajuta, având în vedere că nu-i urmase ordinele. Oricare dintre cele două situații pot fi considerate plauzibile având în vedere că ambele au fost împotriva dictatorului gândite.

Pornind de la cele declarate de general în cartea *Crimele Revoluției*, concluzionez că datorită încercării acestuia de a nu fi descoperit și „condamnat” pentru încălcarea ordinelor, a făcut tot posibilul ca Nicolae Ceaușescu să părăsească sediul Comitetului Central. Folosindu-se de pretextul că a început presiunea în Piață, acesta le spune: „cred că ar fi bine să ieșiți din local (...). Chemăm elicopterul sus, pe terasă, vă suiți și plecați din clădire”¹¹. Decolarea dictatorului de pe sediul CC reprezintă preluarea puterii de către Armată prin generalul Stănculescu: „Dacă-i ridicăm în aer, le luăm puterea”¹² – plan care a reușit în totalitate.

Ceaușescu părăsește sediul CC cu elicopterul Douphin pilotat de locotenent-colonelul Vasile Maluțan. Acesta îi cere pilotului să îl transporte în Oltenia, în județul Dolj, dar comandantul elicopterului îi răspunde că această cursă nu se poate efectua din cauza greutății prea mari a transportului – erau doi piloți, Nicolae și Elena Ceaușescu, gărzile lor personale, Manea Mănescu și Emil Bobu. Pilotul chiar a precizat, având în vedere și felul greoi în care se făcuse decolarea de pe acoperișul clădirii CC¹³, că aeronava este instabilă și se poate prăbuși astfel că Nicolae Ceaușescu și clica lui aterizează la Snagov de unde încearcă să contacteze secretarii de partid din județele țării și se hotărăște să plece la Târgoviște pentru că acolo îl vor apăra oțelarii. Probabil că a vorbit cu prim-secretarul de acolo care i-a sugereat să se deplaseze la Târgoviște pentru că îi va fi asigurată protecția.

7 Documentul comandatului general-maior Voinea Gheorge, coperta roșie, 6

8 Până la decolarea elicopterului cu dictatorul la bord, Stănculescu a făcut tot posibilul și s-a asigurat că orice ordin ar fi primit să nu-l poată executa. Pentru acest lucru, pe lângă ordinul dat pentru întoarcerea unităților în cazarmă, el a îndepărtat și blindatele din paza Comitetului Central care erau acolo pentru a asigura paza lui Ceaușescu.

9 Stoenescu, *In sfarsit adevarul...*, 104

10 Stoenescu, *In sfarsit adevarul...*, 104

11 Cartianu, *Crimele Revoluției*, 506

12 Cartianu, *Crimele Revoluției*, 506

13 imediat după decolarea de pe sediu, elicopterul a pierdut altitudine câțiva metri din cauza greutății pe care o transporta

După momentul decolării de la Snagov, generalul Stanculescu „*lucrează*” cu generalul Rus pentru a nu-l lăsa pe Ceaușescu să ajungă la destinație. În această perioadă generalul Rus a emis două ordine: primul a fost pentru interdicția oricărui zbor în spațiul aerian al României. Și doi, ca orice zbură sub această interdicție să fie doborât. La aceea oră se afla în zbor doar elicopterul lui Ceaușescu care aterizează în scurt timp pentru că i se comunică comandantului aeronavei că va fi doborât cu antiaeriana dacă nu aterizează de urgență. Această aterizare se face lângă autostradă de unde cuplul Ceaușescu pleacă spre Târgoviște cu o mașină de ocazie¹⁴.

Un lucru nu este clar și anume că spațiul aerian a fost închis dar cei de la Regimentul 61 Elicoptere aflat la Titu-Boteni așteptau în aparatele de zbor, cu motoarele pornite, să primească ordin de decolare¹⁵ înainte ca Doupchin-ul să aterizeze lângă șosea¹⁶. Căpitanul-Comandor Adrian Constantinescu făcea parte din echipajul unui elicopter IAR 330 H și povestește¹⁷ că în momentul în care elicopterul care-l avea la bord pe Ceaușescu a aterizat lângă autostradă, la aproximativ un km de aerodromul Boteni, toate aparatele de zbor din regiment așteptau ordinul pentru decolare – ordin care nu a fost dat, după cele relatate de Adrian Constantinescu: „*Noi am respectat ordinele conducătorului de zbor. Un coleg, locotenent-colonelul Radu Stan, era mai insistent: «Dă-mi, domnule, decolarea, că mă duc și trag cu PRND-urile¹⁸ în el!».* Am primit ordin clar să nu decolăm. A venit apoi momentul în care elicopterul a decolat spre București, cum am aflat mai târziu”¹⁹.

După decolarea dictatorului, generalul Ilie Ceaușescu emite o notă telefonică în care precizează că starea de necesitate se menține.

„Republica Socialistă Romană
Ministerul Apărării Naționale

Notă Telefonică
Nr. 37/22 decembrie 1989
Ora 11:30

Toate unitățile militare să se considere în stare de luptă și să acționeze conform condițiilor „stării de necesitate”

General-locotenent
Ilie Ceaușescu”²⁰

Acest ordin este anulat de Stănculescu după ce îl arestează pe generalul Ilie Ceaușescu (la aproximativ 3 ore după emiterea ordinului de menținere a stării de necesitate)²¹.

14 A se vedea Stoenescu, *In sfârșit adevărul....*,

15 Acest ordin trebuia dat de către conducătorul de zbor care în acea zi era colonelul Valerian Cristea

16 Am făcut această mențiune pentru a nu se înțelege că aparatele de zbor se aflau în funcțiune pentru o eventuală apărare a aerodromului sau datorită aterizării elicopterului, cu dictatorul la bord, lângă Unitatea Militară pentru ca în acel moment acest lucru nu se știa. După pornirea motoarelor și așteptarea primirii ordinului pentru decolare a apărut și Doupchin-ul 203 care a aterizat lângă șosea.

17 A se vedea Un elicopter la Televiziune, în Caietele Revoluției Nr.2 (34)/2011, 72 – 77

18 PRND = Proiectile reactive nedirijate.

19 Un elicopter la Televiziune, în Caietele Revoluției Nr.2 (34)/2011, 74

20 <http://ceausescunicolae.wordpress.com/lovitura-de-stat-militara/>, accesat 8.07.2012

21 Mai întâi, generalul Stănculescu anulează ordinul generalului Ilie Ceaușescu (Nota nr. 37). Nota telefonică numărul 38 a fost întocmită de conducerea Marelui Stat-Major, după evacuarea lui N. Ceaușescu din clădirea CC al PCR, găsită în acest stadiu de generalul Stănculescu la sosirea în minister și semnată de acesta. Prin nota numărul 39, Nicolae Ceaușescu este depus oficial de autoritatea de Comandă Supremă, iar unitățile militare din țară și din București primesc misiunea de a prelua controlul asupra Consiliului Județean de Partid asupra Televiziunii, Radioului, palatul Telefoanelor și a altor obiective (Stoenescu, *În sfârșit, adevărul*, 95-96)

„Republica Socialistă Romană
Ministerul Apărării Naționale

Notă Telefonică
Nr. 38/22 decembrie 1989
Ora 13:30

Unitățile militare de pe întreg teritoriul țării se retrag în cazărmi, în ordine și calm, fără să se lase provocate, dezarmate sau dispersate. Unitățile militare care sunt angajate în fața sediilor Comitetelor Județene de partid vor calma spiritele, fără să tragă, după care se retrag în cazărmi. În unități se va organiza apărarea cazărnilor și a tuturor obiectivelor.

General-locotenent
Atanasie Stănculescu²²

În legătură cu ultimul ordin, atașat mai jos, Curtea Supremă de Justiție menționează în Raportul sinteză asupra evenimentelor din decembrie '89: „a fost momentul în care Armata a preluat practic prerogativele comandantului suprem, în condițiile în care ministrul Apărării nu mai exista”. Evident Parchetul Militar se referă la dispariția generalului Vasile Milea.

„Republica Socialistă Romană
Ministerul Apărării Naționale

Notă Telefonică
Nr. 39/22 decembrie 1989
Ora 13:30

Se vor executa numai ordinele primite de la ministrul Apărării Naționale. Față de cele ordonate, comandanții militari să asigure paza obiectivelor civile de importanță deosebită cu subunități înarmate, care să nu tragă de câț în situația în care sunt atacate de grupuri înarmate cu arme de foc. Pentru stabilirea priorităților în asigurarea pazei, comandanții militari să se pună de acord cu reprezentanții organelor locale. Militarii care asigură paza acestor obiective să poarte pe brațul stâng banderola tricoloră.

General-locotenent
Atanasie Stănculescu²³

Observăm ca acesta este punctul în care Armata deținea puterea statului prin Victor Atanasie Stănculescu. După cum spuneam anterior, generalul știa precis că aici se va ajunge. Știa că va prelua puterea dar cu siguranță nu se aștepta să fie schimbat din funcția de ministru al Ministerului Apărării Naționale chiar de persoana căreia îi transfera aceasta putere. El transferă conducerea statului în mâinile lui Ion Iliescu la ora 14:00, când acesta sosește la MAPN însoțit de Petre Roman, Gelu Voican, Mortan. Generalul îl informează pe Iliescu asupra celor întâmplate de la decolarea lui Ceaușescu. Mai degrabă îi dă raportul decât să-l informeze. Un lucru este clar însă: Generalul Stănculescu renunță la putere în favoarea lui Iliescu²⁴.

22 <http://ceausescunicolae.wordpress.com/lovitura-de-stat-militara/>, accesat 8.07.2012

23 <http://www.jurnalul.ro/deceembrie-89/revolutia-in-soapte-si-tocmeli-de-taina-111906.htm>, accesat 8.07.2012

24 A se vedea Alex Mihai Stoenescu, *În sfârșit Adevărul* și Alex Mihai Stoenescu, *Cronologia evenimentelor*, (București: Rao, 2009)

Concluzie

Putem susține că Generalul Victor Stănculescu reprezintă un personaj important pentru Revoluția din decembrie 1989, având în vedere că el este cel care l-a depozitat de putere pe Nicolae Ceaușescu. Pe lângă acest aspect important, generalul a fost și cel care a întors în cazarmă blindatele care se deplasau spre sediul Comitetului Central. Este greu să ne imaginăm în ce direcție ar fi evoluat lucrurile dacă blindatele ar fi ajuns lângă manifestații. Putem doar să avem în vedere masacrul din Piața Tiananmen, când luptele dintre militari și manifestații s-au terminat cu uciderea a mii de manifestații.

BIBLIOGRAFIE

- ALMOND, Mark; *The rise and fall of Nicolae and Elena Ceaușescu*, Londra: Chapman Press, 1992
- ALBAN, Guibert; *Chronique historique de la Revolution Roumaine de decembre 1989 a janvier et fevrier*, Paris, 1990
- ALFONSI, Philippe; *Cette annee-la, 1989-1990*, Paris: Balland Editions, Franța, 1990
- BEHR, Edward; *Băise le main que tu n'oses mordre. Les Roumains et les Ceaușescu*, Paris: Laffont Editions, 1991
- BEHR, Edward; *Kiss the hand you cannot bite. The rise and fall of the Ceaușescus*, Londra: Hamish Hamilton Printing, 1992,
- CARTIANU, Grigore; *Sfârșitul Ceaușeștilor*, București: ed. Adevărul Holding, 2010,
- CARTIANU, Grigore; *Crimele Revoluției*, București: ed. Adevărul Holding, 2010
- CESERIANU, Ruxandra; *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții, ediția a II-a revăzută și adăugită*, București: Polirom, 2009
- CHIROT, Daniel; *Revoluțiile din 1989, între trecut și viitor*, Iași: Polirom, 1999,
- CRISTEA, Romulus; *Mărturii de la Baricadă*, București: Ed. România pur și simplu, 2007,
- CODRESCU, Costache (coord.), *Armata Romană în Revoluția din Decembrie 1989*, București: Editura Militară, 1998,
- DOMENICO, Viorel; *Ceaușescu la Târgoviște*, București: ed. Ion Cristoiu, 1999
- STOENESCU, Mihai Alex; *Cronologia Evenimentelor din decembrie 1989*, București: Rao, 2009;
- STOENESCU, Mihai Alex; *În sfârșit adevărul...*, București: Rao, 2010;
- STOENESCU, Mihai Alex; *Interviuri despre revoluție*, Editura Rao, București, 2009;
- STOENESCU, Mihai Alex; *Istoria loviturilor de stat, vol IV*, București: Rao, 2004;
- STOENESCU, Mihai Alex; *Istoria loviturilor de stat în România – vol. II – Eșecul democrației române*, București: Rao, 2006;

DOCUMENTE:

- Arhiva Senatului, *Comisia pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989*, stenograma din 28 aprilie 1994,
- Curtea Supremă de Justiție, Secția parchetelor Militare, Dosar 6/1990, Declarația martorului Florea Ioan;
- Curtea Supremă de Justiție, Secția parchetelor Militare, declarația din 11 mai 1994 a domnului Răzvan Nicolae, Fond Arhiva Ziua, p. 1;
- Curtea Supremă de Justiție, Secția parchetelor Militare, Dosar nr. 11/p/1990, Rechizitoriu din 30 decembrie 1997;

Curtea Supremă de Justiție, secția Parchetelor Militare, *Sinteză asupra aspectelor rezultate din anchetele efectuate de Parchetul Militar în perioada 1989*

Departamentul Securității Statului, nota 277 din 02.12.1989

Departamentul Securității Statului, nota 275 din 01.12.1989

Document: Procuratura României, procuratura Militară Cluj, Dosar 9/p/1990, declarația olografă a gen. Ștefan Gușă din 13.02.1990;

Document: Curtea de Justiție, Secția Parchetelor Militare, Raport de luptă nr. 4 al armatei I;

Document: Curtea de Justiție, Secția Parchetelor Militare, Ordin de zi 27 decembrie 1989 al Regimentului 20 Tancuri;

Document: Curtea de Justiție, Secția Parchetelor Militare, Raportul comandantului regimentului 20 tancuri între perioada 21.12.1989 și 31.12.1989;

Document: Curtea de Justiție, Secția Parchetelor Militare, document comandantului regimentului 114 R.AA care descrie alarmele de luptă parțiale;

Document: Curtea de Justiție, Secția Parchetelor Militare, anexă extrasă din dosarul 14/P/1990 care atestă consumul total de muniție din București;

Documentarul comandantului general-maior Voinea Gheorghe, coperta verde;

Documentul comandatului general-maior Voinea Gheorghe, coperta roșie;

Monitorul oficial al României, Anul I, nr. 3, marți, 26 decembrie, 1989;

Dosar nr. 14/p/1990, Declarația învinuit general-locotenent Gușe Ștefan.

Parchetul de pe lângă Curtea Supremă de Justiție, secția Parchetelor Militare, dosar Nr. 55/P/1993, rechizitoriu întocmit de generalul de brigadă magistrat Dan Voinea

Serviciul Român de Informații, Audiere Manea Constantin, stenograma nr. 23/28 decembrie 1993

Mass-media și misterul celor „4 632” de morți de la Timișoara din decembrie 1989

■ LUCIAN-VASILE SZABO

[West University of Timișoara]

Abstract

Suspensions regarding the exaggerated number of deaths in Revolution in Timișoara would be voiced as early as before the end of the year 1989. Undoubtedly, there is a great discrepancy between the real events that took place in Timișoara and in Romania during the repression initiated by Ceaușescu in December 1989 and the way in which they were accounted by the international mass media. The analysis of the facts was deficient, significant names in the field of media research provided analyses based on shaky information and findings, often taken from the press. A mystification of reality was followed by a mystification of research, indicating that there aren't great differences between the exaggerated accounts of the revolution events and the attempts at clearing these up. Denouncing falsehood (which, undoubtedly, existed) with superficial information and personal opinions is the way to further continue the mystification.

Keywords

Timișoara; Revolution; 1989; deaths; mass media; lies

1. Exagerări și victime reale

Când analizăm ceea ce s-a întâmplat la Timișoara în decembrie 1989, un element iese în evidență: exagerarea numărului de victime. Vorbind despre represiunea din orașul în care a fost declanșată Revoluția română din 1989, presa internațională a ajuns să vorbească de mii de victime, 4 632 de morți mai exact. Relatările au fost făcute la cald, înainte de abandonarea puterii de către Nicolae Ceaușescu și înainte ca jurnaliștii străini să ajungă la Timișoara și să se documenteze din surse sigure asupra a ceea ce s-a întâmplat. Și la Timișoara fiind, ziariștii străini, cărora li s-au adăugat cei autohtoni (reconverțiți la libertate!), vor da știri senzaționale, colportând zvonuri, informații false, incapabili să disceană adevărul de minciună. Cum a fost posibil acest lucru? O analiză va fi efectuată de Stephen P. Aubin, cu referiri la relatările presei din zilele acelea, atenția cercetătorului fiind fixată asupra persoanelor dispărute în timpul manifestărilor de protest. Intenția de a demonstra ușurința cu care au acționat jurnaliștii și instituțiile media în acest caz îl determină pe autor să forțeze puțin argumentarea, ba chiar să ia un ton ironic: „A few days later, Agence France-Prese stated, 'Reports in Timișoara said only about 100 victims have been buried by their families, with thousands of bodies apparently still unrecovered. Various source said the

victims of the mass shootings by Ceaușescu's troops downtown timișoara were carried off by secret police-troops and not seen again'. Of course these 'thousands' never were going materialize because never existed in the first place"¹. Informația nu e corectă, însă nu putem ști dacă ea se datorează într-adevăr Agenției France-Prese, modului de citare și punere în context ale lui Aubin ori poate amândouă. De fapt, în acele zile familiile celor dispăruți făceau eforturi disperate pentru a afla informații despre ei, unii fiind îngropați, fără știrea familiilor, într-o groapă comună din Cimitirul Eroilor în 27-28 decembrie 1989. Dacă ar fi consultat presa din perioada următoare ori lucrări dedicate acestor evenimente, autorul ar fi aflat că trupurile unor martiri au fost descoperite în groapa comună în ianuarie 1990. Ar fi de ajuns pentru a demonstra spirala dezinformării la care Stephen P. Aubin contribuie, deși intenția sa este tocmai de a o demonta! Nu doar că trupurile unor eroi au ieșit la iveală, deși, desigur, nu au fost „mii”, însă informațiile consemnate de agenția de presă au un mare grad de veridicitate. Ne referim la faptul că trupurile a 43 de persoane împușcate la Timișoara în 17 decembrie 1989 au fost, într-adevăr, ridicate din morga Spitalului Județean Timiș în noaptea de 18 spre 19 decembrie de către procurori, lucrători ai Securității și Miliției pentru a fi transportate la București. Aici trupurile au fost incinerate la Crematoriul Cenușa, tocmai pentru ca o parte din urmele represiunii să fie șterse.

2. Morții din presa străină

Există un proces interesant de escaladare a numărului de morți în toată presa străină. Iată câteva exemple din mass-media de limbă engleză: „The Yugoslav news agency, Tanjug, quotes witnesses as saying that people are still being taken by police to the central square of Timișoara, bayoneted and driven to destinations unknown” (*The Edmonton Journal*, 20 dec. 1989). Tot în Canada, redactorii de la *The Vancouver Sun*, preluând date furnizate de agenția de presă ARD (est-germană) dădea, în aceeași zi, cifre mai mari, alături de cifra furnizată de Tanjug: „East Berlin – Romanian forces killed 3,000 to 4,000 demonstrators in the city of Timisoara and had many buried in mass graves, East Germany's official ADN news agency said today . The death toll cited by ADN was much higher than figures reported earlier for Timisoara. The Yugoslav news agency Tanjug said earlier it had reports that up to 2 000 were killed”. Și în SUA, cifra se va dubla repede: „Few things were more elusive than casualty figures, both from today's fighting and from the massacre last Sunday that left, according to one widely cited number, more than 4 500 dead” (*St. Petersburg Times*, 24 dec. 1989). Este o cifră care a circulat în toată lumea, căci o regăsim și în alte publicații influente în fraze identice: „Sunday that, according to one widely cited number, left more than 4 500 dead. At the large Judetean Hospital, estimates varied wildly from official to official” (*New York Times*, 24 dec. 1989).

Să vedem acum cum au evoluat lucrurile în presa italiană. Și aici vor apărea multe referiri la cele peste 4 000 de victime împușcate la Timișoara, cifra fiind vehiculată de ziare importante. Deja în 19 decembrie „morții se numără cu sutele”, fiind citate „surse concordante” (*L'eco de Bergamo*). Tot atunci, *l'Unità*, publicația comuniștilor italieni, în dezacord cu măsurile represive luate de regimul comunist român, va titra: „Foc asupra mulțimii în România În 20 decembrie, *L'eco de Bergamo* publică cifra de 2 000 de morți, ceea ce demonstrează că a fost una care a circulat în toată lumea, fiind răspândită de agențiile de presă și de televiziuni. Ca sursă sunt dați sârbii de la Tanjug. În numărul din 21 decembrie, *l'Unità* va avansa cifra de 3-4 000

¹ Stephen P. Aubin, *Distorting Defense: Networks News and National Security*, (Santa Barbara: Greenwood Publishing Group, 1998), 157.

de morți vehiculată de ADN. În schimb, *Corriere della sera* va arăta mai multă circumspecție, precum și faptul că avea informații mai bune. Va sublinia că, în 20 decembrie 1989, ziua în care Timișoara fusese eliberată, iar puterea fusese preluată de comitetul revoluționar al Frontului Democratic Român, una din principalele revendicări ale protestatarilor era cea de a li se da morții, pentru a fi înhumați creștinește. Sâmbătă, 23 decembrie, *L'eco de Bergamo* se referă la „5 000 de persoane ucise în baia de sânge”. Jurnaliștii străini erau deja la Timișoara, căci după fuga lui Ceaușescu cu elicopterul, granițele fuseseră deschise.

Evoluția este asemănătoare și în presa de limba germană. *Bild* redă, în 19 decembrie 1989, poziția lui William Totok, care a vorbit la Radio Bremen de „până la 400 de morți”. Încă de atunci au existat unele semne de întrebare, consemnate de publicația maghiară *Népszabadság*, în aceeași zi: „Informații precise despre morți și răniți nu sunt, dar unele surse vorbesc despre 300-400 de morți, informația provine de la radio Bremen, însă diaspora română din Paris consideră că această cifră este exagerată”². Există o evoluție a numărului de persoane ucise și în *Frankfurter Rundschau* din 20 decembrie 1989: „Un maghiar ale cărui rude sunt medici în Timișoara a indicat, conform spuselor acestora, că numărul morților ar fi de 3-400. Studenții arabi care, după propriile informații, și-au făcut practica într-un spital al orașului, vorbeau de până la 100 de morți în morgă. Un student grec a apreciat numărul morților până la 600”. În 21 decembrie, *Bild* avansează cifra de 2 500 de morți la Timișoara și vine cu o informație deosebit de interesantă: „Cadavrele au fost transportate de către serviciul secret în saci de gunoi și au fost arse”³. În ediția sa din 23 decembrie 1989, cotidianul *Magyar Hirlap* va indica cifra de 4 700 de morți la Timișoara...

3. Erori menținute peste ani

În 2003, site-ul organizației *European Journalism Observatory* va gădi un articol semnat *admin* (fără îndoială un semn de „profesionalism”), în secțiunea *Ethics & Quality*. Observăm că sursa este *Il Corriere del Ticino*. La intertitlul *Timisoara's Slaughter aflăm următoarele*: „Everything started on December 17th 1989: from that day on the news of the slaughter caused by the revolution against the regime of Ceausescu bounced from agency to agency, quickly reaching all the corners of the planet. The stories were scrupulous in the details, precise in the figures: 4 632 corpses, according to the most widely spread news. The massacre of Timisoara was shown repeatedly by television, and reported in detail in the pages of major newspapers”⁴. Abordarea este corectă, în același articol fiind evidențiat și numărul victimelor, ceva mai aproape de realitate. Aici ni se vorbește de 72 de morți, deși în documentele oficiale sunt consemnate 107 decese. Din 1990 și până în 2003, autorul ar fi putut să se documenteze și să afle care sunt cifrele reale. La fel, după doi ani de la acel fascinant decembrie 1989, John Feffer nu va avea nicio rețineră ca, într-o amplă lucrare dedicată Europei de Est, să repete că la Timișoara au fost sute de persoane ucise⁵.

Data de 21 decembrie 1989 este importantă în acest mecanism al informării și dezinformării în același timp prin apariția relatărilor agenției iugoslave de presă *Tanjug*, care va vorbi chiar și de execuții sumare la Timișoara. Tot aici, „*Politika Ekspres*” consacră o pagină întreagă mărturiei unei persoane, sosită miercuri dimineață la Vrșac

2 Gino Rado, „Revoluția română văzută în mass-media maghiară și germană”, în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Mass-media, represiune și libertate* (Arad: Gutenberg Univers, 2010), 110.

3 Rado, „Revoluția”, 118.

4 *Fakes in Journalism*, <http://en.ejo.ch/476/ethics/fakes-in-journalism>, accesat la 10 decembrie 2014.

5 John Feffer, *Shock Waves: Eastern Europe After the Revolutions* (Montréal: Black Rose Books, 1992), 10.

(la 14 km de frontiera româno-iugoslavă)”. Relatările martorilor sosiți cu trenul la Vrșac sunt prezente și în alte investigații, mai bogate în amănunte. Trecând în revistă cele consemnate de cotidianul *Politica* în 20 decembrie 1989, Iovanovici (2010: 133) va consemna: „Pasagerii sosiți cu trenul în orașul Vrșac de la granița cu Iugoslavia au văzut un masacru în fața Catedralei. Aceștia relatau că 36 de copii care duceau lumânări într-o procesiune, în care cereau pâine, pace și demnitate umană, au fost omorâți”⁶. Este o primă referință la deschiderea focului de către trupele de represiune, conduse de generalul Mihai Chițac, împotriva demonstranților de pe treptele Catedralei mitropolitane din Timișoara. Episodul are elemente neclare, însă este cert că acolo au murit și au fost rănite câteva persoane.

Pentru 21 decembrie, alți autori vor reține, dintr-o mărturie ulterioară pentru *Libération*, relatarea unor jurnaliști de la Televiziunea Maghiară, care vor declara că au avut motive de îndoială cu privire la cifra de 4 623 de morți la Timișoara, informație parvenită „prin telefon de la un refugiat român de origine maghiară la Budapesta”. Deși surprinzătoare, informația privind morții va fi difuzată, va motiva ziaristul, căci „știam cum funcționa Securitatea și ne așteptam la ce era mai rău”⁷. De menționat este că Departamentul Securității Statului, serviciu de informații în timpul regimului comunist, a activat mai degrabă ca o organizație de apărare și susținere la putere a liderilor comuniști. Punctul culminant va fi atins în 22 decembrie 1989, când *Sindromul Timișoara* va fi construit printr-o explozie în presa mondială a informației privind cei peste 4 600 de morți de la Timișoara: „Așadar, pe 22 decembrie, agențiile de presă ungară, est-germană și iugoslavă, reluate de France-Prese la ora 18,45, vorbesc despre 4 632 de cadavre – câtă precizie în acest delir al imaginarului! – victime ale revoltelor din 17 și 19 decembrie, uciși fie de gloanțe, fie de baionete, și de 7 614 manifestanți împușcați de Securitate”⁸. Autorii vor sugera că precizia acestor date arată faptul că ar putea fi o mistificare realizată de oamenii fostului regim totalitar, specialiști în manipulări statistice.

Perioada 1997-1998 a reprezentat pentru Algeria, țară din nordul Africii, aflată în sfera de influență franceză, una de vârf în confruntările dintre susținătorii radicalilor islamiști și forțele guvernamentale. Numeroasele dovezi ale unor masacre, atribuite islamiștilor, în această țară au stârnit un val de controverse în toată lumea. Printre luările de poziție se numără și cea a lui Bernard-Henri Lévy. El va avertiza în privința „fascismului verde”, intervenția sa făcând o legătură explicită cu ceea ce fusese anterior cazul Timișoara⁹. Teamă de exagerări va reveni și în 2011, anul marilor mișcări revoluționare din nordul Africii. Figura liderului libian Mouammar Kadafi a fost adesea asociată cu cea a lui Ceaușescu. De asemenea, crimele comise pentru susținerea celor două regimuri au fost similare, fiind executate în mare parte de agenții serviciilor secrete¹⁰. Într-o analiză a manipulărilor mediatice din 2011, presa de limbă franceză va reveni cu date despre Timișoara, făcând acum o raportare corectă: anunțul inițial despre executarea între 4 632 și 7 614 nevinovați la Timișoara (din 17 până în 19 decembrie) a fost fals. În realitate, susține autorul, vor fi 689 de morți în România, nu 70 000, cum se știuse inițial. La Timișoara sunt dați între 69 și 147 de morți, nu 12 000, cum apăreau în unele relatări¹¹. Remarcăm însă că și aceste cifre sunt aproximative.

6 Cristina Iovanovici, „Orașe învelite în negru”, în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Mass-media, represiune și libertate*, (Arad: Gutenberg Univers, 2010), 133.

7 Catherine Durandin, cu participarea lui Guy Hoedts, *Moartea Ceaușeștilor. Adevărul despre o lovitură de stat* (București: Humanitas, 2011), 105.

8 Durandin, *Moartea Ceaușeștilor*..., 101.

9 Bernard-Henri Lévy, „Algérie: gare au syndrome Timisoara”, *Le Monde*, 12 februarie 1998.

10 Lucian-Vasile Szabo, *Sindromul Timișoara 1989: Adevăr și imaginar* (Timișoara: Memorialul Revoluției 1989, 2013), 63.

11 Al Bawaba, „Nouveau gouvernement – L'introuvable consensus”, *AllAfrica.com*, 27 septembrie 2011.

4. Subiecte importante ignorate

Episodul dezgropării unor trupuri de eroi, în 14 – 15 ianuarie 1990, din Cimitirul Eroilor a atras atenția doar a două-trei publicații. Nu a mai fost explozia mediatică de la exhumarea falselor victime din Cimitirul Săracilor din 22 decembrie 1989. Unele imagini au fost prezentate de Televiziunea Română și de postul local TVT '89. Febra nestinsă a marilor mistificări din 22 decembrie își spunea cuvântul în privința faptelor cu adevărat demne de relatat. Michel Mommerency se va referi la un episod derulat la BRT (Radio-Televiziunea Belgiană), care, pe 25 ianuarie 1990, ar fi mărturisit că s-a lăsat păcălită în privința morților din Cimitirul Săracilor, prezentați ca victime ale represiunii: „Dar pentru a ieși din încurcătură a arătat imaginile unui al doilea «osuar», descoperit pe 15 ianuarie, pe care nu le difuzase încă din pricina «aspectului lor atroce»”¹². Se confirmă astfel teza că în urma uriașului impact mediatic al imaginilor despre falsele victime transmise în 22 decembrie 1989, canalele media au fost extrem de reținute în a difuza imagini cu adevărații morți ai Timișoarei, dezgropați dintr-o groapă comună și una individuală și nu dintr-un „osuar”, cum greșit se pomenește în text.

Făcând o analiză a evoluției Televiziunii Române, Anne Jackel reține figura stupefiată a lui Nicolae Ceaușescu la primele proteste de la mitingul din 21 decembrie, precum și procesul celor doi soți, Nicolae și Elena Ceaușescu, din seara de 25 decembrie. Nu va aminti însă nici marea mistificare cu cadavrele din Cimitirul Săracilor, ceea ce arată că, totuși, nu toți cercetătorii o consideră de o importanță atât de mare. Nu va uita însă să amintească de acuzația formulată la adresa cuplului dictatorial, cum că ar fi ucis 60 000 de persoane. Le plasează pe toate la Timișoara, ceea ce este o eroare. Autoarea va face și alte confuzii, din care una trebuie amintită aici: „The corpses of the alleged victims were shown on television all over the world in what is probably one of the first miscarriages of information on a global scale. (The corpses shown had been exhumed from a cemetery or/and taken from a hospital nearby by soldiers and Securitate agents who had decided to change sides)”¹³.

Discutând despre faptul că, în 21 august, în Siria a avut loc un atac cu arme chimice, într-un interviu, generalul francez Dominique Delawarde, care a ocupat în trecut postul de șef al unui serviciu parizian de sinteze, informații și război electronic, va acredita ideea manipulării și a mistificării, făcând referire, printre altele, și la Timișoara: „Da. Este cazul Timișoara (din decembrie 1989), când mass-media din întreaga lume a redat, timp de aproape șase săptămâni, informația despre «masacrarea» a 4 600 de persoane contribuind astfel la răsturnarea lui Ceaușescu. De fapt, opozanții au deshumat câteva cadavre din cimitirele orașului, le-au legat cu sârmă ghimpată și au filmat imaginile groaznice pentru a-i face pe telespectatorii occidentali să plângă. Apoi, cu dovezile furnizate de aceste imagini manipulate, au avansat cifra enormă de 4 632 de victime, care nu au existat, dar nimeni nu a mai îndrăznit să le pună la îndoială. Declarațiile generalului Delawarde sunt pline de erori, ceea ce surprinde neplăcut la o persoană cu grad atât de mare și care a condus un birou de informații. Faptele au fost altele: 1) Deshumarea cadavrelor din Cimitirul Săracilor din Timișoara s-a făcut de protestatari, însă la cerința imperioasă a familiilor îndoliate, care își căutau morții. La acea dată nu se știa că au fost transportați la București și incinerați, aspect de care Delawarde nu amintește; 2) Cadavrele nu au fost legate de revoluționari cu sârmă, în niciun caz cu sârmă ghimpată, ci de lucrătorii cimitirului, pentru a le manevra; 3) Scopul exhumării acelor

¹² Michel Mommerency, „De la ‘body count’ la ‘body lie’...”, în Gérard de Selys (coord.), *Minciuni mass media*, (București: Scripta, 1992), 59-77.

¹³ Anne Jackel, „Romania: from tele-revolution to public service broadcasting, national images and international image”, *Canadian Journal of Communication*, 26, no 1 (2001): 131-137.

trupuri a fost de a identifica victimele Revoluției, nu pentru a-i face pe occidentali să plângă („visant à faire pleurer les téléspectateurs occidentaux”), deci cu scopul de a manipula; 5) Imaginile au fost difuzate exclusiv de jurnaliștii străini; 6) Cel mai important element de precizat este că deshumarea a început, într-adevăr, cu puțin înainte de căderea lui Ceaușescu (o oră sau două), însă imaginile îngrozitoare au circulat după abandonarea puterii de către dictator, concomitent cu această știre, deci contribuția acestor imagini la căderea regimului comunist în România a fost prea puțin relevantă¹⁴.

5. Minciuni în presă, deficiențe în analiză

În volumul *Mediamensonges*, apărut în românește cu titlul *Minciuni mass media*, în studiul său, Anna Maeschalk va insista pe cifra de 4 632 de morți și o va plasa pe traseul manipulării. Când va căuta sursele, va constata că nu pot fi identificate: „Agenția iugoslavă Taniug afirma că deține informațiile «de la un membru al Comitetului de Salvare Națională din Timișoara»”¹⁵. Studiul aflat aici în discuție încearcă să demonstreze că manipularea mediatică în cazul Timișoarei a fost pusă la cale de postul de Radio Europa liberă, finanțat de americani. Iată fragmentul: „Paris, 20 decembrie 1989. Radio Europa liberă telefonează cotidianului francez *Libération*. E după-amiază. Anunță că «a luat cunoștință de o notă secretă emisă de conducerea Securității române, destinată cabinetului E2, numele de cod al Elenei Ceaușescu». Această notă face bilanțul revoltei de la Timișoara: 4 632, 1 282 răniți, 13 214, 7 613 condamnări la moarte”¹⁶. Europa liberă va fi acuzată că a încercat o tehnică de manipulare, încercând să inducă în sfera publică informații nereale, pentru a stimula o reacție dură față de regimul comunist din România din partea comunității internaționale, care să ducă la slăbirea lui și la intensificarea mișcărilor de protest. Ideea, credibilă, este, din păcate, slab argumentată de autoare. Ea reușește să facă exact ce incrimina: să invoce surse greu de identificat, căci formularea „Europa liberă telefonează”, specifică stilului oral, nu poate fi utilizată în variantă științifică. Corect era să spună cine anume, concret, a sunat de la acest post de radio.

Cercetând arhiva *Europei libere*, nu descoperim un inventar atât de exact în documentele păstrate, deși ar fi trebuit să existe, datele fiind atractive din punct de vedere al comunicării mediatice. Regăsim însă aceleași ezitări, aproximări ușor de identificat în știrile și reportajele altor canale de comunicare. O știre de la ora 12,47 redă cuvintele jurnalistului austriac Leo Grundsteiner, însoțite de o înregistrare audio. Se aud strigătele mulțimii, printre care sloganul „Jos Ceaușescu!” Grundsteiner va susține că sunt 400 de morți la Timișoara, în mare parte studenți¹⁷. Va fi redată declarația lui Gyula Horn, ministrul de externe maghiar de la acea vreme, care, în Parlamentul de la Budapesta, va vorbi de „sute de persoane ucise”. Printre sintezele de presă rămase în arhiva fostului post de radio a fost identificat unul din 20 decembrie 1989, identificat *Washington, Reuter*. Se specifică faptul că oficialitățile americane știu de masacrul de la Timișoara, având informări din mai multe surse.

O țintă pentru Anna Maeschalk, când va identifica sursa pentru mistificare, va deveni dizidentul timișorean William Totok, stabilit de câțiva ani în Germania federală. W. Totok va dezminți ferm aceste acuze, prezentând și mecanismul

14 Lucian-Vasile Szabo, *Revoluția din 1989 în spitalele timișorene* (Timișoara: Memorialul Revoluției 1989), 105-106.

15 Anna Maeschalk, „Război rece: arma redutabilă a radiourilor americane”, în Gérard de Selys (coord.), *Minciuni mass media*, (București: Scripta, 1992), 23-34.

16 Maeschalk, „Război rece”, 23-34.

17 Miodrag Milin (ed.), *Timișoara în arhivele Europei libere. 17-20 decembrie 1989* (București: Fundația Academia Civică, 1999), 252.

documentării sale de la acea dată. Importante sunt datele furnizate de martorul-sursă Dan Avramescu, în 18 decembrie 1989. O transcriere a convorbirii respective fusese publicată încă din 1990: „Ora 2,30: Stabilesc legătura telefonică cu o altă persoană (Dan Avramescu – W.T.) pe care o pot înregistra doar fragmentar, din cauza unor zgomote care îngreunează receptarea: «Aici e dezastru. În Piața Libertății e demonstrație. 3 până la 400 de demonstranți morți. Dezastru. Mitraliere, amfibii, tancuri. S-a tras direct în populație. Azi (interlocutorul meu se referă la ziua de duminică) au fost mai mulți decât ieri. Trebuie să vă spun, trebuie să spun ce se întâmplă în țara asta. Am văzut oameni morți. Am stat lângă ei. I-au împușcat. Trebuie să se afle ce-i în țara asta». (Sfârșitul convorbirii telefonice)”¹⁸.

6. Informații manipulate

Și Radu Portocală îl va cita pe William Totok ca sursă a dezinformării, susținând, eronat, după cum vedem, că acesta s-ar fi referit la un număr mult mai ridicat de morți, adică 4 630. Însă R. Portocală manipulează cifrele și informațiile pentru a-și putea demonstra teza cum că agențiile de presă și canalele media străine difuzau astfel de știri în mod interesat: „Există o complicitate macabră și toți fac descrieri fanteziste, izvorâte dintr-o totală lipsă de informații, dar cu un țel precis”¹⁹. Scopul ar fi fost același: nevoia de victime, care să atragă o reacție puternică din partea comunității internaționale și să stimuleze inițierea de mișcări de protest în toată România pentru îndepărtarea lui Ceaușescu de la putere.

Cifra de 300-400 de morți la Timișoara va fi dată de Europa liberă, preluată după alte surse, abia în 19 decembrie, ora 6,20: „În a broadcast Monday on West Germany's Radio Bremen, William Totok, a Romanian immigrant, quoted witnesses in Timișoara as saying that between 300 and 400 demonstrators were killed and that hundreds were injured”²⁰. William Totok va fi o sursă de o importanță fundamentală și credibilă, care va avea propriile rețineri față de datele furnizate (exprimate prin speranța ca numărul de morți să nu se confirme). Credibilitatea îi va fi dată de cele două radiouri, Bremen și Europa liberă, dar și de BBC, postul englez sunându-l pe Totok chiar în dimineața zilei de 17 decembrie 1989! Controversa despre relațiile făcute de Europa liberă apare și la Tony Judt, care, la 15 ani de la Revoluție, considera: „Relatările exagerate despre «masacru» au fost preluate de posturile de radio Vocea Americii și Europa liberă și s-au răspândit în toată țara”²¹. De fapt, mulți dintre români vor reține mai degrabă fondul informativ și comentariile încurajatoare în declanșarea și alimentarea protestelor și nu cifre ale morților, fie și exagerate.

BIBLIOGRAFIE

AUBIN, Stephen P. *Distorting Defense: Networks News and National Security*. Santa Barbara: Greenwood Publishing Group, 1998.

AL BAWABA, „Nouveau gouvernement – L'introuvable consensus”, *AllAfrica.com*, 27 septembrie 2011.

DELAWARDE, Dominique „Ingerence deliberee sous pretexte douteux” (Ingerințe deliberate sub pretext dubios), 2013, <http://www.comite-valmy.org/spip.php?article3894>.

¹⁸ William Totok, „Aici e dezastru!”, *Convorbiri literare*, nr. 29, septembrie 1990.

¹⁹ Radu Portocală, *România, autopsia unei lovituri de stat: În țara în care a triumfat minciuna* (București: Agora timișoreană în colaborare cu Continent, 1991), 51.

²⁰ Milin, *Timișoara*, 116.

²¹ Tony Judt, *Epoca postbelică: O istorie a Europei după 1945* (Iași: Polirom, 2008), 572.

DURANDIN, Catherine, cu participarea lui Hoedts, Guy. *Moartea Ceaușeștilor. Adevărul despre o lovitură de stat*. București: Humanitas, 2011.

Fakes in Journalism. <http://en.ejo.ch/476/ethics/fakes-in-journalism>.

FEFFER, John. *Shock Waves: Eastern Europe After the Revolutions*. Montréal: Black Rose Books, 1992.

IOVANOVICI, Cristina. „Orașe învelite în negru”, în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Mass-media, represiune și libertate*. Arad: Gutenberg Univers, 2010.

JACKEL, Anne. „Romania: from tele-revolution to public service broadcasting, national images and international image”. *Canadian Journal of Communication*, 26, no 1 (2001): 131-137.

JUDT, Tony. *Epoca postbelică: O istorie a Europei după 1945* (Iași: Polirom, 2008), 572.

LÉVY, Bernard-Henri „Algérie: gare au syndrome Timisoara”, *Le Monde*, 12 februarie 1998.

MAESSCHALK, Anna. „Război rece: arma redutabilă a radiourilor americane”, în Gérard de SELYS (coord.), *Minciuni mass media*. București: Scripta, 1992.

MILIN, Miodrag. *Timișoara în arhivele Europei libere. 17-20 decembrie 1989*, Fundația Academia Civică, București, 1999.

MOMMERENCY, Michel. „De la ‘body count’ la ‘body lie’...”, în Gérard de Selys (coord.), *Minciuni mass media*. București: Scripta, 1992.

PORTOCALĂ, Radu. *România, autopsia unei lovituri de stat: În țara în care a triumfat minciuna*. București: Agora timișoreană în colaborare cu Continent, 1991.

RADO, Gino. „Revoluția română văzută în mass-media maghiară și germană”, în Lucian-Vasile SZABO (coord.), *Mass-media, represiune și libertate*. Arad: Gutenberg Univers, 2010.

SZABO, Lucian-Vasile. *Sindromul Timișoara 1989: Adevăr și imaginar*. Timișoara: Memorialul Revoluției 1989, 2013.

SZABO, Lucian-Vasile. *Revoluția din 1989 în spitalele timișorene*. Timișoara: Memorialul Revoluției 1989, 2014.

TOTOK, William. „Aici e dezastru!”. *Convorbiri literare*, nr. 29, septembrie 1990.

Dumitru Popescu și Revoluția Română din 1989¹

■ NARCIS RONALD POPESCU

[University of Bucharest]

Abstract

By the late 1980s, Ceaușescu had transformed Romania into a police state. The uprising from december 1989 that led to Ceaușescu's downfall began with some incidents in Timisoara on 16 of December. The demonstrations spread to Bucharest, and further to others cities of Romania. We aimed to treat in this paper the Romanian Revolution of 1989, a mixture of spontaneous general uprising and conspiracy against Ceaușescu organized by reform communists and disaffected elements of the Securitate and army. The perspective from which we have chosen to look at the event (and also to the road to the shock of december 1989) is through Dumitru Popescu's memoirs. Dumitru Popescu, ex- vice president of the State Committee for Culture and Art and President of the Council of Socialist Culture and Education, was one of the creators of the Ceausescu's ideology. He graduate the Party School of Social Sciences „A.A. Jdanov” in 1957- an ideological training institute where besides the unconditional commitment to the party some cultural training was required as well.

Keywords

Romanian Revolution; Nicolae Ceausescu; Romanian Communist Party; communist elite; 1980s austerity policy in Romania; Central Committee; ideologue

Introducere

Porțiunea naționalismului comunist și a izolaționismului ceaușist l-a avut printre animatori. Dumitru Popescu (cel care adesea este evocat sub numele „Dumnezeu-Popescu”) a fost unul dintre promotorii principali ai formulelor de elogiare a „geniului” secretarului general al P.C.R., Nicolae Ceușescu. Sursa principală pe care am mizat în surprinderea Revoluției Române din punctul de vedere al unuia dintre principalii promotori ai cultului lui Nicolae Ceaușescu constă în memoriile acestuia citind seria de volume „Cronos autodevorandu-se”, amintirile, aparute la editura Curtea Veche, ale fostului secretar al CC al PCR cât și pe baza lucrării acestuia *Am fost și cioplitor de himere-Un fost comunist se destăinuie*, apărută în ianuarie 1993 la Editura Expres.

Cu toate că memoriile lui Dumitru Popescu poartă pecetea caracteristică memoriilor foștilor potențați comuniști, a autojustificării, tonul fiind unul de autoîndreptățire în cea mai mare parte a dezvăluirilor făcute în virtutea „intențiilor constructive” care au animat

¹ „Această lucrare/articol a beneficiat de suport financiar prin proiectul „Rute de excelență academică în cercetarea doctorală și post-doctorală – READ”, Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/137926, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013.”

acțiunile din perioada comunistă, vom încerca să facem o paralelă istorică între șirul real al evenimentelor și mărturisirile făcute de fostul ideolog în memoriile sale. Totodată, voi încerca să prezint ceva mai amănunțit ce a reprezentat un om ca Dumitru Popescu și ce rol a avut acesta în angrenajul regimului Ceaușescu pe baza mărturisirilor sale.² În calitatea lui de idolog al partidului în perioada Ceaușescu, Dumitru Popescu (născut în 1928, la Turnu Măgurele) a absolvit științele economice (1951). A intrat în presă ca redactor la Contemporanul (1950), a fost redactor-șef la Știința Tineretului (1956-1960), director general la Agerpres (1960-1962), redactor-șef la Știința (1965-1968) și, vreme de șase ani, președinte al Consiliului Național al Radioteleviziunii.

Printre alte demnități politice, a fost ministru adjunct al Culturii (1962-1965), membru al CC al PCR pe tot parcursul „epocii Ceaușescu”, membru al CPEx (1969-1989), rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu” (1981-1989), condamnat în „lotul CPEx” după prăbușirea regimului.

A scris numeroase volume de proză, poezie și eseuri, după 1990 dedicându-se memorialisticii.³

Astfel, obiectivul acestui articol este să încercăm a reconstitui Revoluția Română din 1989 din perspectiva celui pe care l-am prezentat mai sus, unul dintre personajele centrale ale ideologiei regimului Ceaușescu.

Trebuie precizat faptul că Dumnezeu-Popescu a fost una dintre elitele partidului, acesta a fost pregătit la Școala Superioară de Științe Sociale A.A. Jdanov. Școala Superioară de Științe Sociale „A.A. Jdanov” a fost una din componentele veritabile ale mecanismului de sovietizare, pus în mișcare în România și accelerat, după însușirea rezultatului alegerilor din 19 noiembrie 1946, de comuniștii români.⁴

Totodată, acesta a beneficiat și de un stagiul de specializare suplimentară în străinătate (Școala Jdanov din Leningrad-omolog instituțional al celei din România)⁵. Îl putem considera pe acesta drept un produs al treptei cea mai performante a învățământului de partid din România. Recrutarea acestuia trebuia să se facă utilizând criteriile politice dar și de pregătire intelectuală. În acest scop, a fost organizat un sistem de educație în interiorul P.M.R., pe diferite niveluri (universități de partid, facultăți muncitorești, cursuri de un an, de șase luni etc.).

Formarea cadrelor trebuia să atingă mai multe obiective: îndoctrinarea, profesionalizarea cadrelor, asigurarea unui corp de cadre.

Acestui tip de instituționalizare îi este caracteristică o autonomie ridicată față de societate, o strângere-break-through- decisivă, o realizare percepută corect ca fiind dependentă de crearea unei organizații ai cărei membri să aibă puține angajamente externe. De fapt, în atenția preocupării sale de creare a unui aparat de cadre relativ imun la apelurile societății înconjurătoare, insistența elitei românești asupra controlului era perfect îndreptățită. Cu alte cuvinte, aparatul de partid, pe măsura creșterii gradului de instituționalizare, se separă de mediul social. Rolul lui fiind acela de a înfăptui proiectul unei elite care se imaginează mesianic-revoluționară.⁶

Am făcut aceste precizări pentru a contura profilul celui care a fost Dumitru Popescu.

2 <http://www.romanialibera.ro/special/reportaje/rl---135-de-ani---cum-l-a-cenzurat-popescu-dumnezeu-pe-nicolae-ceausescu-257034>

3 <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/interviuri/trei-decenii-langa-ceausescu-94415.html>

4 Narcis Popescu, „Propagandă și satelizare: Școala superioară de științe sociale A.A. Jdanov, 1948-1958”, *Arhivele Totalitarismului-Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului* 3-4, 68-69 (2010): 34-46.

5 ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 23/1954, f. 11.

6 Stelian Tănase, *Elite și societate: Guvernarea Gheorghiu-Dej* (București: Ed. Humanitas, 2006), 64-66.

Mai departe, înainte de a ajunge la momentul Revoluției facem o scurtă recapitulare a șirului evenimentelor din spațiul cultural-ideologic care au dus la situația încrâncenată a societății românești de la finalul anilor 80.

Drumul spre prăbușire al regimului Ceaușescu

Astfel, în România regimului lui Ceaușescu, în 1971 tezele din iulie au reprezentat semnalul declanșării unui proces de redogmatizare a literaturii române, al doilea după cel ce a urmat Revoluției maghiare din 1956. Pentru intelectuali, schimbarea subită a politicii culturale în chiar momentul tentativei de desovietizare a reprezentat un moment de tulburare.⁷

În 1974 este adoptată Legea presei din RSR prin care se precizează condițiile în care pot să își desfășoare mai departe activitatea instituții de presă, toate, bineînțeles, aflate sub conducerea Partidului Comunist Român. Practic, presei îi fusese reconfirmat statutul de instrument al propagandei oficiale și cel al ziaristului – de activist al partidului (asimilat propagandistului).⁸

Ar mai fi de punctat un paradox interesant, împrejurarea care a dus la înăsprirea controlului asupra culturii, și anume a fost gestul desființării oficiale, în 1977, de către Ceaușescu a instituției cenzurii (Comitetul pentru presă și tipărituri), acest lucru ducând la transformarea fiecărei redacții într-un laborator de cenzură.

Dumitru Popescu comentează declinul regimului Ceaușescu făcând o paralelă în memoriile sale cu regimul cubanez al lui Fidel Castro. „La finalul anilor 70, dintre veteranii primei etape a puterii comuniste au mai rămas doi: Fidel Castro și Kim Ir Sen. Primul a condus revolta țăranilor cubanezi din 1957-1959, devenind ulterior marxist și schimbând coloratura regimului sub influența sovietică. (...). Al doilea, conducătorul nordului în războiul coreean, a trăit la umbra Chinei și a Uniunii Sovietice.⁹ „Acesta relatează în continuare că la sfârșitul anului 60 l-a asistat la un miting, la Santa Clara pe Fidel Castro, atunci acesta le explica cubanezilor necesitatea egalizării totale a salariilor. (...) Dumitru Popescu precizând mai departe că deși efectul economic dezastruos n-a întârziat să se arate pentru Cuba, Castro a revenit asupra acestei teze și a recunoscut că e o greșeală. Punctând astfel, o flexibilitate politică care nu era valabilă și în cazul lui Nicolae Ceaușescu. „Nu l-au măturat (n.r. pe Fidel Castro) pentru că este un lider național autentic, nu un aparatcic oarecare.”¹⁰

Mai departe, D.Popescu ne împărtășește faptul că pe fondul degringoladei politice și economice ce caracteriza regimul lui Ceaușescu în ultima lui parte, acesta și-a dat seama că „drumul lângă Ceaușescu se încheiase”. „Știind că vin și în întâmpinarea dorințelor cuplului, am facilitat decizia de a ieși din secretariat. I-am sugerat chiar eu ideea trecerii la Ștefan Gheorghiu. Ceaușescu m-a consultat asupra persoanei care să-l înlocuiască pe Leonte Răutu. Pe cine să pună rector.”¹¹

Astfel, după plecarea de la C.C., în 1981, din postura de rector al Academiei Ștefan Gheorghiu, Dumitru Popescu își traduce prezența în C.P.Ex ca pe „o acoperire pentru publicarea cărților de critică socială.”¹² Altfel, în ceea ce privește privilegiile oferite de gospodăria de partid, acesta precizează că locuia într-un apartament de 4 camere ca unic avantaj de care se putea bucura, lucru destul de puțin

7 Vladimir Tismăneanu, *Raport final: Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste* (București: Humanitas, 2007), 325.

8 Tismăneanu, *Raport...*, 324-327.

9 Dumitru Popescu, *Un fost comunist se destăinuie- Am fost și cioplitor de himere* (București: Expres, 1993), 255.

10 Popescu, *Un fost comunist ...*, 256-257.

11 Popescu, *Un fost comunist ...*, 256-257.

12 Popescu, *Un fost comunist ...*, 262.

probabil ținând cont de bunăstarea pe care o oferea nomenclaturii gospodăria de partid. Totodată, Dumitru Popescu nu este reținut de timiditate în a declara mai departe: „În același timp, nu m-am ferit și nu m-am feresc să recunosc și calitățile lui Ceaușescu, pentru care, de altfel, o vreme l-am admirat și l-am iubit. Au fost timpuri când până și defectele și le punea în slujba țării. Dar atât când a fost bun, cât și când a fost rău, a rămas un patriot curajos, încăpățânat și amnițios. În felul lui a ținut la România ca la ochii din cap. România a fost singura dragoste de pe lume a acestui om înspăimântător de zbuciumat.”¹³

Revenind la șirul evenimentelor care au dus la Revoluția din 1989, regimul autoritar al clanului Ceaușescu dădea semne de șubrezire la începutul anilor 1980, căci pe mitul dârzeniei și al demnității naționale nu putea compensa starea de frig și foame cu care trebuia să se obișnuiască poporul român. Pe fondul neumultumirii populare, al ostilității elitei intelectuale apăruseră la sfârșitul anilor 70, primele manifestări cu caracter de disidență sau de împotrivire (cazul Goma, sindicatul liber SLOMR, revolta minerilor de la Petroșani; mai târziu, cazul lui Dorin Tudoran, luările de poziție ale Doinei Cornea și ale lui Mircea Dinescu).

„Cazul Goma” a fost receptat și în Occident. Încă din 1970, ca urmare a criticilor repetate aduse regimului, lui Paul Goma (care fusese arestat și condamnat la doi ani de închisoare după Revoluția din Ungaria) i se interzice să mai publice. Acesta însă își va trimite manuscrisul în Occident unde acesta aoare în traducere germană în 1971 la Târgul Internațional de Carte de la Frankfurt.

Mai mult, în 1977, Paul Goma redactează o scrisoare rechizitoriu pentru Ceaușescu, urmează să fie arestat, ulterior-obligat să se expatrieze în Franța. Și asta pentru că ostilitatea față de orice nucleu de gândire independentă este o caracteristică a totalitarismului. Trebuie abolit însuși principiul alterității pentru a obține un control perfect asupra minții, ceea ce reprezintă esența logicii totalitare a dominației. Nici un centru (real sau potențial) de disidență sau de pluralism nu poate fi îngăduit. Adevărul este definit în mod pragmatic de criteriile politice.¹⁴

Acolo, Paul Goma realizează o serie de campanii la postul Europa Liberă, cu susținerea Monicăi Lovinescu și a lui Virgil Ierunca, realizatorii unor emisiuni de o extraordinară audiență, amenințătoare pentru stabilitatea regimului.¹⁵

Bineînțeles, preluarea puterii, la 12 martie 1985, de către M.Gorbaciov la Moscova a însemnat o schimbare de proporții în situația regimului comunist din România pe plan internațional și pe plan intern.¹⁶

Mai departe, criza definitivă a regimului lui Ceaușescu și, mai ales, ruperea oricărei legături legitimizează între partid și clasa muncitoare a fost dovedită de mișcarea de protest a muncitorilor din Brașov, din toamna lui 1987.¹⁷ În noaptea de 14 spre 15 noiembrie, 4000 de lucrători au încetat lucru cerând plata integrală a salariilor și condiții omenești de viață. Protestul s-a radicalizat, discuția cu autoritățile a fost un eșec, s-a strigat: jos Ceaușescu! Scena era similară cu altele petrecute în 1953 la Berlin, în 1956 la Poznań și Budapesta, în 1971, 1976, 1980, 1986, 1988 în Polonia, la Gdansk, Szczecin, Varșovia etc.¹⁸ În aprilie 1988, Ceaușescu își prezintă planul de sistematizare rurală, aproape toate satele românești urmând să dispară până la sfârșitul secolului, fiind înlocuite de 550 de complexe agroindustriale; Practic, cu acest plan Ceaușescu atinge apogeul naturii sale distructive.¹⁹

¹³ Popescu, *Un fost comunist ...*, 269.

¹⁴ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc* (Iași: Polirom, 2005), 247.

¹⁵ Tismăneanu, *Raport...*, 329.

¹⁶ Tismăneanu, *Raport...*, 444.

¹⁷ Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987 Brașov*, (Polirom: Iași, 2002), 213-220.

¹⁸ Tismăneanu, *Raport...*, 447.

¹⁹ Tismăneanu, *Raport...*, 446-448.

Anul 1989, anul prăbușirii regimului comunist, încadrează o societate românească izolată, la capătul puterilor. La 10 martie apare *Scrisoarea celor șase*, o scrisoare deschisă adresată lui Nicolae Ceaușescu de șase veterani comuniști (Corneliu Mănescu, C-tin Pârvălescu, Al.Bârlădeanu, Gh.Apostol, Silviu Brucan, Grigore Răceanu). Textul îi reproșează lui Ceaușescu programul de sistematizare a satelor, cultul personalității dar și eșecul economic. Autorii sunt reținuți și plasați în domiciliu obligatoriu, la periferia Bucureștiului.²⁰ O serie de alți intelectuali critică regimul, pe zidurile diferitelor orașe apar manifeste anti-Ceaușescu, o explozie a incendiat statuia lui Lenin din București, semne că apatia tradițională a societății românești era un capitol încheiat. Erau semne care anunțau finalul inevitabil al regimului.

În februarie 1989 mai multe sate din Belgia anunță că au adoptat 1000 de sate din România amenințate să fie distruse; două săptămâni mai târziu, în Franța alte 2100 de localități se înfrățesc cu tot atâtea sate românești. Autoritățile întăresc măsurile de pază fără să reușească să oprească exodul. La 12 aprilie 1989, Ceaușescu anunță – ca pe un mare triumf – că a reușit plata datoriei externe fără însă vreun folos, creditele folosite de Ceaușescu nu au servit pentru modernizarea țării, pentru creșterea standardului de viață ci pt.proiectele megalomane ale dictatorului.²¹

Dumitru Popescu și „seismul” din decembrie 1989

Toamna anului 1989 aduce extincția regimurilor comuniste. În data de 12 septembrie la Varșovia se instalează primul guvern necomunist de după 1945. Începând cu 9 noiembrie cade zidul Berlinului. Mai departe, liderul bulgar Jivkov este și el înlăturat; În Cehoslovacia, Parlamentul condus de Alexandr Dubcek, fostul lider al primăverii de la Praga îl alege președinte pe disidentul Vaclav Havel, În Ungaria Partidul Comunist devine partid socialist și acceptă pluralismul politic și alegerile libere. Acesta era climatul în care Ceaușescu preferă să păstreze rigiditatea regimului său, cu riscul izolaționismului total, România devenind cea mai expusă pentru un deznodământ revoluționar violent.

Astfel, la 16 decembrie 1989, la protestul locuitorilor Timișoarei, regimul, folosește forța pentru a împrăști mulțimea. Dumitru Popescu rememorează evenimentele în memoriile sale: „În ceea ce mă privește (...) mă săturasem până în gât, voiam să mă consacru muncii scriitoricești. (...) Din acest motiv pot spune că 17 decembrie 1989 m-a prins nepregătit.”²² „Am fost convocat în după amiaza zilei respective la o ședință a C.P.Ex. Am ajuns târziu, ședința începuse, domnea o atmosferă grea. (...) m-am așezat lângă șeful adjunct al cancelariei și l-am întrebat despre subiectul discuției. Mi-a scris pe coperta caietului său: E vorba de un popă reformat! Nu auzisem nimic de Laszlo Tokes, mă rupsesem de viața politică. (...) Ceaușescu tocmai îi interoga pe cei trei lideri ai ministerelor de apărare(Armata, Miliția,Securitatea). (...) Mă surprindea vehemența lui Ceaușescu.”²³

Cu alte cuvinte, fostul ideolog al lui Ceaușescu ne spune că a intuit că este ceva important la mijloc, nu numai incidentul de la Timișoara l-a scos pe Ceaușescu din pepeni, ci și comportamentul celor trei miniștri. Toată noaptea anterioară, acesta avusese discuții cu ei, le dăduse ordin să ia anumite măsuri și ei trataseră ordinul superficial, îl bagatelizaseră. D.Popescu mai spune „Deși rezulta că se pusese capăt dezordinii, el ținea să dea o lecție. Lecție aspră. Am reținut și referiri la o intervenție străină din Est și din Vest, dar, mărturisesc, le-am asociat demagogiei lui

20 Tismăneanu, *Raport...*, 448.

21 Tismăneanu, *Raport...*,450-452.

22 Popescu, *Un fost comunist...*,369.

23 Popescu, *Un fost comunist...*,369.

antiimperialiste, devenită în ultima vreme loc comun.”²⁴ Mai departe, D.Popescu ne spune că cei trei erau foarte șocați „Pentru prima dată se auzea în C.P.Ex. sau în orice adunare publică, o asemenea amenințare: „*Știți ce meritați?* – i-a întrebat Ceaușescu- *Să vă pun în fața plutonului de execuție!*” a răspuns tot el, continuând: *Vă rog să rețineți persoana întâia singular!*” „Lui Milea i se încheștasera fălcile, de abia a mormăit câteva cuvinte”²⁵

După acuzațiile de trădare s-a rezumat la ideea de a-i destitui pe cei trei. Deja o concesie. Reieșea că dăduse indicații prealabile pentru convocarea Consiliului de Stat, astfel că destituirea să se opereze pe loc. Totuși, Dumitru Popescu mai spune că în realitate, Ceaușescu nu dorea să-i destituie pe cei trei: „Ceaușescu obișnuia să te lase să-i intuiești intențiile. Niciodată nu spunea exact ce gândește, te constrângea să deduci tu din anumite gesturi, din anumite inflexiuni ale vocii, din anumite priviri.”²⁶ Astfel, din 17 decembrie, din ordin, armata deschide focul, se înregistrează morți și răniți. În cadrul aceleiași ședințe a C.P.Ex. Ceaușescu amenință du demisia dar se răzgândește: „El avea nevoie acum de o adeziune necondiționată a C.P.Ex., la hotărârea pe care o luase. Indiferent de intențiile lui, indiferent de cum avea să procedeze, voia ca tot C.P.Ex să îi dea dreptate. (...) Stăpânindu-se, a întrebat cu o oarecare aparență de calm: *Și voi ceilalți, sunteți de aceeași părere?* În sală s-a produs o rumoare aprobativă. A dat cu pumnul în masă, s-a ridicat în picioare și a strigat: *eu cu acest Comitet Executiv nu pot să mai lucrez. Alegeți-vă alt Secretar General!* Și a dat să plece (...) În mintea lui s-o fi înfiripat ideea că în C.P.Ex. se conturase o disidență. (...) Au interveni câțiva, repede și l-au blocat la ușă. Am auzit cuvinte patetice, angajamente de natură să-l frâneze. Elena își juca rolul nagistral. Nu s-a amestecat, în schimb mima emoția înduioșătoare a femeii părăsite. Simula plânsul”²⁷ În cadrul aceleiași ședințe Elena Ceaușescu adaugă „*Trebuia să trageți în ei, ar fi căzut și atunci trebuia să îi băgați la închisoare.*” În final, ședința s-a calmat. Ceaușescu a rămas hotărât ca cei trei lideri ai apărării să rămână în funcții cu angajamentul de a aplica ordinul dat anterior. Mai mult, Ceaușescu a anunțat că a doua zi va pleca în Iran și a hotărât ca în locul lui să rămână Elena Ceaușescu și Manea Mănescu. A mai hotărât ca în perioada cât lipsește el, membrii Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv să nu părăsească Bucureștiul.

Dumitru Popescu și-a amintit că în seara de 17, Ceaușescu avusese o teleconferință cu organele județene de partid și de stat, atrăgând atenția „*Suntem în stare de război*”, astfel, sensul real al acestei expresii un război purtat de clanul Ceaușescu, aflat pe punctul de a pierde puterea, împotriva poporului român.²⁸

Acesta organizează un baraj informațional, orașul e complet izolat cu ajutorul trupelor. Sunt trimiși oamenii de încredere pentru a înăbuși revolta, Ioan Coman, secretar al C.C.al P.C.R., general-maior Ștefan Gușe, șeful Statului Major, Mihai Chițac. Printre aceștia alți emisari mandatați să ia măsuri dure de represiune, sub conducerea lui Constantin Dăscălescu și Emil Bobu.

Mai trebuie spus că ședința C.P.Ex-ului din data de 17 nu a fost urmată de un comunicat de presă.

D.Popescu își amintește că Ceaușescu a stat 3 zile în Iran. S-a întors miercuri, pe 20 decembrie 1989, la prânz. „Mi se pare că a scurtat puțin vizita, trebuia să vină seara sau joi dimineața.”²⁹

Întors în țară, Ceaușescu apare la televiziune unde declară că „la Timișoara, elemente ostile, agenți străini, huligani, fasciști și trădători au provocat tulburări”.

24 Dumitru Popescu, *Un fost comunist...*,369-371.

25 Popescu, *Un fost comunist...*,372.

26 Popescu, *Un fost comunist...*,372 .

27 Popescu, *Un fost comunist...*,373-375.

28 Tismăneanu, *Raport...*,453.

29 Popescu, *Un fost comunist...*,380.

Nu pronunță nici un cuvânt de regret pentru victime. Mitingul convocat la București a doua zi are ca scop mobilizarea mulțimilor în jurul cultului persoanei sale; După cum mărturisește și Dumitru Popescu, Ceaușescu se credea încă iubit de muncitori.³⁰

Agită pentru ultima oară discursul său despre pericolul extern, apărarea suveranității țării, viitorul luminos al României. Mulțimea nu se mai lasă manipulată, se revoltă, pune stăpânire pe bulevardele centrale, apoi pe întreg orașul.³¹

D.Popescu își amintește: „S-a auzit un zgomot ca de petardă și un hârâit în instalația de sonorizare, după care un șuvoi s-a năpustit dintre Hotel București.(...) Mii de oameni au rupt-o la fugă și s-au bifurcat. Au împins cordoanele. S-au aciuat, parcă de frică sub balconul C.C. Ceaușescu s-a tulburat și a întrerupt, după care a început să strige: *Liniștiți-vă, tovarăși!* (...) Nu știa nici el ce să spună. Mișcarea s-a potolit, grupurile s-au repliat, oamenii s-au liniștit. Ceaușescu a reînceput să vorbească. Din nou ovații (...) Și din nou o ruptură, din nou tropăială, panică. Directorul de cabinet i-a șoptit ceva lui Ceaușescu.Și mișcarea din piață nu s-a mai oprit. Ceaușescu a părăsit brusc balconul și a intrat în cabinet.”³²

După Timișoara și București, urmează Cluj, Sibiu, Brașov etc. Ceaușescu dă ordin de represiune în după-amiaza aceleiași zile. La mizeul nopții Armata trece la represalii. Se înregistrează morți, răniți, arestări. A doua zi, populația ocupă centrul orașului. Clădirea C.C. al P.C.R., sediul puterii comuniste, clădirea urmând a fi părăsită de cuplul Ceaușescu cu un elicopter. Regimul s-a prăbușit, mulțimile insurgente invadează clădirea. Cei doi sunt arestați în aceeași zi, iar la 25 decembrie 1989 sunt judecați într-un proces controversat și executați. Astfel, se încheie 45 de ani de comunism pentru România, de istorie sângeroasă și violentă.

Concluzii

Raymond Aron justifică infleunța căpătată de marxism prin faptul că societățile moderne, în măsura în care sunt în același timp industriale și democratice, sunt afectate de o dublă contradicție: convinse de o putere de producție nelimitată, ele sunt șocate de insulele de sărăcie care nu au dispărut; ele proclamă sus și tare egalitatea fundamentală a tuturor indivizilor și sunt în același timp surprinse de inegalitățile care persistă între cetățeni.³³ La mijlocul anilor 70, Nicolae Ceaușescu făcuse una dintre multele sale previziuni ale carieri sale. Totodată, într-un tip de economie centralizat, naționalizat-planificat, într-o societate închisă (supusă ambițiilor comunismului național gândit de Ceaușescu) previziunile erau o necesitate organică pt.regim. Astfel, acesta spunea: „În anul 1990 România se va afla pe o treaptă superioară de dezvoltare; în linii generale va fi înfăptuită societatea socialistă multilateral dezvoltată, creându-se o bază trainică pentru trecerea la făurirea treptată a societății comuniste în patria noastră.”³⁴

Un deceniu mai târziu, la sfârșitul anilor 80, regimul lui Nicolae Ceaușescu își cunoaște declinul și prăbușirea inevitabilă din decembrie 1989. Seria de politici adoptată de Nicolae Ceaușescu. Rolul pe plan extern al lui Ceaușescu scade simțitor. Odată cu schimbarea puterii la Moscova și venirea la conducere a lui Gorbaciov din martie 1985, situația regimului comunist din România pe plan internațional și pe plan intern cunoaște o schimbare semnificativă. Ceaușescu își pierde toate atuurile,

30 Popescu, *Un fost comunist...*,379.

31 Tismăneanu, *Raport...*,455.

32 Dumitru Popescu, *Un fost comunist...*,381-383.

33 Raymond Aron, *Lupta de clasă: Noi prelegeri despre societățile industriale*, (Polirom: Iași, 1999), 60.

34 Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx, O introducere în istoria comunismului românesc* (București: Curtea Veche, 2007), 493.

devine izolat pe plan internațional. Plata datoriei externe, la care se înhămasse din 1982 nu va încuraja legăturile economice, atâta vreme cât sunt interzise luare de alte credite sau importul de tehnologii superioare. Criza gravă a economiei românești devine cunoscută pe plan internațional, România nu mai prezintă interes, neputând oferi vreo garanție pentru eventualii parteneri. Atitudinea lui Ceaușescu împinge regresiv situația României la o penurie cronică, izolarea diplomatică și politică fiind dublată de una economică și financiară.

Protestul muncitorilor din Brașov, la 15 noiembrie 1987, este semnalul că pentru regimul Ceaușescu a început sfârșitul; Semnele nemulțumirii, ale frustrării și ale protestului, apar pretutindeni. Societatea românească, ajunsă la capătul puterilor, va reacționa 2 ani mai târziu când în decembrie 1989 este declanșată Revoluția Română. În acel moment România se afla la sfârșitul unui ciclu istoric. O situație revoluționară determinată de incapacitatea instituțiilor unui regim perimat de a rezolva problemele impuse de societate.

Dumitru Popescu, fost ministru adjunct al Culturii (1962-1965), membru al CC al PCR pe tot parcursul „epocii Ceaușescu”, membru al CPEX (1969-1989), rector al Academiei „Ștefan Gheorghiu” (1981-1989), a fost o figură reprezentativă pentru etapa naționalismului ceaușist. Am căutat în cadrul acestui articol pe baza memoriilor acestuia să facem o paralelă istorică între șirul real al evenimentelor ce au dus la Revoluție și mărturisirile făcute de fostul ideolog în memoriile sale. Este interesant de privit din perspectiva fostului ideolog al regimului Ceaușescu câteva dintre evenimentele importante ale epocii comunismului național cât și efectele la vârful P.C.R. ale evenimentelor din decembrie 1989.

Bineînțeles, nu trebuie uitat nici caracaterul sângeros al Revoluției din România; responsabilitatea este a regimului dar este și una individuală, a oricărui corifeu al epocii Ceaușescu care a e elaborat și pus în practică ordinele oprimate pentru poporul român.

Faptul că Revoluția Română a fost singura de acest tip din estul Europei unde s-a vărsat sânge, ne face să conchidem că regimul comunist a supraviețuit atâta vreme cât autoritățile statului totalitar au rezolvat situațiile de criză folosind forța. Odată ce U.R.S.S. a încetat să mai susțină cu militari aceste regimuri, ele au dispărut în câteva luni de pe scena istoriei. Ceaușescu, rupt de realitate, crezând că beneficiază de susținerea „clasei muncitoare”, a sperat să supraviețuiască politic, în ciuda mizeriei generale și a falimentului economic. Astfel, am expus în acest articol câteva aspecte ce au dus la Revoluția din 89 cât și derularea ei din perspectiva uneia dintre elitele fundamentale ale domeniului cultural-ideologic pe care s-a sprijinit regimul Ceaușescu.

BIBLIOGRAFIE

Arhivă:

ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Propagandă și Agitație, dosar nr. 23/1954.

Cărți:

ARON Raymond, *Lupta de clasă: Noi prelegeri despre societățile industriale*, Iași, Polirom, 1999,

CIOROIANU Adrian, *Pe umerii lui Marx, O introducere în istoria comunismului românesc*, București, Curtea Veche, 2007.

OLARU Stejărel, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987 Brașov*, Iași, Polirom, 2002.

POPESCU Dumitru, *Un fost comunist se destăinuie – Am fost și cioplitor de himere*, București, Expres, 1993

TĂNASE Stelian, *Elite și societate: Guvernarea Gheorghiu-Dej*, București, Ed. Humanitas, 2006.

TISMĂNEANU Vladimir, *Raport final: Comisia prezidențială pentru analiza dictaturii comuniste*, București, Humanitas, 2007.

TISMĂNEANU Vladimir, *Stalinism pentru eternitate: O istorie politică a comunismului românesc* Iași, Polirom, 2005.

Resurse online:

<http://jurnalul.ro/special-jurnalul/interviuri/trei-decenii-langa-ceaurescu-94415.html> <http://www.romanalibera.ro/special/reportaje/rl---135-de-ani---cum-l-a-cenzurat-popescu-dumnezeu-pe-nicolae-ceaurescu-257034>

Anul 1989 în Polonia.

Virtutea politică a moderației și
vocația conservatoare a Solidarității

■ FLORIN-CIPRIAN MITREA

[University of South-East Europe Lumina]

Abstract

Assuming that 1989 was a moment of an affirmation of the political cultures belonging to the Central and Eastern Europe's countries, this article attempts to highlight the specific elements of the overthrow of communism in Poland. In this regard, we analyze the Solidarnosc phenomenon from the perspective of the Polish political culture essential dichotomy: insurrectionism vs. organic work. The main conclusion of this paper, entitled „The year 1989 in Poland. The Political Virtue of Moderation and the Conservative Vocation of Polish Solidarity”, is that the roundtable in the 1989 Poland represented the victory of Polish civil society in achieving a synthesis of the most important trends of the Polish political tradition, by assuming the conservative value of moderation as the principal political attitude.

Keywords

revolution; communism; civil society; conservatism; moderation; synthesis; political culture

Semnificații poloneze ale anului 1989

Ca an al prăbușirii regimurilor comuniste în Europa Centrală și de Est, 1989 a căpătat acea aură universal recunoscută ca moment de grație al revoluțiilor, din aceeași familie cu anii 1848 sau 1968. În același timp, însă, 1989 reprezintă un moment al afirmării culturilor politice, la care fiecare națiune angajată în răsturnarea unui regim totalitar și-a adus o contribuție specifică. De aceea, pornind de la constatarea că „fiecare țară din Europa Centrală și de Est are propria ei istorie și cultură politică”, Ralph Dahrendorf afirma că „una din încântările anului 1989 este redescoperirea acestor deosebiri”.¹ În cazul Poloniei, această specificitate pare a fi fost legată, în cea mai mare măsură, de conturarea semantică a noțiunii de societate civilă. Dacă în anii șaptezeci conceptul de societate civilă era încă marcat atât de o anumită ambiguitate cât și de o pecete ideologică dată de interpretările marxiste, în deceniul nouă al secolului XX, acest concept capătă un nou sens o dată cu dezvoltarea criticii totalitarismului în Polonia.

Astfel, așa cum explică Dominique Colas, această resemantizare a noțiunii de societate civilă trebuie înțeleasă în

¹ Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, traducere de Marina Sandu (București: Humanitas, 1993), 16.

primul rând ca o expresie a „conflictului dintre Partidul – Stat comunist polonez și apariția Solidarității”.² Totodată, anul 1989 în Polonia reprezintă validarea moderației ca virtute politică într-o tradiție istorică dominată de o lungă dispută între tentația revoluționară și cea a rezistenței în interiorul status quo-ului politic ostil. Din acest punct de vedere, căderea comunismului în Polonia se remarcă prin totala lipsă de violență, ca și în cazul celorlalte revoluții din Europa Centrală și de Est, cu excepția tragică a României (unde răsturnarea regimului a fost plătită cu sânge). În Polonia, masa rotundă care a învins comunismul în 1989 a fost, însă, o încununare a unui deceniu de afirmare tenace, autentică și glorioasă a societății civile. De aceea, T. G. Ash avea dreptate să afirme că, în 1989, Solidaritatea poloneză a realizat o „istorică contradicție în termeni” și anume o „revoluție pașnică”, întrucât „nu s-au dărâmat nici un fel de Bastilii, nu s-au înălțat ghilotine”.³ De fapt, subliniază pe bună dreptate Ash, această „tradiție de nonviolență” și de „analiză rațională a situației” poate fi regăsită ca notă dominantă a istoriei mișcărilor de opoziție democratice din Europa Centrală și de Est pe parcursul deceniului nouă al secolului XX. Această atitudine a avut la bază atât o abordare pragmatică (bazată pe conștientizarea faptului că toate armele erau deținute de regim) cât și o intuiție de ordin etic (bazată pe dorința unui nou început)⁴ care să iasă din logica violenței. Pornind de la aceste premise, semnificațiile poloneze ale anului 1989 pot fi evidențiate într-o lumină și mai clară printr-o contextualizare diacronică a ceea ce ar putea fi descris ca tendințe conservatoare ale culturii politice poloneze.

Dezbaterea strategică în cultura politică poloneză

Unul dintre cele mai importante elemente constitutive ale culturii politice poloneze este reprezentat de dezbaterea privind raportul dintre *acțiune* și *reflecție*, dintre *practică* și *teorie*. În contextul dramatic al istoriei moderne a Poloniei, inaugurat de împărțirea țării între Prusia, Rusia și Austria în anii 1773, 1793 și 1795, lupta pentru apărarea identității naționale a fost înțeleasă ca un efort total, incluzând atât creativitatea spirituală cât și urgența faptei. Acesta este motivul pentru care profilul clasic al intelectualului polonez îmbină geniul creator cu militantismul în plan social și politic. Prin urmare, dacă în ceea ce privește modelul dominant al intelectualului se poate vorbi despre o continuitate evidentă în forma mentis a spațiului public polonez, nu același lucru se poate afirma despre soluțiile de purtare a luptei naționale pe care elita de pe malurile Vistulei le-a formulat și asumat de-a lungul timpului. În această privință, disputa dintre *insurecționiștii romantici* și apologetii *muncii organice* poate fi considerată ca tensiunea fondatoare a culturii politice poloneze moderne. Astfel, o miză centrală a gândirii și acțiunii politice poloneze a fost, de la sfârșitul secolului XVIII, parcurgând secolele XIX și XX, identificarea unui echilibru între lupta deschisă, violentă, de tip romantic și lupta prin creativitate economică, politică și culturală, ambele căi având ca scop salvarea și promovarea valorilor naționale.

Unul dintre cele mai importante eforturi de a realiza un echilibru între cele două ipostaze antagonice ale gândirii strategice poloneze, este reprezentat de reacția tinerilor intelectuali de la 1870, cunoscută și ca generația *niepokorni* (*nesupușă*), față de repetatele eșecuri insurecționiste și, mai ales, față de deprimarea creată

2 Dominique Colas, *Genealogia fanatismului și a societății civile*, traducere de Cristina Arion, Mircea Secure și Alina Vasile (București: Nemira, 1992), 41.

3 Timothy Garton Ash, „Anul adevărului”, în Vladimir Tismăneanu (coordonator), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu (Iași: Polirom, 1999), 127.

4 Ash, „Anul”, 127.

de acestea. Formată în special în mediul universitar varșovian, generația *niepokorni* era alcătuită din intelectuali care erau prea mici ca vârstă sau încă nu se născuseră în momentul insurecției dezastruoase din 1863. De aceea, ei au reușit, cei dintâi dintre polonezi, să se elibereze de panica creată de înfrângere și să redescopere, într-un mod realist, „viața sufletului, viața minții și acțiunea socială”.⁵ Dacă pentru pozitiviști insurecția din 1863 reprezenta o amintire a tinereții lor, pentru cei de la 1870 ea era cunoscută doar din cărți și relatări, nefiind o traumă personală. În consecință, generația *niepokorni* s-a delimitat de pasivitatea liberalismului polonez, încercând să realizeze o sinteză între elementele pe care le considerau a fi bune în cele două mari curente ale culturii politice poloneze: *romantismul* și *pozitivismul*.⁶ Scriitorul Stefan Zeromski descria, în 1884, dilemele generației sale, afirmând despre sine că se găsește la răscrucea dintre două lumi, dintre *idealism* și *realism*, dintre *poezie* și *știință*. Prin urmare, în noiembrie 1866, Zeromski își descria generația ca fiind una alcătuită din niște *mici hamleți* pentru care întrebarea centrală era ce să aleagă între idealismul de tip Mickiewicz și realismul muncii organice. În acest sens, Zygmunt Wasilewski se considera membru al unei generații sintetice care avea „romantismul în inimi și pozitivismul în capete”. Delimitându-se de optimismul pozitiviștilor care se mulțumeau să muncească și să accepte, precum și de mesianismul lui Mickiewicz, intelectualii *niepokorni* s-au dovedit a fi, în cele din urmă, niște *romantici în haine pozitivistice*, creatori ai unui nou cadru conceptual având în centru ideea „protestului împotriva a tot ceea ce este stricat”. Redescoperind acțiunea socială, această generație de la sfârșitul secolului XIX a reușit să îmbine principiile muncii organice cu cele ale idealismului romantic, văzând în ideea de justiție socială și de independență națională nu un scop în sine ci o sursă de motivație pentru acțiune.⁷

Adam Michnik și creativitatea conceptuală a Solidarității

Referirea la acest curent, a cărui identitate constă în încercarea de a găsi o punte de mijloc între *romantism* și *organicism*, ne ajută să înțelegem fenomenul *Solidarnosc* într-una din dimensiunile sale esențiale și anume ca element de continuitate în raport cu tradiția poloneză a căutării moderației în politică. Elementele constitutive ale acestui curent al culturii politice poloneze sunt: valorizarea sintezei, a efortului de a crea în cadrul status – quo-ului politic, perspectiva gradualistă asupra schimbării sociale și moderația. De aceea, acest filon de gândire și acțiune politică poloneză poate fi cel mai bine înțeles din perspectiva modelului teoretic al *conservatorismului politic*. Putem, astfel, vorbi despre o evoluție a modelului politic polonez spre o soluție de tip conservator, al cărei punct culminant și moment paradigmatic este reprezentat de intervalul 1980 – 1989, pe care unii istorici l-au denumit *deceniul Solidarității*.

Dacă perspectiva revoluționară și romantică asupra politicului pune accentul pe descătușarea maselor și pe angrenarea lor cât mai largă în exercițiul puterii, pentru conservatori arta cărmuirii constă, mai degrabă, în strunirea energiilor colective. Edmund Burke sublinia că „societatea necesită nu numai o stăpânire a pasiunilor oamenilor ca indivizi, ci și ca înclinațiile de masă sau de grup să fie adesea contracarate”.⁸ Potrivit lui Michael Oakeshott, înclinația de a fi conservator în

⁵ Brian Porter, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth – Century Poland*, (New York: Oxford University Press, 2000), 84.

⁶ Porter, *When Nationalism*, 84 – 85.

⁷ Porter, *When Nationalism*, 102 – 103.

⁸ Edmund Burke, „Reflecții asupra revoluției din Franța”, în Adrian – Paul Iliescu și Mihail – Radu Solcan (editori), *Limitele puterii* (București: All, 1994), 68.

politică se întemeiază pe o definire a guvernării ca *activitate specifică și limitată* și pe refuzul tentației *saltului triumfal* în problemele social – politice.⁹ De aceea, un conservator, „înțelege activitatea guvernării nu ca activitate de a aprinde patimile și de a le da noi obiecte din care să se hrănească, ci ca una de injectare a unui element de moderație în activitățile deja prea pătimașe ale oamenilor; de restrângere, de reducere, de pacificare și de reconciliere; nu de a zgândări focul dorințelor, ci de a-l stinge.”¹⁰

În acest registru, al perspectivei conservatoare asupra politicului, se încadrează și discursul antitotalitar al *Solidarității* poloneze în ipotaza sa de „mișcare socială totală”¹¹. Această ipostază derivă în primul rând din faptul că *Sindicatul Independent și de Auto – administrare Solidaritate* a apărut, în august 1980, ca „rezultat extraordinar al apropierii istorice a trei acțiuni distincte”, fiind o „expresie, în același timp, a unei acțiuni muncitorești, sindicaliste, a unei afirmări naționale și a unei lupte politice pentru obținerea de drepturi și libertăți democratice”.¹² Totodată, caracterul total al mișcării rezidă, poate chiar mai pregnant, în descoperirea de către muncitori, intelectuali și Biserică a unui discurs comun al rezistenței. De aceea, *Solidarnosc* a devenit, așa cum apreciază istoricul Norman Davies, expresia hotărârii a 36 de milioane de oameni de a trece de la stadiul de „obiect pasiv al politicii” la cel de „subiect activ”.¹³

Convergența discursivă a celor trei bastioane ale societății civile poloneze din perioada comunistă nu poate fi înțeleasă decât prin identificarea elementelor comune în jurul cărora s-a coagulat acel „catehism civic” pe care Adam Michnik îl înțelegea ca pe o definire a „îndatoririlor de bază ale cetățeanului în Polonia sub legea marțială”.¹⁴ Aceste elemente comune pot fi regăsite în răspunsul pe care fiecare dintre cei trei actori ai „miracolului polonez” l-au formulat provocării ridicate de tensiunea tradițională a gândirii politice poloneze, dintre **radicalism** și **moderație**, dintre **exaltarea romantică** și **realismul politic**.

Conceptul de „nou evoluționism”, formulat de Adam Michnik într-un eseu scris în 1978, reprezintă unul dintre conceptele cheie în procesul de regândire a relațiilor dintre principalele segmente ale societății poloneze, precum și a raportării acesteia din urmă la statul comunist. Prin acest concept, Michnik reușește să provoace ceea ce în termenii teoriei lui Thomas Kuhn¹⁵ ar putea fi numit o „schimbare de paradigmă”. Descriind ca *evoluționism* cele două curente de gândire politică izvorâte din momentul denumit „Octombrie polonez” (când comuniștii polonezi au reușit să-l impună ca secretar general al Partidului comunist polonez în ciuda opoziției Moscovei. Acest moment istoric (de care s-au legat speranțele unei părți semnificative a intelighenței poloneze că regimul ar putea evolua în afara tiparului stalinist și ar putea să urmeze o direcție înrudită cu principiile și practicile PPS – ului interbelic) este văzut de Michnik ca matrice originară a celor două curente *evoluționiste* din politica poloneză postbelică. Primul curent la care se referă Michnik este *revizionismul* pe care îl definește ca fiind caracterizat de ideea posibilității „de umanizare și

9 Michael Oakeshott, *Raționalismul în politică*, traducere de Adrian – Paul Iliescu (București: All, 1995), 97.

10 Oakeshott, *Raționalismul*, 102.

11 Michel Wieviorka, *Spațiul rasismului*, traducere de Alana Șabac (București: Humanitas, 1994), 132.

12 Wieviorka, *Spațiul*, 132.

13 Norman Davies, *The Past in Poland's Present* (Oxford, New York: Oxford University Press, 2001), 14.

14 Adam Michnik, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, traducere de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș (Iași: Polirom, 1997), 68.

15 Thomas S. Kuhn, *Structura revoluțiilor științifice*, traducere de Radu J. Bogdan (București: Editura Științifică și enciclopedică, 1976).

democratizare” a sistemului care exercită puterea, precum și de speranța că acest sistem are „capacitatea de asimilare prin doctrina marxistă oficială a unor noțiuni din științele umane și sociale actuale”¹⁶. Pornind de la aceste premise, revizionii cultivau speranța că participând din interior la evoluția partidului și a doctrinei sale, vor putea să determine, în timp, instaurarea unui „*absolutism luminat socialist*” la conducerea formațiunii. Subliniind valoarea operelor și a contribuției revizionistilor la promovarea unei atitudini active din punct de vedere social (opusă „pasivității și emigrației interioare”) Michnik afirmă, tranșant, că limita acestei strategii politice a devenit evidentă după evenimentele din martie 1968, când s-a produs ruptura dintre inteligența revizionistă și Partid, speranța unei democratizări a sistemului dovedindu-se iluzorie. De cealaltă parte, *neopozitivismul* reprezenta o continuare, prin liderul Stanislaw Stomma, a orientării susținute de Roman Dmowski, promotorul democrației naționale, la începutul secolului XX, și care consta în păstrarea unor relații pașnice cu „puterea rusă” și construirea treptată a unei mișcări politice pregătită să preia, la momentul oportun, conducerea poporului polonez.

În ceea ce privește asemănarea dintre *revizionism* și *neopozitivism*, aceasta este reprezentată chiar de greșeala fundamentală pe care le-o reproșează Michnik și anume faptul că atât unii cât și ceilalți se adresau sistemului și nu societății, întrucât porneau de la premisa că schimbarea nu poate veni decât de sus, prin bunăvoința „prințului comunist”. O astfel de perspectivă de a se raporta la realitatea politică a fost invalidată, susține Michnik, în primul rând de către protestele muncitorilor și ale intelectualilor care, intrând în conflict deschis cu puterea, au arătat că aceasta nu poate fi un termen de referință pentru construirea unei mișcări opoziționiste. Celor două tipare ale gândirii politice poloneze postbelice, Michnik le contrapune conceptul de *nou evoluționism* ale cărui principii de bază sunt: îndreptarea mesajului politic spre societate și nu spre putere, alimentarea unei mișcări sociale (prin strângerea legăturilor cu clasa muncitoare, ca principal bastion de presiune) de jos în sus, mizarea pe „schimbări progresive și parțiale, nu pe o răsturnare violentă a sistemului existent”, asumarea și practicarea unei „lupte continue pentru reforme, în favoarea unei evoluții care va spori libertățile civice și va garanta respectarea drepturilor omului”¹⁷.

Astfel, paradigma în care ideea de *evoluție* (spre democratizare) se referea la structurile partidului, este înlocuită de paradigma în care speranța de *evoluție* era legată de potențialul de coagulare a societății civile, proces îndelungat care „presupune ca de fiecare dată să fie rupte barierele fricii și să se nască o conștiință politică nouă.”¹⁸ De asemenea, interesant este faptul că, la Michnik, principiul revoluționar al discontinuității, al rupturii, este folosit doar la nivelul construcției teoretice, pentru a marca distincția esențială dintre evoluționism și noul evoluționism, însă în ceea ce privește punerea în practică a noii paradigme de rezistență antitotalitară, Michnik pledează nu pentru un principiu revoluționar ci mai degrabă pentru unul cumulativ, pentru o strategie a pașilor mărunți dar consecvenți care să aibă drept scop creșterea progresivă a „presiunii bazei” asupra aparatului de stat.

Momentul 1968 împarte, așadar, gândirea politică a lui Michnik în două mari categorii: critica formulată de pe baze revizioniste (premise fiind rezumată de expresia „sistemul era al meu”¹⁹) și critica formulată pornind de la premise metafizice care au condus la abordarea realității politice a acelei perioade din perspectiva dihotomiei *bine* (echivalat cu tot ce ține de sfera societății civile, adică a independenței față de puterea politică) versus *rău* (identificat cu partidul – stat). Această evoluție corespunde descrierii pe care o face chiar Michnik traseului ideatic parcurs

16 Michnik, *Scrisori*, 127.

17 Michnik, *Scrisori*, 134.

18 Michnik, *Scrisori*, 136.

19 Adam Michnik, *Restaurația de catifea*, traducere de Daciana Branea, Dana Chetrescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil – Popovici (Iași: Polirom, 2001), 208.

de „opozitia la dictatura comunista”²⁰ ca desfășurându-se între stadiul „revoltei florii împotriva rădăcinilor” (ilustrată de o critică a practicilor comuniste, formulată din interiorul sistemului de valori comunist) și „critica metafizică” (ale cărei principii fundamentale erau „atacul la adresa aparenței înșelătoare a comunismului” și respingerea pretenției la deținerea „controlului absolut asupra indivizilor”). În timp ce prima fază s-a caracterizat prin „lupta rațiunii împotriva iraționalului”, a doua „s-a fundamentat pe apărarea legii naturale împotriva pretențiilor rațiunii descătușate”²¹. În viziunea lui Michnik, ambele etape ale revoltei, în ciuda diferențelor dintre ele, s-au originat în valori aparținând mai degrabă Revoluției Americane decât celei Franceze, această genealogie spirituală explicându-se prin dimensiunea profund antiutopică a criticii poloneze a totalitarismului. Definind comunismul ca fiind „o tentație și o iluzie”²², Michnik se apropie de concluzia formulată de modelul său intelectual, filozoful Leszek Kolakowski care, la finalul monumentalei analize dedicate marxismului și curentelor sale, subliniază că „marxismul a fost cea mai mare închipuire a secolului nostru. A fost un vis oferind perspectiva unei societăți a unității perfecte, în care toate aspirațiile umane vor fi îndeplinite și toate valorile reconciliate”.²³ Critica *politicii ca vis* sau a *politicii saltului triumfal* este, de altfel, unul dintre argumentele importante ale perspectivei exprimate și de filozoful conservator Michael Oakeshott. Folosirea visurilor personale ca energie politică generează, potrivit lui Oakeshott, „viziunea unei alcătuii a vieții oamenilor din care a fost înlăturat orice prilej de conflict, viziunea unei activități umane coordonate și aranjate pentru a merge într-o singură direcție.”²⁴ Semnificativ, în acest context, este faptul că și Vaclav Havel identifica perpetuarea unei „lumi a visului prezentată ca realitate”²⁵ ca expresie a patologiei sistemului totalitar.

O altă etapă importantă a gândirii politice a lui Adam Michnik este cea care urmează înfrângerii „augustului polonez” și instaurării legii marțiale de către generalul Jaruzelski, la 13 decembrie 1981. Această perioadă are două trăsături principale: pe de o parte, pe parcursul ei Michnik a cunoscut în profunzime experiența temniței, iar pe de altă parte este perioada pe care autorul „Scrisorilor din închisoare” o definește ca *post-totalitară*. Pentru Michnik, cele 18 luni de închisoare au reprezentat „o adevărată școală”, întrucât datorită lor a reușit să înțeleagă faptul că „sistemul de referință fundamental în comunism nu este lupta de clasă, nici războiul dintre diferite pături sociale, ci relația dintre deținuți și temniceri”.²⁶

Respingerea virulentă a tentativelor puterii de a înmuia absolutismul moral al opoziționiștilor, este consecința firească a presupuzițiilor metafizice pe care Michnik a mărturisit că și-a construit critica antitotalitară, după depășirea iluziei revizioniste. Aceste presupuziții care identifică totalitarismul marxist – leninist nu numai cu pericolul exterminării fizice ci în primul rând cu o agresiune radicală împotriva identității morale a persoanei umane, pot fi regăsite și la alți intelectuali polonezi, precum Czesław Miłosz și Alexander Wat (în acest sens Wat subliniază că natura fundamental malefică a comunismului este ilustrată cel mai elocvent de faptul că această ideologie a fost capabilă să transforme unii „oameni splendizi”, care ca deținuți în închisoarea moscovită Lubyanka au răspuns regimului de tortură prin reacții de verticalitate morală, în „zdrăneci” morale după eliberare. Din acest punct de vedere, Wat consideră că „privilegiile oficiale” sunt „de o sută de ori mai periculoase decât închisoarea”²⁷, concepție foarte asemănătoare reacției tranșante

20 Michnik, *Restaurația*, 53 – 54.

21 Michnik, *Restaurația*, 54.

22 Michnik, *Restaurația*, 53.

23 Leszek Kolakowski, „The Breakdown” in *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution*, (Oxford: Clarendon Press, 1978), 523.

24 Oakeshott, *Raționalismul*, 97.

25 Vaclav Havel, *Viața în adevăr*, traducere de Jean Grosu (București: Univers, 1997), 60.

26 Michnik, *Restaurația*, 288.

27 Alexander Wat, *My century* (New York: New York Review Books, 1988), 161.

avute de Michnik față de propunerile pe care i le făcea puterea de a trăi în lux pe Coasta de Azur cu condiția de a părăsi Polonia și, implicit, lupta de rezistență.

De altfel, ideea păstrării integrității morale a persoanei și a comunității ca cel mai eficace mod de luptă împotriva sistemului totalitar a cunoscut în Polonia anilor 80 o largă popularitate în primul rând printre intelectuali dar și printre reprezentanții altor categorii sociale. O ilustrare elocventă a acestui fenomen a oferit-o mișcarea declanșată de Frăția Cumpătării împotriva patimii alcoolismului în societatea poloneză. Pornită de la un grup de intelectuali catolici din mai multe parohii ale Varșoviei, mișcarea împotriva alcoolismului a luat proporții nebănuite ajungând până la manifestații de stradă nonviolente, boicotarea pașnică a transportului și comercializării de băuturi alcoolice (după modelul strategiei lui Gandhi de boicotare a taxelor britanice pe sarea indienilor). Cu timpul, această mișcare a fost identificată tot mai clar cu o atitudine de opoziție față de degradarea morală pe care regimul comunist o provoca cetățenilor săi. Această campanie de succes a demonstrat polonezilor că activismul social poate oferi repere în politică și că o mișcare morală poate zdruncina stâlpii sistemului comunist până la a-i înlătura, cu condiția să fie de cursă lungă.²⁸

Totodată, trecerea de la „Solidaritatea” la solidaritate pur și simplu (din pricina asumării nevoite a clandestinității), de la *revoluția autolimitată* la *rezistență*, presupune, în viziunea lui Michnik, lupta constantă împotriva dezbinării și atomizării indivizilor (pe care Hannah Arendt le identifica drept instrumente ale oricărui regim totalitar²⁹) și o permanentă situare în adevăr prin stabilirea unor limite ale negocierii care să delimiteze clar spațiul destinat compromisului de cel rezervat valorilor nenegociabile. Prin evidențierea faptului că în spatele *Solidarnosc*, ca denumire a unei mișcări sociale, se află o realitate mai profundă, o valoare morală, care trebuie în permanență activată, Michnik se apropie de etica formulată de Joseph Tischner. Astfel, pentru Tischner, etica Solidarității are la bază *conștiința* ca voce a lui Dumnezeu și ca realitate autonomă, asemeni rațiunii și voinței. De aceea, subliniază Tischner, „solidaritatea autentică este solidaritatea conștiințelor” și are ca teme parabola bunului samaritean. Cu alte cuvinte, înainte de a fi numele unui sindicat, Solidaritatea, ca valoare morală, este acțiunea bună a samariteanului ca răspuns la apelul concret al unui om concret și ca ajutorare vie și spontană a celor care suferă din cauza altora.³⁰ De aceea, disponibilitatea pentru compromis nu este utilă și justificabilă decât dacă este dublată de asumarea unei intransigențe morale. Altminteri, „cine a vrut să-i dea Cezarului ce e al Cezarului și lui Dumnezeu ce e al lui Dumnezeu, a sfârșit prin a da totul poliției, pentru că nu și-a închipuit că există situații în care ambiguitatea se transformă în claritate, iar jumătatea de adevăr devine minciună sfruntată.”³¹ Fidel convingerii că rolul intelectualilor într-o mișcare dizidentă este de a crea o „viziune politică” și de a produce la timp „reflecțiile despre schimbarea sistemică”³², Michnik a încercat să propună societății poloneze nu atât un catehism al revoluționarului, cât un catehism al rezistenței care nu presupune neapărat o atitudine eroică a indivizilor ci, mai degrabă, a atitudine a bunului simț și a asumării unei „vieți în demnitate”. Subliniind că „eroismul presupune o stare de excepție” iar „astăzi polonezii au nevoie de normalitate pentru a se opune puterii militar – polițienestei”, Michnik pledează pentru depășirea dihotomiei clasice din gândirea politică poloneză, (care opunea *insurecționismul romantic, organicismului realist*), propunând sintetizarea părților bune ale celor două poziții, în modelul

28 Padraic Kenney, *Carnavalul revoluției: Europa Centrală, 1989*, traducere din limba engleză de Laura Stroe – Botorcu (București: Curtea Veche, 2007), 75 – 86.

29 Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu (București: Humanitas, 1994), 418.

30 Jozef Tischner, *Ethique de solidarite* (Limoges: Librairie Adolphe Ardant, 1983), 23.

31 Michnik, *Scrisori*, 18.

32 Michnik, *Scrisori*, 39.

unei strategii *organiciste în formă și insurecționistă în substanță*. „Cu alte cuvinte, dilema clasică poate fi descrisă ca opoziție între activitatea clandestină și colaboraționism, și nu doar ca opoziție a clandestinității și a insurecționismului.”³³ În acest context, specificul cel mai puternic al gândirii politice a lui Adam Michnik pare a fi legat de asumarea unei vocații sintetizatoare cu rol de mediere între diferitele curente de idei poloneze. De altfel, Michnik considera că însuși discursul dizident al intelighenției trebuie să se configureze într-o zonă de echilibru între diverse perechi antinomice. De aceea, Michnik descrie ethosul rezistenței poloneze ca fiind hrănit de o matrice spirituală caracterizată prin dualism conceptual. Astfel, avem de-a face cu dialogul dintre modelul *exilului* și modelul *emigrației interioare*, (tensiune rezumată de „eterna întrebare poloneză”: „aici sau acolo, emigrație reală sau crearea unor structuri independente?”³⁴), cu dihotomia *revizionism* versus *neopozitivism*, cu disputa dintre *strategia schimbării bruște*³⁵ și *strategia marșului cel lung*³⁶ precum și conflictul clasic dintre *insurecționism*³⁷ (ca atitudine bazată pe intransigență morală și contestare fățișă a regimului) și *organicism*³⁸ (ca expresie a tacticii minime rezistențe, și a acceptării compromisului cu puterea, dublată de asumarea clandestinității ca formă de luptă împotriva sistemului totalitar).

Așadar, efortul analitic făcut de Michnik pentru crearea unor concepte noi care să cuprindă vasta plajă antinomică a curentelor poloneze de gândire politică, are drept miză principală rezolvarea tensiunii dintre discursul subversiv radical și discursul subversiv moderat, acest demers teoretic putând fi comparat, într-o anumită măsură, cu teoria lui Giovanni Sartori despre raportul dintre context și idealurile democratice. Potrivit lui Sartori, din funcția *reactivă* a idealurilor (născută din nemulțumirea față de realitate) poate decurge fie un *idealism bun* (ca energie pentru depășirea obstacolelor ridicate de un mediu ostil) fie un *idealism rău* (ca perversitate a perfecționismului) care poate avea un efect de bumerang asupra idealului în sine, din pricina aplicării radicalismului reactiv într-un mediu care nu necesită acest lucru.³⁹ Dacă aplicăm grila sartoriană la gândirea politică a lui Michnik de după 1981, rezultatul ar fi evidențierea preocupării acesteia din urmă pentru schițarea unui îndreptar de justă utilizare într-un regim *post – totalitar* a energiei reactive a idealului democratic. În acest context, termenul cheie este *post-totalitarism* pe care Michnik îl folosește atât pentru a explica filosofia de acțiune a KOR cât și pentru a descrie realitatea poloneză de după apariția „Solidarității”. Astfel, conceptul de *post – totalitarism* semnifică faptul că „puterea era încă totalitară, în timp ce societatea era deja antitotalitară, se revolta și își crea propriile instituții independente, care au condus la ceva ce am putea numi o societate civilă în accepțiunea lui Tocqueville.”⁴⁰ De altfel, Michnik precizează că trecerea de la „nucleul dur al KOR” (reprezentat de aproximativ 2000 de oameni) la cei zece milioane de membri ai „Solidarnosc”, s-a făcut pe baza unui „arhetip” format dintr-un „anumit model de gândire politică în cadrul unui sistem totalitar, un anume curaj civic și edificarea unor instituții independente într-o societate civilă”⁴¹. În acest context, legea marțială decretată de Jaruzelski și arestarea liderilor „Solidarității” n-au făcut decât să accentueze victoria morală raportată de societatea civilă poloneză. De aceea, în perioada ulterioară acestui moment, cea mai potrivită strategie de luptă

33 Michnik, *Scrisori*, 22.

34 Michnik, *Scrisori*, 28.

35 Michnik, *Scrisori*, 66.

36 Michnik, *Scrisori*, 68.

37 Michnik, *Scrisori*, 22.

38 Michnik, *Scrisori*, 22.

39 Giovanni Sartori, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop (Iași: Polirom, 1999), 75 – 83.

40 Michnik, *Restaurația*, 304.

41 Michnik, *Restaurația*, 304.

consta în conservarea solidarității sociale ca exercițiu de viață normală, refuzul cotidian de a minți și conștientizarea faptului că nici o înfrângere nu este definitivă.

O componentă principală a gândirii politice a lui Michnik se referă la responsabilitatea intelectualilor în mișcarea de rezistență. De aceea, potrivit istoricului polonez, faptul că mișcarea de rezistență antitotalitară poloneză a fost luată prin surprindere de instaurarea legii marțiale de către generalul Jaruzelski poate fi reproșat, într-o mare măsură, consilierilor Solidarității întrucât lor „le revenea misiunea să creeze, în calitatea lor de intelectuali, o viziune politică a sindicatului”. Cauza acestei defectiuni rezidă, potrivit lui Michnik, în faptul că „reflecțiile teoretice despre schimbarea sistemică” au avut loc în urma evenimentelor, reflecția politică fiind precedată, ca și în alte cazuri din istoria poloneză, de practică.⁴² Așadar, potrivit lui Michnik, vulnerabilitatea sindicatului era, în primul rând, la nivelul teoriei politice.

Raportul dintre *acțiunea și reflecția politică* este utilizat ca grilă de analizare a fenomenului Solidarnosc și de către Jadwiga Staniszkis, un alt intelectual implicat în evenimentele *miracolului polonez*. În opinia lui Staniszkis activitatea Solidarității, înainte de intrarea în stadiul *conspirației deschise*, se împarte în două perioade: o perioadă de *instituționalizare*, care a durat până în vara anului 1980, când a avut loc o *revoluție autolimitată*, și o perioadă de agravare a *crizei de identitate*, între septembrie 1980 și martie 1981.⁴³ Caracterul autolimitat al revoluției poloneze a fost rezultatul conlucrării dintre liderii sindicatului și consilierii proveniți din rândurile intelectualilor și a avut ca efect o deradicalizare a mișcării. Accentul, în această perioadă, cade pe ceea ce Staniszkis numește „o revoluție culturală autentică”. Acest fenomen a jucat rolul unui vector de mobilitate socială ascendentă a clasei muncitorilor în sensul că aceștia, „foarte repede, s-au decis să vorbească”, imitând limbajul liderilor lor. Purtați de acest val de emulație, muncitorii s-au străduit în mod conștient să-și ridice potențialul semantic astfel încât au dobândit o capacitate de generalizare comparabilă cu cea a oamenilor puterii și a intelectualilor.⁴⁴ Această împărțire a puterilor cuvântului de către intelectuali și muncitori reprezintă, de fapt, temeiul *polisului paralel* pe care fenomenul Solidarnosc a reușit să-l construiască în interiorul unui regim totalitar. Totodată, colaborarea intelectualilor – muncitori a avut ca efect creșterea calitativă a fiecărei categorii în parte. Pe de o parte intelectualii s-au simțit cu adevărat utili și au primit ocazia de a-și pune în practică ideile, prin acțiune. De aceea, Tadeusz Mazowiecki s-a declarat entuziasmat de modul direct în care Lech Walesa l-a întrebat, în august 1980, la Gdansk, cu ce anume îi pot ajuta în mod concret intelectualii pe muncitori. Din acest dialog, s-a născut, pe 24 august 1980, Comisia de Experti de pe lângă Comitetul de Grevă al Întreprinderilor de la Șantierul Naval din Gdansk avându-i în componență pe Tadeusz Mazowiecki, Bogdan Cywinski, Bronisław Geremek, Tadeusz Kowalik, Waldemar Kuczyński, Jadwiga Staniszkis, Andrzej Wielowiejski.⁴⁵

De cealaltă parte, muncitorii au descoperit puterea conceptelor și a ideilor și s-au deprins în utilizarea lor, cu frenezia și propețiea descoperirii unui orizont nou. Una dintre cele mai frumoase ilustrări ale acestei comuniuni este prefața scrisă de Lech Walesa, muncitorul și luptătorul, la una dintre edițiile cărții lui Josef Tischner, preotul, profesorul și filozoful, despre *Etica Solidarității*. Foarte semnificativ este faptul că în acea postfață Walesa se concentrează tocmai asupra interpretării conluziei lui Tischner potrivit căreia „o minciună este o boală a limbajului” și asupra temei restaurării adevăratului sens al cuvintelor. Astfel, în opinia liderului sindicatului, cartea lui Tischner „recuperează sensul cuvintelor care în țara mea

42 Michnik, *Scrisori*, 39.

43 Jadwiga Staniszkis, *Pologne, la révolution autolimitée*, traduit de l'anglais par Noelle Burgi, Alain Brosset et Alain Wallon (Paris: Presses Universitaires de France, 1982), 26.

44 Staniszkis, *Pologne*, 27.

45 Lech Walesa, *Drumul spre adevăr. Autobiografie*, traducere de Constantin Geambașu (București, Curtea Veche, 2011), 72.

au fost golite de conținutul lor firesc de către propaganda care le-a dat un sens cu totul diferit, unul orwellian”.⁴⁶

O altă trăsătură importantă a „revoluției autolimitate” a fost înlocuirea referințelor ideologice cu o tăcere tactică în fața adversarului. Această atitudine fiind, de fapt, așa cum explică Staniszkis, înlocuită cu bogăția unei mentalități comune a membrilor Solidarnosc care ținea locul ideologiei. Această lipsă a elementelor ideologice era, totodată, și o caracteristică a profunde neîncredere față de ideologia care caracteriza regimurile post-totalitare.⁴⁷ Conceptul de *revoluție autolimitată* scoate în evidență, o dată în plus, valabilitatea programului lui Michnik, potrivit căruia, prin depășirea revizionismului societatea poloneză își va schimba centrul atenției de pe evoluția puterii comuniste pe propria coagulare, organizare și autonomie. Acest principiu a fost ilustrat și în cadrul dezbaterilor intense purtate în cadrul congreselor sindicatului și în paginile unor publicații „Tygodnik Solidarnosc”, dar și în mediile universitare, asupra problemei *autogestiunii*. Cu o astfel de ocazie, Bronisław Geremek descria autogestiunea drept o modalitate de însănătoșire a societății și, totodată, „un instrument de presiune exercitat asupra statului”, văzând în nașterea *Solidarnosc* momentul de redobândire a suveranității poloneze.⁴⁸

Suspendarea temporară a ierarhiei de *status* dintre intelectuali și muncitori, a luat sfârșit în urma acordului de la Varșovia încheiat pe 30 mai 1981, după criza de la Bydgoszcz. Redactat de experții guvernului și de cei ai Solidarității, acordul uimește prin limbajul său ocolitor, sofisticat și aluziv astfel încât muncitorii au resimțit un șoc, întrucât din text nu se putea înțelege ceea ce s-a câștigat și ceea ce s-a pierdut. Mai mult decât atât, acest compromis cu guvernul a frânat entuziasmul și pregătirile pentru greva generală. Totodată, subliniază Staniszkis, prin elaborarea și semnarea aceluși text, intelectualii au restabilit „ierarhia bazată pe diferențierea puterii semantice”, muncitorii rămânând cu impresia că au fost deposezați de propriile lor capacități de creație. Astfel, revoluția culturală a Solidarității, ca vector de mobilitate socială ascendentă a muncitorilor, a fost întreruptă, o dată cu ea încheindu-se și prima fază a istoriei sindicatului. O consecință vizibilă a diminuării calității comunicării dintre intelectuali și muncitori a fost demobilizarea semnificativă a sindicatelor de la bază.⁴⁹

Concluzii

Ceea ce a înțeles și a reușit etica rezistenței descrisă de Michnik, și care poate fi poziționată undeva la mijlocul distanței dintre categoriile weberiene de „etică a convingerilor” și „etică a responsabilităților”⁵⁰, a fost tocmai formularea unei soluții la această criză de comunicare, prin evidențierea necesității *diseminării atitudinii dizidenței* dinspre intelectualii critici spre întregul corp social. În același timp, dacă anul 1989 poate fi definit ca moment al „reunificării limbajului”⁵¹ și restaurării comunicării autentice între cetățenii de o parte și cealaltă a fostei Cortine de Fier, acest lucru a fost posibil și pentru că, mai întâi, liderii Solidarității poloneze au optat pentru negociere, echilibru și moderație atât în raporturile dintre actorii societății civile cât și în confruntarea dintre aceasta și regimul comunist totalitar.

46 Lech Walesa, „Postfață”, în Jozef Tischner, *The Spirit of Solidarity*, transl. by Marek B. Zaleski and Benjamin Fiore (Cambridge: Harper and Row, 1984), 105.

47 Staniszkis, *Pologne*, 27.

48 Bronisław Geremek, „Un instrument de la pression exercée sur l'état”, în J. – L. Panne et E. Wallon (ed.), *L'entreprise sociale. Le pari autogestionnaire de Solidarnosc* (Paris :Editions L'Harmattan 57, rue de l'Ecole – Polytechnique, 1986), 291 – 292.

49 Staniszkis, „Pologne” 27 – 28.

50 Cf. Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere de Ida Alexandrescu (București: Anima, 1992), 45.

51 Dahrendorf, *Reflecții*, 14.

Datorită asumării acestui tip de realism politic de către liderii Solidarității, Bronislaw Geremek avea dreptate să afirme că „eram puternici prin ceea ce nu avea puterea – susținerea socială, speranțele și valorile pe care doream să le urmăm” iar „modul de a gândi al lui Lech Walesa, reperele lui creștine au făcut ca el să caute soluții care nu necesitau prețul vieții și al sângelui”.⁵²

BIBLIOGRAFIE

- ARENDT, Hannah, *Originile totalitarismului*, traducere de Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas, 1994.
- ASH, Timothy Garton, „Anul adevărului”, în Tismăneanu, Vladimir (coordonator), *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Iași, Editura Polirom, 1999.
- BRIAN, Porter, *When Nationalism Began to Hate. Imagining Modern Politics in Nineteenth – Century Poland*, New York, Oxford University Press, 2000.
- COLAS, Dominique, *Genealogia fanatismului și a societății civile*, traducere de Cristina Arion, Mircea Secure și Alina Vasile, București, Editura Nemira, 1992.
- DAHRENDORF, Ralf, *Reflecții asupra Revoluției din Europa*, traducere de Marina Sandu, București, Editura Humanitas, 1993.
- DAVIES, Norman, *The Past in Poland's Present*, Oxford, New York, Oxford University Press, 2001.
- HAVEL, Vaclav, *Viața în adevăr*, traducere de Jean Grosu, București, Editura Univers, 1997.
- ILIESCU, Adrian – Paul; SOLCAN, MIHAIL – Radu (editori), *Limitele puterii*, București, Editura All, 1994.
- KENNEY, Padraic, *Carnavalul revoluției: Europa Centrală, 1989*, traducere de Laura Stroe – Botorcu, București, Editura Curtea Veche, 2007.
- KOLAKOWSKI, Leszek, in *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution*, vol. III, „The Breakdown”, Oxford, Clarendon Press, 1978
- KUHN, Thomas S., *Structura revoluțiilor științifice*, traducere de Radu J. Bogdan, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- MICHNIK, Adam, *Scrisori din închisoare și alte eseuri*, traducere de Adriana Babeți și Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 1997.
- MICHNIK, Adam, *Restaurația de catifea*, traducere de Daciana Branea, Dana Chetrinescu, Cristina Chevereșan, Dana Crăciun, Ioana Copil – Popovici, Iași, Editura Polirom, 2001.
- OAKESHOTT, Michael, *Raționalismul în politică*, traducere de Adrian – Paul Iliescu, București, Editura All, 1995.
- PANNE, J. – L. et Wallon, E. (ed.), *L'entreprise social. Le pari autogestionnaire de Solidarnosc*, Paris, Editions L'Harmattan 57, 1986.
- SARTORI, Giovanni, *Teoria democrației reinterpretată*, traducere de Doru Pop, Iași, Editura Polirom, 1999.
- STANISZKIS, Jadwiga, *Pologne, la revolution autolimitée*, traduit de l'anglais par Noelle Burgi, Alain Brosset et Alain Wallon (Paris: Presses Universitaires de France, 1982.
- TISCHNER, Jozef, *Ethique de solidarite*, Limoges, Librairie Adolphe Ardant, 1983.
- WALESA, Lech, *Drumul spre adevăr. Autobiografie*, traducere de Constantin Geambașu, București, Editura Curtea Veche, 2011.
- WAT, Alexander, *My century*, New York, New York Review Books, 1988.
- WIEVIORKA, Michel, *Spațiul rasismului*, traducere de Alana Șabac, București, Editura Humanitas, 1994.

⁵² Walesa, *Drumul*, 193.

O analiză psihoistorică. Gulagul și Revoluția română din 1989¹

■ DUMITRU-CĂTĂLIN ROGOJANU

[„Petru Maior“ University of Târgu-Mureș]

Abstract

The direction of the current study is the analysis of the Gulag and Romanian Revolution of 1989 using a psychohistorical investigation, which attempts to provide a plausible psychological explanation of these two events. The relationship between the communist prison space and the situation in 1989 can be exploited from other perspectives that emphasize different and nuanced interpretations which can radically change the old historical vision, which focused on documents (archives) justifying the official history of power. The conspiratorial silence of prisoners, meaning that inability to confess the suffering in the period before 1989, „exploded” in the revolution through aggressive manifestations in Timișoara, Bucharest and other cities in the country. In the end we can say that the Revolution was that long-expected time for Romanians to express their negative energies, anguish, disappointment in the paternal authority represented by Nicolae Ceaușescu. In 1989, the soul of the crowd (Gustave Le Bon) broke loose after a long period of obedience and humiliation in communist prisons, but also in the huge camp: Romania.

Keywords

psychohistory; Gulag; Romanian Revolution of 1989; conspiracy of silence; paternal authority; crowd psychology

Raportul dintre spațiul carceral din România comunistă și Revoluția din 1989 poate fi investigat și prin prisma psihoistoriei, o nouă abordare ce în Statele Unite ale Americii sau țări europene precum Germania, a venit ca o completare, față de unele viziuni istoriografice reducționiste și instrumentalizate politic.

Psihoistoria se evidențiază așa cum spune psihologul și psihianalistul Erik Erikson prin studiul asupra individului și vieții colectivității utilizând metode combinate specifice psihanalizei și istoriei.² Deși multe din interpretările propuse de psihoistorie („the next assignment”)³ au fost contestate de istoricii cu o direcție de studiu rankiană, totuși ideile pe care le aduce în dezbatere trebuie luate în considerare, mai ales că, scrisul istoric și condiția contemporană a istoricului s-a schimbat foarte mult.

1 Această lucrare a fost realizată și publicată prin finanțarea de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane, prin proiectul „Sistem integrat de îmbunătățire a calității cercetării doctorale și postdoctorale din România și de promovare a rolului științei în societate”: POSDRU/159/1.5/S/133652.

2 Lawrence Kaplan și Carol Kaplan, „Psychohistory and Revolution: A Critique of some Recent Psychohistorical Studies of Revolutionaries”, *Journal of Thought*, 17 (1982): 66, <http://www.jstor.org/>, accesat la 10 decembrie 2014.

3 Donna Arz, „Psychohistory and Its Discontents” *Biography*, 3(1978): 1, <http://www.jstor.org/>, accesat la 10 decembrie 2014.

Aplicabilitatea legăturii dintre psihologie și istorie în ceea ce privește tema Gulagului reprezintă un demers destul de dificil întrucât întâmpină câteva obstacole de ordin teoretic, metodologic și epistemologic⁴: 1. există o reticiență și neînțelegere a teoriilor psihologice: freudiene, neofreudiene, jungiene etc., iar pe de altă parte contestată aduc în discuție imposibilitatea aplicării metodei psihoanalitice a lui Freud asupra celor care nu mai sunt în viață. Multe dintre subiecte legate de universul concentraționar românesc au fost cercetate prin intermediul documentelor de arhivă existente la C.N.S.A.S, iar istoricii au evitat să conlucreze cu psihologii pentru a schimba într-un fel perspectivele de interpretare; 2. cauzele iraționale, psihologice prin care a existat și funcționat Gulagul au fost privite cu neîncredere, deoarece până în acel moment sistemul represiv comunist a fost sondat prin valențele sale politice, sociale, economice și culturale. Dar, focusarea pe elementele psihoistorice referitoare la spațiul de detenție comunist și mai apoi transferat asupra cauzelor evenimentelor din decembrie 1989 pare o misiune aproape imposibilă.

Sistemul de presiune comunist s-a impregnat atât de bine în România după 1945, datorită în primul rând *situației psihologice degradante* care a cuprins nu doar elita politică a acelei perioade, ci majoritatea populației. Cu o *țară sfâșiată* și presată psihic de Uniunea Sovietică pentru a adopta politica ei, românii au simțit un *sentiment de abandon* din partea țărilor occidentale, iar *psihologia fricii* (Karel Kaplan) a creat panică și nesiguranță în rândul populației.

În orice caz, Gulagul prin instrumentele sale a reprezentat o „rezervație de retardați politici și ideologici, formată din devianți care nu au ajuns încă la conștientizarea adevărurilor și a fericirii socialiste”⁵. Marea majoritate a gardienilor (torționarilor) erau indivizi supuși, docili, și care își dovedeau eficiența bolnavă în metodele și tehnicile de tortură pe care le aplicau asupra deținuților.

În plus, nu trebuie ignorat faptul că atât Gheorghe Gheorghiu-Dej, dar și Nicolae Ceaușescu au provenit din familii sărace și încă de la vârste fragede au fost nevoiți să muncească pentru a se întreține și să răzbată în viață. Neajunsurile financiare, dar și închisorile prin care au trecut, este posibil să le fi întărit *sentimentul de ură* și mai târziu măsurile brutale pe care le-au luat împotriva celor care se opuneau sistemului.

Fără îndoială și copilăria celor doi lideri comuniști trebuie să suscite un mare interes pentru istorici, deoarece cu siguranță condițiile precare de viață, dar și faptul că părinții nu le puteau oferi mai multă afecțiune, să le fi influențat comportamentul pe viitor.

Se știe că tatăl lui Nicolae Ceaușescu avea o mare apetență pentru alcool⁶, uneori acționa violent, ceea ce în mod cert a provocat în mintea și sufletul său dezamăgire și dispreț. Ceaușescu avea o fire violentă, impulsivă, spre deosebire de Dej care avea un comportament mai temperat, ascuns; de altfel realizarea unor psiho-biografii concludente a celor doi conducători poate să decripteze multe din măsurile lor represive.

Instinctul de răzbunare în cazul lui Ceaușescu, se va putea observa după 23 august 1944 când mulți dintre cei care au pus la cale urmărirea, arestarea, interogarea și condamnarea sa vor fi trimiși la închisoare.⁷ Este vorba despre fostul comisar aju-

4 Dumitru-Cătălin Rogojanu, *Imaginea torționarului comunist reflectată în memorialistica universului concentraționar românesc (1947-1989)*, (Târgoviște: Cetatea de Scaun, 2014), 157-161.

5 Ștefan Borbely, „Holocaust și totalitarism comunist în textile de psihoistorie” <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1438>, accesat la 11 decembrie 2014.

6 „Siguranța despre Ceaușescu: Un tânăr ucenic cizmar, fiu al unui betiv”. http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/siguranța-ceaurescu-un-tanar-ucenic-cizmar-fiu-al-unui-betiv, accesat la 11 decembrie 2014.

7 „Siguranța”..., http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/siguranța-ceaurescu-un-tanar-ucenic-cizmar-fiu-al-unui-betiv,

tor de poliție Ananiu Anton, agentul Niculescu Toma din cadrul Serviciului Poliției Sociale, magistratul militar-maiorul Aniței Toma și Eugen Săvinescu, directorul închisorii Doftana.⁸

Dacă un profil paranoic al lui Dej sau Ceaușescu nu a fost configurat în detaliu, în cazul lui Stalin, Ștefan Borbely, făcând apel la un studiu al lui Juhani Ihanus, dar citându-l și pe sovietologul Robert C. Tuckler, ajunge la concluzia că „motivația caracterului inchiizitorial al terorii [staliniste] rămâne obscur”⁹, însă semnalează trei motivații psihice ale lui Stalin în propagarea terorii: 1. singurătatea pregnantă pe care a simțit-o după moartea celei de doua soții Nadejda; 2. atacul virulent contra sexualității, ca plăcere ori ca atitudine deviantă, odată cu moartea soției, ca și cum ar fi urmărit să lege trauma sa personală la întreaga Rusie și 3. decesul mamei sale la 4 iunie 1937.¹⁰

Gulagul sovietic și românesc, exprimă și refulările conducătorilor, dar proiectează ura generală față de oameni, îndobitocirea societății și dorința de a crea un sistem total nou, în care urmele normalității să fie distruse. *Patologia terorii, docilitatea, lipsa sentimentelor* reprezintă elementele de bază care s-au impus în închisorile și lagărele comuniste.

România actuală, într-o continuă tranziție spre democrație, nu reușește să-și asume trecutul, pentru că memoria violentă a Gulagului și a Revoluției din decembrie 1989 este încă vie. Deși s-a încercat transpunerea acestor evenimente în istorie, doar mărturiile rămase prin intermediul istoriei orale pot fi credibile, demne de a mai spune povestea traumatizantă și însângerață a românilor.

Dacă nu au reușit să rupă „lanțurile” Gulagului, românii cei mai mulți tineri au ieșit în stradă și au strigat Jos Ceaușescu!, iar „Fiul cel lubit!”, a devenit dintr-o dată „Fiul cel urât!” de toți românii. Suferințele suportate în închisori, în special între 1945-1965, au fost transmise transgenerațional în perioada 1965-1989, traumele fizice și psihice nu au fost uitate și au răbufnit în decembrie 1989.

Referitor la transmiterea traumei Gulagului, luând ca exemplu cazul Holocaustului, putem aplica, dar într-o proporție mai redusă patru modele de diseminare a suferinței¹¹: 1. cel **psihodinamic** care se transmite prin relații interpersonale, emoțiile deplasându-se inconștient de la părinți la copii; 2. **sociocultural** care se propagă prin socializare, normele sociale și credințele, se transferă de la o generație la alta, tabuurile și teama de a-și aminti a părinților se reflectă la copii. Mulți deținuți care au trecut prin experimentul Pitești și care au povestit traumele din această închisoare au transmis indirect transgenerațional suferința lor copiilor, dar torturile la care au fost supuși au fost povestite sub forma unor memorii generațiilor viitoare având un rol etico-pedagogic, „iertarea nu înseamnă a uita, dar a uita este de neiertat”¹²; 3. prin **sistemele familiale** și modelele de comunicare ale transmiterii traumei, mediul familial are un impact mare asupra copiilor, unde există o transmitere patologică a suferințelor, de la părinți la copii și frații acestor, existând

8 „Siguranța”....., http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/siguranța-ceausescu-un-tanar-ucenic-cizmar-fiu-al-unui-betiv,

9 Ștefan Borbely, „Holocaust”..., <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1438> accesat la 11 decembrie 2014. Pentru câteva elemente ce țin de psihobiografia lui Stalin se poate consulta și excepționala carte a lui Simon Sebag Montefiore, *Stalin: curtea țarului roșu*, Traducere de Cătălin Drăcșineanu, (Iași: Polirom, 2014), 25-100.

10 Ștefan Borbely, „Holocaust”..., <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1438> accesat la 11 decembrie 2014.

11 Modelele sunt propuse și analizate pentru Holocaust de Natan P.F. Kellermann, „Transmission of Holocaust Trauma”, <http://yad-vashem.org.il/yv/en/education/languages/dutch/pdf/kellermann.pdf>, accesat la 13 decembrie 2014.

12 Vladimir Tismăneanu, „A ierta nu înseamnă a uita, dar a uita este de neiertat”. <http://tismaneanu.wordpress.com/2011/02/28/a-ierta-nu-inseamna-a-uita/>, accesat pe 13 decembrie 2014.

practic un „cerc închis” de identificare cu trauma, suferința este percepută de părinți prin intermediul copiilor, iar copii prin reamintire, perpetuă trauma; 4. **transmiterea biologică sau genetică**, există un ADN psihologic care plasează trauma în mod automat de la părinți la copii. Aici putem să-l amintim pe Andrei Ursu, fiul disidentului Gheorghe Ursu care prin multă perseverență a reușit să-l determine pe procurorul general al României, Tiberiu Nițu să redeschidă dosarul tatălui său și să reînceapă cercetarea penală în cazul lui Marian Pîrvulescu, ofițerul de Securitate care coordonat ancheta tatălui său.¹³ Putem spune că legătura de sânge dintre Gheorghe Ursu și Andrei a reprezentat elementul de bază pentru transmiterea suferinței și nedreptății, fiul fostului disident neavând liniște sufletească pentru pedepsirea securiștilor care l-au torturat și i-au provocat moartea.

De asemenea, *sindromul de stres posttraumatic (PTSD)*¹⁴ capătă un rol esențial în amintirea, reamintirea și transmiterea unui eveniment traumatic, cum sunt cele petrecute în universul carceral comunist românesc, sau cele de la revoluția din 1989. Patologia PTSD, cu incidență mai ridicată la persoanele vârstnice se manifestă prin disfuncțiile organice ale sistemului nervos și îmbătrânirea prematură.¹⁵ În plus, *sindromul psihopatologic KZ (Concentration Camp Syndrome)*, în analizele psihiatrilor se caracterizează prin: anxietate, depresie, introvertire socială, tulburări de somn și coșmaruri, etc.

O bună parte dintre deținuții care au suferit din cauza torturilor fizice și psihice în închisorile și lagărele comuniste au fost cuprinși de aceea *tăcere conspirativă*¹⁶, sau a refuzului de a mărturisi și a face publice experimentele traumatiche, datorită mai multor motive care țin de: frică, rușine¹⁷, sau pur și simplu angoasa față de un trecut abominabil. Chiar dacă, amnistierile de după anul 1964 ar fi trebuit să provoace detașarea față de spectrul fizic al terorii, memoria traumei va face efectivă represiunea, cu toate că aceasta se propagă cu predilecție în registrul psihologic.¹⁸ Încă din perioada carcerală, lumea din afara Gulagului se imprimă în imaginarul deținuților ca o altă închisoare, nesiguranța intrării într-un spațiu supravegheat și incert, determină trăirea unui viitor sumbru, al fricii.

Această *tăcere conspirativă* (conspiracy of silence) a răbufnit în 1989, într-un „urlet violent”, când românii de teamă de a rămâne „încarcerați” într-o țară mancurtizată, au simțit un sincer sentiment de liberate, și de răzbunare față de *autoritatea paternă și maternă* care era reprezentată de Nicolae și Elena Ceaușescu. Deși poate pare fantezistă teoria exprimată de Eugene Victor Wolfenstein în lucrarea *The*

13 Vezi articolul lui Andrei Luca Popescu și Andreea Ofițeru, „Procesul comunismului. Parchetul General a dispus redeschiderea cazului Gheorghe Ursu și ale securistului care l-a anchetat. Fiul disidentului a ieșit din greva foamei” *Gândul*, 07.11.2014, <http://www.gandul.info/stiri/procesul-comunismului-parchetul-general-a-dispus-redeschiderea-cazului-gheorghe-ursu-si-al-securistului-care-l-a-anchetat-fiul-disidentului-a-iesit-din-greva-foamei-13505809> Accesat pe 13 decembrie 2014, vezi și Raluca Groșescu și Raluca Ursachi, *Justiția penală de tranziție: de la Nürnberg la postcomunismul românesc*, (Iași: Polirom, 2009), 189-193.

14 Ana Muntean, Anca Munteanu, *Violență, traumă și reziliență*, (Iași: Polirom, 2011), 166, definesc sindromul de stres posttraumatic (PTSD) drept: „ansamblul de simptome provocate de o experiență traumatizantă extremă... PTSD nu apare la toate persoanele care s-au confruntat cu o traumă, ceea ce sugerează că este nevoie de alte ingrediente, respectiv de anumiți factori favorizanți pre și post experiența respectivă”.

15 Cristina Anisescu, „Perlaborarea trecutului traumatic: Gulagul românesc și Holocaustul într-o aplicație comparativă”, <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1588>, accesat la 14 decembrie 2014.

16 Judith Lewis Herman, *Trauma and Recovery: The aftermath of violence-from domestic abuse to political terror*, (New York: Basic Books, 1992), 9.

17 Cristina Anisescu, „Perlaborarea”..., <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1588>, accesat la 14 decembrie 2014.

18 Dinu Gherman, „Frică, pedeapsă, traumă. Eseu despre spațiul concentraționar” *Steaua*, 4-7 (2007) <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=4053>, accesat pe 14 decembrie 2014.

Revolutionary Personality (1971), pe care o analizează asupra a 3 personalități: Lenin, Troțki și Gandhi¹⁹, aceasta se poate plia în oarecare măsură și asupra lui Nicolae Ceaușescu. Ideea fundamentală este aceea că toți acești lideri au avut o relație ambiguă, tensionată și complexă cu tatăl lor²⁰, să nu uităm de atitudinea certăreță și consumul exagerat de alcool al tatălui lui Nicolae Ceaușescu care probabil i-a marcat comportamentul. Bazându-se pe complexul lui Oedip, Wolfenstein demonstrează cum traumele din perioada copilăriei asumă în cazul unor personalități o manieră extrem de puternică, pe care, mai apoi, aceștia o imprimă asupra *autorității paterne* și statul o pune în aplicare asupra cetățenilor.²¹

Pe de o parte, dintr-o perspectivă psihoistorică, atât Dej cât și Nicolae Ceaușescu și-au întărit *autoritatea paternă statală* prin măsurile agresive și violente asupra cetățenilor, iar pe de altă parte, această autoritate a fost până la urmă contestată în 1989. Revoluția din decembrie 1989 a fost un fel de „scăpare, refulare față de energiile negative” acumulate timp de 50 de ani de comunism. De dragul libertății, românii și-au omorât „tatăl”, un părinte care și-a iubit țara, dar și-a închis și înfometat cetățenii.

Referindu-se la revoluționari și axându-se pe complexul oedipian Wolfenstein ajunge la concluzia că „atât dragostea, cât și ura sunt neobișnuit de puternice, în așa fel încât individul este *rupt psihologic* într-un conflict intern între unitățile sale de bază și refuzurile dure ale Supraeului.”²²

Revoluționarii din decembrie 1989 s-au situat tocmai în această stare de nesigurantă, duală, care a degenerat în contestarea *autorității paterne statale*. Să nu uităm felul în care după pronunțarea sentinței de condamnare la moarte, Elena Ceaușescu îi percepe pe soldații care o legau la mâini, drept copii ei²³, de fapt în mintea paranoică a sa și a lui Nicolae Ceaușescu, românii erau niște copii neascultători în față parinților lor.

Evenimentele din '89 au catalizat forța în special a tinerilor, a acestor copii care au ieșit în stradă și au luptat cu forțele „obscure” ale autorității paterne statale, această generație simțind dorința de a răzbuna într-un fel traumele generației care a trecut prin închisorile comuniste între 1945-1965. Revoluția română din 1989 a reprezentat un eveniment inconștient, ce s-a manifestat prin „emoții violente”, „impulsivitate”²⁴, „pornirile instinctuale” și „contagiunea mentală”²⁵

Așadar, Revoluția și Gulagul, deși par a fi situații istorice diferite, putem stabili conexiuni psihoistorice între acestea, dar avem posibilitatea să nunațăm cercetarea și să oferim câteva puncte de vedere ce pot fi mai apoi redimensionate.

19 *Revoluții și schimbare socială-curs 4*. <http://goiac.bol.ucla.edu/Revolutiipatru.htm>, accesat: 14 decembrie 2014.

20 *Revoluții...*, <http://goiac.bol.ucla.edu/Revolutiipatru.htm>

21 *Revoluții...*, <http://goiac.bol.ucla.edu/Revolutiipatru.htm>

22 Lawrence Kaplan și Carol Kaplan, „Psychohistory and Revolution”, ...60-61.

23 Din stenograma procesului Ceaușescu din 25 decembrie 2014, Elena Ceaușescu afirmă: „Ce e asta? Ce vrei să faci cu asta? Nu admit, nu puneți mâna pe noi, nu ne legați, nu ne jigniți, nu ne legați, nu e voie să ne legați! Vă e frică de popor. Nu ne rupeți mâinile *mă copii*. E rușine! *V-am crescut ca o mamă*, dați-mi drumul la mâini, îmi rupeți mâna, dați-mi drumul, aoleo, *măi băiatule*, mă!”. <http://www.ziaristionline.ro/2010/12/26/stenograma-procesului-ceausescu/>, accesat: 14 decembrie 2014.

24 Le Bon consideră că masele „...sunt animate de inconștient. Actele lor sunt mai mult influențate de activitatea măduvei spinale decât de cea acreierului. Acțiunile pot să fie perfecte în privința execuției, dar nu creierul este cel care le dirijează. Indivizii acționează conform hazardului impulsurilor primite care se resfrâng cu neîncetatele lor variații asupra maselor... Din punct de vedere psihologic...individul izolat posedă aptitudinea de a-și domina reflexele, în timp ce mulțimea e lipsită de această calitate”, 16.

25 Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Traducător: Mariana Tabacu, (București: Antex XX Press, f.a) 3-15. Vezi și cartea dedicată psihologiei revoluției, apărută la editura Antent în 2013.

Considerăm utile în scrisul istoric actual noi abordări a unor teme ce pot fi „răstălmăcite” prin aparatul teoretico-metodologic al psihoistoriei, istoriei orale și de ce nu, al antropologiei psihologice.

Până la urmă, istoria este făcută de oameni și dacă nu cunoaștem psihologia lor și a timpului în care au trait, nu avem cum să descoperim substanța unor evenimente trecute, dar care ne-au marcat viitorul.

BIBLIOGRAFIE

Cărți:

GROSESCU, Raluca și URSACHI, Raluca, *Justiția penală de tranziție: de la Nürnberg la postcomunismul românesc*, Iași, Polirom, 2009.

LE BON, Gustave, *Psihologia mulțimilor*, traducător Mariana Tabacu, București, Antex XX Press, f.a.

LE BON Gustave, *Psihologia revoluției*, București, Antet, 2013.

MONTEFIORE, Simon Sebag, *Stalin: curtea țarului roșu*, traducere de Cătălin Drăgășineanu, Iași, Polirom, 2014.

Resurse online:

ANISESCU, Cristina, „Perlaborarea trecutului traumatic: Gulagul românesc și Holocaustul într-o aplicație comparativă”, <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1588>

ARZT, Donna, „Psychohistory and Its Discontents” in *Biography*, vol. 1, no. 3, <http://www.jstor.org/>

BORBELY, Ștefan, „Holocaust și totalitarism comunist în textile de psihoistorie”, <http://phantasma.lett.ubbcluj.ro/?p=1438>

GHERMAN, Dinu, „Frică, pedeapsă, traumă. Eseu despre spațiul concentraționar” *Steaua*, (4-7): 2007, <http://www.romaniaculturala.ro/articol.php?cod=4053>

KAPLAN, Lawrence și KAPLAN, Carol, „Psychohistory and Revolution: A Critique of some Recent Psychohistorical Studies of Revolutionaries”, *Journal of Thought*, 1(1982), <http://www.jstor.org/>

KELLERMANN, Natan P.F. „Transmission of Holocaust Trauma”. Disponibil la <http://yad-vashem.org.il/yv/en/education/languages/dutch/pdf/kellermann.pdf>

MUNTEAN, Ana și MUNTEANU, Anca, *Violență, traumă și reziliență*, Iași, Polirom, 2011.

POPESCU, Andrei Luca, OFIȚERU, Andreea, „Procesu comunismului. Parchetul General a dispus redeschiderea cazului Gheorghe Ursu și ale securistului care l-a anchetat. Fiul disidentului a ieșit din greva foamei” *Gândul*, 07.11.2014. <http://www.gandul.info/stiri/procesul-comunismului-parchetul-general-a-dispus-redeschiderea-cazului-gheorghe-ursu-si-al-securistului-care-l-a-anchetat-fiul-disidentului-a-iesit-din-greva-foamei-13505809>

REVOLUȚII și schimabre socială-curs 4. <http://goinac.bol.ucla.edu/Revolutiipatru.htm>

ROGOJANU, Dumitru-Cătălin, *Imaginea torționarului comunist reflectată în memorialistica universului concentraționar românesc (1947-1989)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2014.

„SIGURANȚA despre Ceaușescu: Un tânăr ucenic cizmar, fiu al unui bețiv”. http://www.historia.ro/exclusiv_web/actualitate/articol/siguranta-ceausescu-un-tanar-ucenic-cizmar-fiu-al-unui-betiv

Stenograma procesului Ceaușescu și sentința de la Târgoviște. <http://www.ziaristionline.ro/2010/12/26/stenograma-procesului-ceausescu/>

TISMĂNEANU, Vladimir, „A ierta nu înseamnă a uita, dar a uita este de neiertat”. <http://tismaneanu.wordpress.com/2011/02/28/a-ierta-nu-inseamna-a-uita/>

Câteva reflecții asupra unor evenimente confuze

[„Ovidius“ University, Constanta]

Social events, political and historical spent in Romania in December 1989 are too important to remain registered only in newspapers or archives era for public order and defense institutions of the political system. Their extent and the subsequent consequences for the Romanian society, these events require their depth research because succeeding generations will have access to all past historical- political as it is.

Dictatorship; ideology; society;
freedom; communism

Trecute prin furcile caudine ale analiștilor de toate felurile atât pe parcursul desfășurării lor, cât și în ultimii 25 de ani, evenimentele nu au fost abordate încă sub aspectul strict al sociologiei, al mecanismelor politice și a resorturilor instituționale ale sistemului comunist! Poate cel mai important aspect ce vizează transmiterea peste timp a tuturor împrejurărilor și desfășurărilor care aveau să schimbe soarta României este acela prin care românii consideră că evenimentele nu au constituit o revoltă socială totul fiind gândit din timp și coordonat timp. Este o nebuloasă de ce, câteva zile începând cu 17 decembrie 1989 și până în data de 24 decembrie, au murit oameni care nu aveau nici o vină. Cine și cum a regizat evenimentele din 1989 este prea devreme să aflăm deoarece sistemul este foarte bine organizat astfel încât nu vom putea avea acces la arhivele menite să ne furnizeze informațiile cu care am putea analiza acest episod din istoria națională. Intrată, timid dar sigur, pe calea democrației și statului de drept, societatea românească a încercat să se reformeze și să adopte valorile europene începând cu decembrie 1989. Ceea ce a urmat a fost o adevărată aventură a societății către deziderate care nu au fost atinse. Astăzi după un sfert de secol de la evenimente vedem să sistemul a eșuat și nu reușește să facă sistemul funcțional. Descifrarea cât mai aproape de adevăr și înțelegerea cauzelor, a caracterului revoluției române, a autorilor și mai ales a executanților desfășurării evenimentelor și consecințelor acestora au constituit intenția studiului de față. Revoluția se poate promova pe diverse căi, în diverse moduri – prin acțiuni violente, lovituri militare, de stat, lovituri de palat, prin revolte populare mai mult sau mai puțin pașnice, prin violență sau pașnic. Câteva state europene au pus capăt regimurilor politice violente prin acțiuni pașnice .

Portugalia a pus capăt unei dictaturi și a trecut spre democrație printr-o lovitură militară. Armata a fost cea care a declansat procesul. Militarii nu au folosit gloanțele ci au pus câte o garoafă pe țeava puștilor și, datorită acestui aspect a fost numită revoluția garoafelor, de aici și simbolul. Nu a fost nici o vărsare de sânge. Armata a înlăturat dictatura și a deschis calea organizării democratice a societății. În zona noastră, chiar Uniunea Sovietică, prin acțiunea lui Mihail Gorbaciov și a generației lui, prin promovarea politicii de reforme *perestroika*, și glasnost au înlesnit prăbușirea unui imperiu fără vărsare de sânge. Sigur, au fost acțiuni de încercare de stopare a mișcărilor populare în Lituania, Gruzia, Armenia, Azerbaidjan. Același lucru înlăturare a regimurilor politice s-a întâmplat în toate celelalte țări est-europene – cehii au realizat așa-numita *revoluție de catifea*. În Polonia s-a realizat o *masă rotundă* inițiată de putere, de generalul Jaruzelski, care era șeful statului, o masă rotundă cu reprezentanții Guvernului și ai societății civile, în care au convenit să treacă pe cale pașnică la reorganizarea societății.

A rezultat guvernul Mazowiecki în vara lui 1989. Bulgarii au cunoscut o inițiativă identică în interiorul partidului. Într-o plenară a Comitetului Central a fost destituit Todor Jivkov și a fost posibilă aceeași tranziție pașnică. În România nu s-a întâmplat la fel, datorită sistemului conceput de regimul comunist și dictaturii instaurate de Nicolae Ceaușescu, orice încercări de revoltă au fost din start înăbușite.

Preambulul revoluției române – cazul Lazlo Tokes

Revoluția a început la Timișoara în 15 decembrie 1989 incidentele fiind pornind de la un mic grup de credincioși adunat în jurul casei pastorului László Tökés, un preot calvinist care urma să fie mutat forțat de la postul pe care îl ocupa în Timișoara din cauza luptei sale pentru drepturi religioase. Inițial, mulțimea era compusă din membri ai comunității maghiare care își manifestau sprijinul pentru liderul lor spiritual. La scurt timp după ce s-a răspândit zvonul mutării, demonstrației de solidaritate cu Tökés i s-au alăturat și alți participanți din Timișoara, care au

transformat-o în demonstrație împotriva regimului comunist. Ziua de 17 decembrie 1989 a constituit *duminica însângărată* a României comuniste¹. În acea zi, autoritățile comuniste au ordonat represiunea împotriva manifestanților de la Timișoara. Posturile de radio occidentale, printre care putem aminti postul Europa Liberă, au transmis multe știri despre revoltele și represiunea de la Timișoara, înțelegând că Ceaușescu era capabil să se angajeze într-o confruntare totală cu demonstrații neînarmați. Represiunea din 17 decembrie nu a oprit protestele de stradă revolta continuând, orașul căzând practic în mâinile protestatarilor la 20 decembrie 1989. Ceaușescu a subestimat pericolul și a plecat într-o vizită de stat în Iran (18-20 decembrie), conform unei agende politice dinainte stabilite, sperând ca până la întoarcere situația să intre în normal. Catalogate drept capitulări în fața capitalismului, strategiile cunoscute drept *glasnost* (transparență) și *perestroika* (restructurare) au avut în Ceaușescu un adversar declarat. Se temea și de influența acestora asupra societății care dorea schimbări, creșterea standardului de viață, libertăți civice. Gorbaciov și politica sa reformatoare apăreau ca orizonturi atractive pentru o populație înfometată, asuprită și umilită pe care Ceaușescu o ignora pur și simplu.²

Începutul evenimentelor din decembrie 1989

Ceaușescu nu a permis discuția publică în legătură cu evenimentele de la Timișoara refuzând cu obstinație negocierile sau dialogul cu insurgenții. În alte state din blocul sovietic, puterea fusese negociată pentru a evita violențele transferul puterii făcându-se pașnic, fără vărsare de sânge. Soluția aleasă de Ceaușescu a fost utilizarea forței și represiunii. Nu s-a gândit să îi pedepsească pe cei care au săvârșit crimele din zilele precedente, nici să negocieze cu revoluționarii sau să cedeze puterea. Contrar cu realitățile, Ceaușescu ordonă organizarea unei ample adunări populare în București, adunare care se va întoarce împotriva lui și va duce la sfârșitul regimului comunist așa cum a fost el fundamentat timp de jumătate de secol³.

Spargerea *adunării populare* din 21 decembrie a constituit momentul psihologic care a dat un impuls bucureștenilor să rămână în stradă, cerând libertate, democrație, înlăturarea dictaturii. Nicolae Ceaușescu a decis să recurgă la forță pentru a-i împrăștia pe manifestanți, crezând că astfel va restabili ordinea și autoritatea regimului. Represiunea a început spre miezul nopții, sub conducerea unor decidenți militari. Au fost ucise 50 de persoane, 462 rănite, iar 1.245 au fost arestate și transportate la penitenciarul Jilava⁴. Nicolae și Elena Ceaușescu au rămas în acea noapte în dormitorul special pregătit din clădirea Comitetului Central al Partidului Comunist Român, pentru a fi informați operativ asupra desfășurării evenimentelor și a da indicații privind modul de acțiune. În jurul orei 1 noaptea, doi generali, Vasile Milea

1 În acea zi, autoritățile au ordonat deschiderea focului împotriva manifestanților anticomuniști din Timișoara. Posturile de radio occidentale au transmis despre masacrul de la Timișoara și toți românii au înțeles că Ceaușescu era gata să se angajeze într-o confruntare totală cu demonstrații neînarmați. Radu Portocală, *România. Autopsia unei lovituri de stat*, (Editura Continent în colaborare cu Agora Timișoreană, 1991), 231.

2 Era exact lucrul de care se temea cel mai tare Ceaușescu. Calculul său prevedea că URSS nu va renunța niciodată la regimurile comuniste din estul și centrul Europei, deci că regimurile comuniste erau instalate pentru totdeauna în regiune, dar că – plecând de aici – liderii și practicile lor vor depinde de Kremlin și că marja de libertate a acestor regimuri satelit va fi decisă la Kremlin. Miodrag Milin, *Timișoara 15-21 decembrie '89*, (Întreprinderea Poligrafică Banat, 1990), 154.

3 Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România, –Revoluția din decembrie 1989 – o tragedie românească*, vol. 4, partea a II-a, (București : Editura RAO, 2005), 528.

4 Ion Pitulescu, *Șase zile care au zguduît România. Ministerul de Interne în decembrie 1989. Pledoarie pentru istorie*, vol. I, (București:Tipografia Luceafărul, 1995), 174 – 177.

și Iulian Vlad l-au informat pe Nicolae Ceaușescu că zona centrală a Bucureștiului a fost degajată de manifestații⁵.

Generalul Iulian Vlad avea să relateze la Comisia senatorială, în octombrie 1993, că generalul Milea era grav afectat de situația în care fusese implicat: *Am ieșit pe culoar, pe fotolii, și a început să plângă și spunea că nu mai crede că sănătatea îi va mai îngădui, să spună soției și fetelor ce s-a întâmplat, că nu a fost pregătit să se întâmple așa ceva. Atunci i-am spus că nu putem lăsa lucrurile așa, că de fapt forța este în mâna lui și a mea. Eu stăpâneam lucrurile în sediu, iar el afară, dar el era foarte afectat*⁶.

În acest mod se sfârșesc cei 45 de ani de istorie sângeroasă și violență nelegitimă. România a fost singura țară din Europa de Est care, în procesul revoluționar din toamna anului 1989, a înregistrat morți și răniți. Numărul acestora a fost marte 1104 morți; 162 până la 22 decembrie 1989 și 942 între 22 și 27 decembrie. Tendința generală exprimată prin revoluția din 1989 a avut un caracter pronunțat anticomunist exprimat prin: scandarea lozincilor anticomuniste, distrugerea steagurilor comuniste, arborarea simbolică a drapelului național din care a fost decupată stema comunistă a țării, eliminarea atributului *comunist* sau *socialist* în însemnele publice, eliminarea din spațiile publice a statuilor și a monumentelor comuniste românești sau sovietice, eliminarea numelor proprii de activiști comuniști sau a lozincilor acestora⁷.

De fapt ce s-a întâmplat în acea lună decembrie a anului 1989? Care sunt evenimentele care neapărat trebuie analizate în societatea contemporană românească. Mass-media de toate categoriile în funcție de orientarea patronilor sau a grupurilor de interese pe care le reprezintă caracterizează în mod contradictoriu evenimentele. De la *puci, insurecție, lovitură de stat, revoluție* sau *act legal și progresist democratic la contrarevoluție*, sunt numai câteva dintre caracterizările ce s-au dat în timpul desfășurării evenimentelor și se mai dau și acum în diferite opinii din spațiul public. Greu de susținut și de argumentat aceste versiuni ale evenimentelor vehiculate în spațiul public. Dacă ne raportăm la dicționarul *Dicționarul Enciclopedic* ce caracterizează lovitură de stat ca „o acțiune rapidă care urmărește răsturnarea regimului politic în stat de către persoane sau grupuri de persoane”, primul și cel mai important obiectiv al acesteia constituindu-l înlăturarea conducătorului statului, avem argumente să considerăm că aveau întradevăr de a face cu un asemenea fenomen istoric, Surprinde, însă, și lasă loc unor ample dezbateri, ceea ce este specific acestui fenomen, respectiv cine au fost autorii și executanții loviturii. În lucrarea sa *Coup d'Etat: A practical handbook (Lovitura de stat: un manual practic)*, Edward Luttwak sintetiza: *o lovitură de stat se realizează prin infiltrarea unui segment mic, dar de importanță extremă, a aparatului de stat, care apoi este folosit pentru a prelua controlul de la guvern și a-l îndepărta de la putere*. La noi nu a fost cazul unor asemenea infiltrări în aparatul de stat, dat fiind că acțiunea era îndreptată împotriva sistemului politic comunist la vârfurile acestui sistem.

Se știe că în istoria României au mai avut loc asemenea evenimente. Geto-dacii, au intrat în istorie, ucigându-și regele conducător, pe Burebista, cel care reușise într-un timp istoric foarte scurt să unifice toate triburile geto-dace, să impună poporului său ascultarea de porunci și abținerea de la vin și să creeze unul dintre primele state centralizate, puternice ale Antichității. Cum era firesc tendințele sale centralizatoare și autoritare nu puteau fi pe placul conducătorilor locali, care revoltându-se și-au ucis conducătorul. Trădări de acest gen au continuat, Decebal regele erou al dacilor, cel care a avut curajul să se opună imperiului roman în plină ascensiune în secolul I al erei creștine, a trebuit să-și curme, printr-un sublim gest plin de curaj,

5 Sergiu Nicolaescu, *Lupta pentru putere, decembrie '89*, (București: Editura All, 2005), 150.

6 Nicolaescu, *Lupta...*, 154.

7 Stoenescu, *Istoria...*, 531.

viața, după ce la rândul său fusese trădat de unul dintre căpitani săi, pentru a nu cădea viu în mâna brutalului Traian. La fel aducem aminte de Evul Mediu, în care istoria este copleșită de astfel de ucideri. Nu putem să nu amintim aici pe Alexandru Lăpușneanu sau pe Mihai Viteazul ori pe Constantin Brâncoveanu.

Nici epoca contemporană nu este lipsită de aceste derapaje politice și istorice. Trădările fraticide, cazurile Horia, Cloșca și Crișan, Tudor Vladimirescu, Alexandru Ioan Cuza sau mareșalul Ion Antonescu, conducător al statului în perioada războiului, arestat și predat sovieticilor în august 1944. Toate acestea se înscriu pe același drum al trădării conducătorilor din spațiul românesc dintre care ultimul episod se consumă în anul de grație 1989. Practic evenimentele din decembrie 1989 nu pot fi încadrate într-un anumit tipar și nici nu pot fi analizate detașat deoarece este prematur, a trecut puțină vreme de atunci și fiecare dintre noi are implicații emoționale referitoare la evenimentele derulate.

Eșecul efortului revoluționar românesc

Arhivele au un regim special și nu pot fi cercetate decât după trecerea unui timp suficient pentru a nu mai avea implicații de ordin legislativ și politic. Statul comunist cu întreaga lui forță cedează în fața mulțimii de oameni ieșiți în stradă care nu mai puteau suporta dictatura. Sistemul politic comunist avea toate atributele unei dictaturi clasice care domina brutal sub pretextul că dorea să reformeze societatea⁸. Duritatea dictaturii a condus la eliminare brutală a cuplului prezidențial comunist în interiorul unei unități militare din Târgoviște. Ceea ce s-a întâmplat în decembrie 89 a fost rezultatul unei manipulări brutale de către un grup care era în dizidență și care a acționat la momentul în care situația a permis-o.

Deși se prezenta ca noul lider al României, Iliescu a susținut că întreaga garnitură de politicieni subordonați lui Nicolae Ceaușescu, *nu au avut nimic a face cu socialismul și nici cu socialismul științific*.⁹ Iliescu merge mai departe cu acuzele aduse foștilor nomenclaturiști susținând că foștii comuniști *au pângărit numele Partidului Comunist Român și au pângărit memoria celor care și-au sacrificat viața pentru cauza socialismului în această țară*.¹⁰ Ceea ce a urmat se știe, lupta pentru supremația puterii politice și pentru continuarea manipulării societății, mecanism care permitea consolidarea noului grup care s-a impus aproape clandestin.¹¹ S-a vehiculat opinia că erau în pericol de separare anumite județe din Transilvania un curent de opinie care fusese lansat de Ion Iliescu cu tendința de a pune capăt prin instigarea naționaliștilor români împotriva maghiarilor. Speculând evenimentele de la Târgu Mureș din martie 1990 s-a încercat blocarea acordării drepturilor minoritare care însă nu a reușit¹².

Un lung șir de violențe care au început în februarie 1990 și au continuat ulterior cu mineriadele din 13-15 iunie 1990 și cea din 25 septembrie 1991 au avut drept scop blocarea breșelor deschise în 1989 și care generau conflicte sociale brutale datorită suferințelor la care fusese supusă societatea românească tip de mai multe decenii. Agențiile de presă străine au difuzat imagini în direct de la confruntările care aveau loc în diferite locuri din București, imagini care au afectat profund imaginea guvernului instalat după alegerea lui Ion Iliescu în 20 mai 1990. Condamnarea implicării guvernului și intervenția acestuia în reprimarea violențelor de stradă au

8 Tom Gallagher, *Furtul unei națiuni- România de la comunism încoace*, (București: Editura Humanitas, 2005), 92.

9 Catherine Durandin, *Istoria Românilor*, (Iași: Editura Institutul European, 1998), 374.

10 Rareș Nestor, *Romania: the Entangled Revolution*, (New York: Praeger, 1991), 122.

11 Peter Siani-Davies, *Revoluția din decembrie 1989*, (București: Humanitas, 2006), 13-15.

12 Cristian Troncotă, *Duplicarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România*, (București: Editura Elion, 2003), 214.

izolat statul român și au sporit confuzia asupra intențiilor guvernului condus de Petre Roman. România intră într-un con de umbră iar ajutoarele internaționale sunt imediat blocate deoarece România devenise în imaginea occidentalilor: *o țară ciudată care nu știa încotro se îndreaptă*.¹³ „Huliganii” din Piața Universității s-au întors la casele lor renunțând să mai discute despre *moartea comunismului* striviți sub procente de voturi pe care le obținuse Ion Iliescu și care exprimau nevoia de pace socială și de stabilitate¹⁴. Putem conchide că regimul politic instalat după căderea oficială a comunismului a fost de esență neocomunistă, antiliberală și antipluralistă, generând ca forme de opoziție Proclamația de la Timișoara susținută de manifestația din Piața Universității. În primii ani în care au preluat puterea politică, succesorii lui Ceaușescu și-au apărat pozițiile hegemonice recurgând la manipulare, corupție și constrângere. Aceasta nu a reprezentat, însă, o încercare de a restaura comunismul.

Orice s-ar spune despre evenimentele din decembrie 1989 din România, nu există nici o îndoială că acestea au dus la dispariția entității politice responsabile pentru mai mult de patru decenii de represiune socială și politică, industrializare forțată și haotică, izolare culturală și diplomatică. Astfel, în anii 1990 nu a mai existat nici un grup politic semnificativ care să se declare în mod public succesorul omnipotentului Partid Comunist Român de altădată. În mod paradoxal, aceasta poate fi una dintre cele mai surprinzătoare moșteniri ale regimului comunist instaurat de Nicolae Ceaușescu. Acesta a folosit atât de mult retorica marxist-leninistă, încât a devenit imposibil chiar și pentru cei care au rămas loiali dogmelor comunist-marxiste să admită acest curent de opinie fără riscul de a fi disprețuiți. România a fost singura țară din Europa Centrală și de Est în care procesul revoluționar al anului 1989 a înregistrat morți și răniți. Spre deosebire de Erich Honecker, Todor Jivkov și Milos Jakes, cu care se simțea solidar întru antigorbaciovism, Ceaușescu a ordonat utilizarea forței împotriva manifestațiilor pașnici. În România, în decembrie 1989 s-a produs o revoltă provocată și atent controlată, alimentată de nemulțumirea maselor sărăcite, umilite, mințite care nu-și mai puneau nici o speranță în capacitatea regimului de a rezolva problemele cu care acestea se confruntau. Acestui element esențial, i s-a alăturat regrouparea nomenclaturiştilor și preluarea puterii, prin aranjamente de culise, de către grupuri și persoane din eşaloanele secundare ale vechiului regim (partid, UTC, Securitate, Armată, Procuratură). Acest lucru ne determină să subliniem că fenomenul de „continuitate a sistemului și a practicilor” a reprezentat o frână majoră în eforturile de a fundamenta o societate politică democratică. Vechile reflexe marxist-leniniste au continuat să inspire, din partea noilor decidenți politici comportamente intolerante, paternaliste și autoritariste. Totuși rămân câteva întrebări cărora nici până astăzi nu li s-a dat răspunsul :

1. Cine au fost teroriștii ce au constituit pretextul uciderii a peste o mie de oameni după 22 decembrie ?
2. Ce rol au avut Securitatea și Trupele speciale ale Ministerului de Interne dar și Procuratura comunistă care a arestat multițutudinea de manifestanți ?
3. Care a fost rolul celor două puteri globale ale momentului S.U.A. și Uniunea Sovietică în desfășurarea evenimentelor din România anului 1989 ?
4. Cine a manipulat forța brută a minerilor care au devastat în două rânduri Bucureștiul ?
5. De ce nu sunt făcute publice Dosarele Revoluției nici după 25 de ani de la evenimente ?

Sunt întrebări asupra cărora vom avea un răspuns sau nu, și, datorită acestor întrebări, fără răspuns, revoluția va rămâne cea *mai mare enigmă din istoria României* conform afirmațiilor Florin Constantiniu.

¹³ Gallagher, *Furtul...*, 116.

¹⁴ Durandin, *Istoria...*, 375.

BIBLIOGRAFIE

- DURANDIN, Catherine, *Istoria Românilor*, Iași, Editura Institutul European, 1998.
- GALLAGHER, Tom, *Furtul unei națiuni- România de la comunism încoace*, București, Editura Humanitas, 2005.
- MILIN, Miodrag, *Timișoara 15-21 decembrie '89*, Întreprinderea Poligrafică Banat, 1990.
- NESTOR, Rareș, *Romania: the Entangled Revolution*, New York, Praegar, 1991.
- NICOLAESCU, Sergiu, *Lupta pentru putere, decembrie '89*, București, Editura All, 2005.
- PITULESCU, Ion, (coordonator), *Șase zile care au zguduit România. Ministerul de Interne în decembrie 1989. Pladoarie pentru istorie*, vol. I, București, Tipografia Luceafărul, 1995.
- PORTOCALA, Radu, *România. Autopsia unei lovituri de stat*, Ed. Continent/Agora Timișoreană, 1991.
- STOENESCU, Alex Mihai, *Istoria loviturilor de stat în România, –Revoluția din decembrie 1989 – o tragedie românească*, vol. 4, partea a II-a, București, Editura RAO, 2005.
- SIANI-DAVIES Peter, *Revoluția din decembrie 1989*, București, Humanitas, 2006.
- TRONCOTĂ, Cristian, *Duplicatarii. O istorie a Serviciilor de Informații și Securitate ale regimului comunist din România*, București, Editura Elion, 2003.

Decembrie '89 Transferul revoluționar al puterii

■ ADRIAN-COSMIN CANAE

[„Dimitrie Cantemir“ Christian University]

Motto:

„Vom muri și vom fi liberi”

Abstract

Romanian Revolution of December 1989, represented a fierce struggle between the civilian population and the communist political class existing, as well as the Department of State Security at the time, having Nicolae Ceaușescu at the helm of state. After the bloody revolution of 1989, Romania's history is also marked by the transition from communist regime with, repression of individual freedom, monopartidist system, planned economy, to democracy with free market economy, freedom and freedom of speech. Certainly, it is the only revolution in Central and Eastern Europe, which has been the most violent system change, resulting in many deaths and wounded people.

Keywords

Romanian revolution; 1989; regime change; collapse of communism, establishment of democracy; Revolutionary transfer of power; political parties

Preambul

Sfârșitul secolului XX a adus, odată cu prăbușirea comunismului în Europa de Est, o schimbare radicală – instaurarea democrației în locul regimurilor comunist – totalitare din țările-satelit ale Moscovei.

Au trecut 25 de ani de la Revoluția din România, care a constat într-un lung șir de proteste, manifestații ce au avut loc în țară, în zilele de 16-25 decembrie 1989, rezidând în lupte de stradă între demonstranți și forțele de ordine, soldate cu morți și răniți, ce au dus la căderea președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu.

Revoluția română din decembrie '89 a întruchipat expresia normală a hotărârii poporului nostru de a elimina pentru totdeauna regimul comunist – totalitar, și a înscris țara într-o nouă etapă istorică, promovând însușirile statului de drept, ale democrației și respectarea drepturilor și libertăților fundamentale ale omului.

Scântea declanșată la Timișoara – a fost începutul revoltei populare – care a cuprins în scurt timp orașele Transilvaniei, și s-a extins în aproape toată țara, populația sfidând organele represive; au conștientizat că a sosit clipa unei prefaceri a regimului existent. Revoluția a ajuns la apogeu în București

în după amiaza zilei de 22 decembrie 1989 forțându-l pe Nicolae Ceaușescu să abandoneze puterea.

Îleșirea populației în stradă în decembrie 1989, s-a produs pe fondul unei profunde nemulțumiri față de regimul comunist – în general, și în mod special – de politica economică și de dezvoltare prin urgentarea finalizării unor proiecte de construcții grandomane, impunerea unui regim dur de austeritate, destinat să permită României să-și achite în totalitate datoria externă.

Spre deosebire de ceea ce s-a petrecut în celelalte state din Europa de Est, unde înlocuirea regimului s-a produs ca urmare a unor „revoluții”, mai mult sau mai puțin de catifea, revoluția română a fost de departe cea mai violentă și brutală schimbare din blocul socialist. În situația răbufnirii debordante, a nemulțumirii populare, dictatura comunistă a încercat să contrapună poporului puterea armată, să o folosească alături de forțele de ordine, drept instrument, principal pentru a înăbuși orice acțiune protestatară. Spre onoarea ei, oștirea română n-a executat orbește ordinele criminale ale lui Ceaușescu, care-și vedea periclitată puterea. Intuind cursul evenimentelor, ea s-a alăturat din mers forțelor antidictatoriale și a devenit un factor de putere pe care s-a sprijinit, ulterior revoluția.¹

Mitingul din 21 decembrie – Preambulul Revoluției

Întors din Iran, Ceaușescu a ordonat primarului Capitalei să organizeze o mare adunare populară, în care populația să-și exprime adevărata față de conducerea de partid și de stat. Vorbind din balconul Comitetului Central, devenit apoi celebru, despre cuceririle societății socialiste multilateral dezvoltate, și marile realizări; în finalul discursului a înfierat manifestările huliganice, șoviniste, iredentiste din Timișoara, a făcut promisiuni cu măritări derizorii de salarii pentru oamenii muncii, însă populația nu mai asculta mesajele așa ca altă dată, era abătută și din ce în ce mai neîncrezătoare în retorica dictatorului.

În pofida organizării riguroase a mitingului, prin masarea multor forțe de ordine (miliție, securitate, gărzi patriotice, infiltrarea în mulțime a unor ofițeri acoperiți, adunarea populară a degenerat într-un haos, datorat în mare parte de zgomotul produs de o petardă și intonarea cântecului „Deșteaptă-te române” interzis în anii comunismului, de câteva zeci de persoane aflate în fața hotelului București, au dus la împrăștierea mulțimii, care deși panicată la început, s-a regrupat lângă hotelul Intercontinental într-o manifestație de protest, care ulterior, s-a transformat într-o adevărată revoluție.

După o întrerupere de câteva minute, Ceaușescu a reușit să-și reia discursul, care nu mai era coerent și nu mai interesa pe nimeni, de aceea finalul nu s-a mai repetat ca în alte ocazii.

Imediat, Ceaușescu i-a convocat pe generalul Milea – ministrul apărării, Iulian Vlad – ministrul Securității și Tudor Postelnicu – ministrul Internelor, că în sediul Comitetului Central se mută statul major, ce va acționa sub comanda sa nemijlocită, spunând că: „Vom apăra cauza, vom apăra socialismul cu arma în mână pentru că sântem într-un război mai greu decât cel împotriva hitlerismului. Deci, sântem în stare de război, și nu necesitate. Armata, internele, securitatea să-și facă datoria imediat”.²

¹ Arhivele Militare Române, Armata Română în Revoluția din Decembrie 1989, (București: Militară, 1998), 17.

² Ion Pitulescu, Ion Constantin, Marin Lazăr, *Șase zile care au zguduit România – Ministerul de Interne în decembrie 1989 – Pledoarie pentru Istorie* – Volumul I, (București: S.C. „Luceafărul S.A”, 1995), 168.

Degringoladei, din față Comitetului Central, i-au urmat aproape instantaneu, formarea unor grupuri, care scandau lozinci anticeaușiste și care s-au îndreptat spre Piața Romană, Piața Unirii, Piața Rosetti.

21 decembrie Baricada – Cronica unei zile însângerate a capitalei

Ororile care au marcat Timișoara, și în special Piața Operei în 17 decembrie 1989 au fost desăvârșite cu mai mult patos la București în fatidica zi de 21 decembrie 1989, când toate forțele: Armata, Internele, Securitatea, au fost mobilizate pentru a face față demonstrațiilor uniți în aceeași cauză: de a lichida comunismul și pe liderul său care, a adus foame, frig, fiind spoliați de orice drepturi; s-au dezlănțuit toate trăirile oamenilor din ultimii ani, strigând cu o singură voce sloganuri ca: „Jos Ceaușescu”, „Jos dictatura”, „Timișoara plânge”.

Autoblindatele, la bordul cărora se aflau soldați ai armatei, au tras salve de avertisment, însă fără să atace populația. Cordoane de milițieni și trupe speciale ale Ministerului de Interne au blocat accesul spre bulevardul Magheru iar tunurile de apă ale pompierilor au intrat în acțiune împotriva mulțimii; au fost aduse elicopterele Ministerului de Interne, care au survolat fără să impresioneze pe nimeni.³

După mizeul nopții, începând cu ora 1, evenimentele s-au derulat în mod alert și au devenit dramatice, întrucât asupra străzii se trăgea din toate direcțiile din ordinul ministrului apărării naționale, astfel au rezultat multe victime prin strivirea cu tancurile, împușcare, maltratare etc.

Baricada de la Intercontinental, firavă la început va fi întărită de containere așezate în fața cordonului USLA, camioane, basculante, inclusiv o mașină a salvării, dar nu va rezista în fața tancurilor; mulțimea era înspăimântată udă de la tunurile de apă ale pompierilor și încerca să se adăpostească în stațiile de metrou, dar aici era întâmpinată de miliție și securitate, molestată și aruncată în dube cu destinația închisorii Jilava.

O singură mărturie a unui participant este elocventă, pentru a prezenta coșmarul acelor ore ce poate cumula cât zece la un loc. Pictorul Adrian Contici, re-memorează acele clipe de groază de la Spitalul Colțea după miezul nopții: „Câțiva împușcați în cap, se sfârșesc în poartă. Spitalul este plin, răniții sunt dispuși pe cu-loare, medicii plâng și operează, surorile plâng și blestemă. Se așteaptă în orice clipă ca securiștii să dea buzna. Șoferul, vizibil șocat povestește cum a cărat cu Salvarea cele 36 de cadavre din fața Sălii Dalles. A trebuit să facă două drumuri. Îi confirmă că morții prezentau numeroase răni făcute cu baionetele. O infirmieră în vârstă, plângând în halat, vrea să iasă în stradă, o opresc spunându-i că nu are nici o șansă să scape vie”.⁴

22 decembrie – Deznodământul

Mulțimea înfuriată de atrocitățile văzute, se reorganizează pe străzile mai îndepărtate din centrul capitalei; este clar că lupta abia acum începe; cum ar fi liniștea dinaintea furtunii. Dimineața s-au alăturat manifestanților, muncitorii veniți în schimbul 1 de la marile platforme industriale, 23 august, Republica IMGB, Pipera ș.a, astfel s-a format o uriașă coloană umană ce se va deplasa din puncte-

³ *Caietele Revoluției*, Institutul Revoluției Române din decembrie 1989, No. 11(2007):23-24

⁴ *Dosarele ale Revoluției*, Revista Tribuna, (1990), 25

le Bucureștiului înspre Piața Unirii via Universitate, unde se vedeau încă urmele masacrului din noaptea trecută – spre Comitetul Central.

Vasile Milea, ministrul apărării s-a sinucis în aceeași dimineață, iar Ceaușescu, a convocat de urgență Comitetul Politic Executiv al Partidului, dar nu s-a reușit să se ajungă la un consens în ceea ce privește tragerea în demonștranți ca o ultimă măsură disperată: Ceaușescu a decretat starea de necesitate pe întreg teritoriul țării, comunicatul a fost citit și reluat în mai multe rânduri de posturile naționale de radio și televiziune, apoi s-a anunțat știrea că Milea a fost un trădător, și de aceea s-a sinucis pentru a scăpa de consecințele actului său.

A fost numit verbal de către Ceaușescu ca ministru al apărării generalul Victor Atanasie Stănculescu, care a inițiat în acele momente tensionate un joc la două capete: pe de o parte, își arăta fidelitatea cuplului dictatorial, iar pe de altă parte, a informat ofițerii și trupa să dialogheze cu mulțimea și a ordonat în jurul orei 10 armatei să se retragă în cazărmi; în acest moment se poate demonstra că armata a fraternizat cu mulțimea.

Momentul morții, mai mult sau mai puțin controversate a ministrului apărării, Vasile Milea, a coincis în fapt cu înlăturarea lui Nicolae Ceaușescu din fruntea partidului comunist și al statului român; iar comanda Armatei să fie preluată cu ajutorul celor două servicii secrete KGB/GRU Interne de generalul Victor Stănculescu. O asemenea clipă, nu trebuia întârziată, ea trebuia să fie realizată doar printr-un asalt final al revoluționarilor asupra sediului C.C și înlăturarea lui Ceaușescu și a demnitarilor de partid din acesta.

În acest fel, generalul Victor Stănculescu, trebuie după cum s-a precizat anterior să asigure toate condițiile ca Ion Iliescu să-l succeadă lui Nicolae Ceaușescu tot acestuia îi revine sarcina de a-l aresta și suprima fizic pe Nicolae și Elena Ceaușescu. De asemenea, el trebuie să-l înlăture pe alți demnitari de partid și de stat, cadre militare aparținând ministerului de interne inclusive departamentul securității statului, respective Ministerului Apărării Naționale, inclusive Direcția Informații Militare care ar putea împiedica sau deturna planul KGB/GRU al înlocuirii lui Nicolae Ceaușescu cu Ion Iliescu, precum și care ar putea dăuna intereselor URSS sistemului comunist în general.⁵

Disperat, după o încercare nereușită a liderului comunist de a se adresa mulțimii pentru a dezaproba actele de vandalism și terorism îndreptate de agenții străini asupra țării, Nicolae Ceaușescu împreună cu Elena Ceaușescu precum și Emil Bobu și Manea Mănescu au fugit cu un elicopter de pe acoperișul sediului Comitetului Central și după multe incidente Nicolae și Elena Ceaușescu au fost capturați la Târgoviște unde au fost și încarcerați, iar pe 25 decembrie 1989 a avut loc procesul instituit ad-hoc și execuția cuplului dictatorial.

În acest fel, s-a dorit curmarea atacurilor „teroriste”, și revenirea populației României la o stare de normalitate și de așteptare a viitorului an 1990 – începutul unui nou deceniu, cu mari speranțe în ceea ce privește afirmarea tuturor drepturilor fundamentale care au lipsit în toată perioada comunistă.

Transferul puterii politice – vidul de putere

După fuga lui Ceaușescu se dezlănțuie un „iad”, dacă se poate spune în mod pozitiv acest lucru, lumea este într-o stare de agitație și euforie și începe să vandalizeze birourile Comitetului Central, în mod special al dictatorului și soției sale. Haosul

⁵ Valeriu Mangu, *Înlăturarea lui Ceaușescu, Așa cum va fi fost*, (București: Semper Fidelis, 2011), 243

din București se extindea și asupra localităților din țară, unde au avut loc manifestații de susținere a revoluției și de protest față de regimul ceaușist și de solidaritate.

În această stare de efervescență, s-au întâmplat incidente regretabile care au avut drept consecințe atacarea unor sedii de partid și de miliție, iar mulți lucrători ai internelor au fost linșați.

În acest timp Petre Roman citește de pe balconul C.C al P.C.R *declarația în trei puncte*, „*Frontului Unității Poporului*”, care este citită în jurul orei 15:00 la postul de radio și televiziune.

În după amiaza zilei de se conturează cei trei poli de putere:

- la Televiziunea Română unde deja se aflau Mircea Dinescu, Ion Caramitru, și personajul cel mai așteptat și important, sosit după ora 14:00, Ion Iliescu;
- la sediul C.C al P.C.R, unde erau pe de o parte revoluționarii pătrunși și pe de altă parte grupul lui Ilie Verdeț care au încercat să formeze un nou guvern dar după numai 20 de minute a căzut fiind huiduit de mulțime; aici putem remarca radicalizarea revoluționarilor care prin lozincile „Fără comunism, și Fără comuniști” au exclus din capul locului o formă cosmetizată a unui comunism cu față umană.
- în Ministerul Apărării, unde se afla generalul Victor Stănculescu.

Tot în aceeași seară mulțimea entuziastă, a pornit spre sediul televiziunii, pe care au cucerit-o cu sprijinul direct al tuturor lucrătorilor ai acestei instituții naționale. Reprezentanți ai revoluționarilor împreună cu redactorii televiziunii, cărora li s-au adăugat actori de frunte ai scenei bucureștene cum ar fi Ion Caramitru și alții, precum și poetul Mircea Dinescu care s-a afirmat de multă vreme prin activitatea sa împotriva regimului tiran, au efectuat prima transmisie liberă, cinstită, netrucată, prin care au anunțat întregului popor căderea dictaturii și izbânda democrației pe pământul scump al patriei. „Fraților, am învins!”. Sunt vorbele care au făcut înconjurul țării și nu numai. Au vorbit mulți care, în cuvinte emoționante, au făcut să tresalte inimile de bucurie, au făcut pe fiecare să se simtă mândru că este român, să se simte într-adevăr liber într-o țară liberă.⁶

În aceste momente, Petre Roman, împreună cu Mihai Montanu hotărâsc să instituie o proclamație către țară, dar nu a putut fi rostită datorită vacarmului de nedescris și atunci se hotărâsc să o citească la Televiziune, care între timp devenise liberă. Textul avea mai mult caracterul unei declarații politice care afirma alianța dintre revoluționari și armată, mesaj cu un puternic impact pentru conducerea armatei.

Declarația poporului

*Astăzi, 22 decembrie 1989, prin unitatea poporului și cu sprijinul direct al armatei noastre naționale, dictatorul Ceaușescu a fost înlăturat. În acest moment, poporul, alături de armată, cere ca puterea politică să fie preluată de instituții democratice alese de poporul liber. În numele populației Bucureștiului, care în aceste clipe manifestează în Piața Palatului și deține controlul asupra clădirii Comitetului Central, facem apel întregului popor să mențină calmul și ordinea publică pentru a permite organizarea vieții libere și democratice.*⁷

În sediul Televiziunii alături de generalii Voinea și Chițac însoțiți de studenți, a apărut și Ion Iliescu, în calitate de „lider” al României și care a dat citire comunicatului către țară al Frontului Salvării Naționale; un document care prin noua putere din România post-revoluționară, prin ideile și scopurile angajate avea să conducă țara noastră la un proces al modificărilor substanțiale din est-ul Europei.

⁶ *Caiețele Revoluției*, 11(2007): 23.

⁷ Alex-Mihai Stoenescu, *Istoria loviturii de stat din România*, Vol 4 (București: Rao, 2012), 431

Cetățeni și cetățene,

Trăim un moment istoric. Clanul Ceaușescu, care a dus țara la dezastru, a fost eliminat de la putere. Cu toții știm și recunoaștem că victoria de care se bucură întreaga țară este rodul spiritului de sacrificiu al maselor populare de toate naționalitățile și, în primul rând, al admirabilului nostru tineret, care ne-a rostit, cu prețul sângelui, sentimentul demnității naționale. Un merit deosebit îl au cei care ani de zile și-au pus în pericol viața protestând împotriva tiraniei.

Se deschide o pagină nouă în viața politică și economică în viața României. Frontul Salvării Naționale, care se sprijină pe Armata Română și grupează toate forțele sănătoase ale țării, fără deosebire de naționalitate, toate organizațiile și grupările care s-au ridicat cu curaj în apărarea libertății și demnității în anii tiraniei totalitare.⁸

Obiectivul primordial al Frontului Salvării Naționale este instaurarea democrației libertății și demnității poporului român. Din acest moment dispar toate structurile de putere: Guvernul, Consiliul de stat, precum și instituțiile sale.

Comunicatul oficial al C.F.S.N către țară din 22 decembrie 1989

Întreaga putere de stat este preluată de Consiliul Frontului Salvării Naționale căruia i se va subordona Consiliul Militar Superior, care coordonează întreaga activitate a armatei și a unităților Ministerului de Interne care au trecut în subordinea MAPN.

Ca program, Consiliul Frontului Salvării Naționale își propune constituirea unei platforme-program în vederea înființării noii structuri politice având următoarele deziderate:

- abolirea rolului conducător al unui singur partid și statornicirea unui sistem democratic pluralist de guvernământ
- organizarea de alegeri libere în cursul lunii aprilie
- separarea puterilor, legislativă, executivă și judecătorească în stat și alegerea tuturor conducătorilor politici pentru unul sau cel mult două mandate
- restructurarea întregii economii naționale pe baza criteriilor rentabilității și eficienței
- restructurarea agriculturii și sprijinirea producției țărănești; oprirea distrugerii satelor
- reorganizarea învățământului românesc potrivit cerințelor contemporane.
- trecerea presei, radioului, televiziunii din mâinile unei familii despotice în mâinile poporului.
- respectarea drepturilor și libertăților minorităților naționale și asigurarea deplinei egalități în drepturi cu românii
- organizarea întregului comerț al țării, pornind de la cerințele satisfacerii cu prioritate a tuturor nevoilor cotidiene ale populației României
- întreaga politică externă a țării să servească promovării bunei vecinătăți, prieteniei și păcii în lume, integrându-se în procesul de construire a unei Europe unite, casa comună a tuturor popoarelor continentului
- promovarea unei politici interne și externe subordonate nevoilor și intereselor dezvoltării ființei umane, respectului deplin al dreptului și libertăților omului.⁹

În scopul eliminării imediate din legislația România a unora dintre legile și decretele emise de fostul regim dictatorial, acte normative cu un profund

⁸ Aurel Perva, Carol Roman, *Misterele Revoluției Române*, (București, Răscruci de milenii, 1991), 31

⁹ Aurel Perva, Carol Roman, *Misterele...*, 32-33

caracter nedrept și contrare interesele poporului român: Consiliul Frontului Salvării Naționale decretează.

1. Toate decretul prin care s-au acordat titluri și ordine lui Ceaușescu Nicolae și Ceaușescu Elena
2. Legea nr. 5/1969 privind înființarea, organizarea și funcționarea Consiliului Apărării Republicii Socialiste România
3. Legea nr. 58/1964 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale
4. Legea nr. 28/1977 privind normele de adresare în relațiile dintre cetățenii Republicii Socialiste România
5. Legea nr. 22/1981 privind obligația activiștilor de partid, de stat și al organizațiilor de masă și obștești, a cadrelor din conducerea unităților socialiste, a specialiștilor din agricultură din alte domenii de activitate de a locui în localitățile care își desfășoară activitatea
6. Legea nr. 3/1982 privind participarea cu părți sociale a oamenilor muncii din unitățile economice de stat la constituirea Fondului de Dezvoltare Economică
7. Hotărârea Marii Adunări Naționale nr. 5/1984 privind aprobarea Programului de alimentare științifică a populației
8. Decretul nr. 770/1966 privind reglementarea întreprinderii cursului sarcinii
9. Decretul nr. 68/1976 privind schimbarea domiciliului din alte localități în orașe declarate potrivit legii, orașe mari
10. Decretul nr. 56/1978 privind organizarea Comisiei centrale de partid și de stat pentru sistematizarea teritoriului și localitățile urbane și rurale
11. Decretul nr. 98/1983 privind regimul aparatelor de multiplicat, materialelor necesare reproducerii scrierilor și al mașinilor de scris¹⁰

Reînființarea partidelor politice

După existența pluripartidismului până în anii 1948 au dat dovadă de un exercițiu al democrației, a început perioada, în care partidele istorice au fost închise de conducătorii comuniști. Perioada care a urmat evenimentelor din decembrie 1989, în care numeroase formațiuni politice s-au format mai ales în jurul unor personalități politice care ocupau vremelnice funcții de responsabilitate. Modalitatea de alegere a unor persoane neimplicate în viața politică înainte de decembrie 1989 a fost totuși o rezultată a recrutării candidaților parlamentari sau a membrilor de partid.

După 42 de ani în București s-au înființat noile partide naționale, cu tradiție istorică, renăscute din propria cenușă, cum ar fi Partidul Social Democrat, Partidul Național Țărănesc Creștin și Democrat, Partidul Național Liberal.

De asemenea, au luat ființă alte partide având ca doctrină – naționalismul, cum ar fi Partidul România Mare avându-l în frunte pe Corneliu Vadim-Tudor, Partidul Unității Naționale Române, Partidul Democrat Agrar din România și ultima formațiune importantă de pe eșichierul politic în acea perioadă a fost Uniunea Democrată a Maghiarilor din România; ea a fost fondată de fostele elite comuniste de origine maghiară.¹¹

¹⁰ Monitorul Oficial, nr.1, 22 decembrie 1989

¹¹ http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/formarea-partidelor-politice-1989, accesat în data de 14.12.2014

Concluzii

Evidențierea unei identități politice și ideologice a partidelor a fost faptul că acestea au acționat ca factori pentru a obține guvernarea și nu ca factori ce doresc introducerea unei anumite strategii de guvernare. În acest sens, programele lor nu conțineau idei și proiecte, în care membrii respectivelor partide credeau, sau să le respecte pentru a le folosi în avantaj propriu.

O luptă dată pentru excluderea celei mai detestate dictaturi din istoria țării noastre, urmare firească a comunismului, sistem străin poporului român; a fost o luptă de sânge, jertfă și curaj suprem pentru instaurarea democrației pe care noi românii am dorit-o cu ardoare; din păcate, ea s-a făcut cu împușcături, tunuri și tancuri.

După acest ceas al istoriei care a rămas încremenit în ziua de 22 decembrie 1989, iată că, după finalul ei din 25 decembrie 1989 odată cu execuția soților Ceaușescu și-a făcut apariția o nouă speranță pentru România respectiv debutul și reimplementarea democrației post-comuniste după modelul european.

În contextul postrevoluționar, pentru a păși pe o cale democratică, europeană s-au impus firesc, primele alegeri libere după 41 de ani de regim comunist care au avut loc în luna mai 1990.

Revoluția Română din decembrie '89 a reprezentat de asemenea și o luptă pentru democrație și libertate dintre cetățenii români și clasa politică comunistă, câștigată cu greu de către români cu prețul a multor morți.

Concluzionând, regimul comunist fiind un sistem totalitar a cunoscut foarte multe orori; teamă, frică, teroare, el fiind un sistem represiv experimentat de România și importat din Uniunea Sovietică.

BIBLIOGRAFIE

Surse primare:

Arhivele Militare Române, *Armata Română în Revoluția din Decembrie 1989*, Editura Militară, București, 1998

MANGU, Valeriu, *Înlăturarea lui Ceaușescu, Așa cum va fi fost*, Editura Semper Fidelis, București, 2011

PERVA, Aurel; ROMAN, Carol, *Misterele Revoluției Române*, Editura Răscruci de milenii, București, 1991

Coordonator: PITULESCU, Ion; CONSTANTIN, Ion, LAZĂR, Marin, *Șase zile care au zguduit România – Ministerul de Interne în decembrie 1989 – Pledoarie pentru Istorie – Volumul I*, (București: S.C. „Luceafărul S.A”, 1995)

STOENESCU, Alex-Mihai, *Istoria loviturii de stat din România*, Vol 4 Editura Rao, București, 2012

Surse secundare

Caietele Revoluției, București: Institutul Revoluției Române din decembrie 1989, No. 11(2007)

Dosarele ale Revoluției, Ed. Revista Tribuna, Cluj, 1990

Monitorul Oficial an I nr.1, 22 decembrie 1989

Resurse online

http://www.historia.ro/exclusiv_web/general/articol/formarea-partidelor-politice-1989

De la Romania comunistă la Romania europeană – beneficii și costuri ale aderării României la Uniunea Europeană¹

■ GHEORGHE CIASCAI

[„Dimitrie Cantemir“ Christian University]

Abstract

The aim of this paper is to analyze and to highlight the political, economic and strategic consequences of Romania's adhesion on European Union for Romanian transition from communism to democracy. The research will try to identify the main benefices and costs of the integration of the Romania in European Union.

Keywords

Romania; European Union;
European integration; transition;
post-communism

Introducere

Cei douăzeci și cinci de ani care au trecut de la răsturnarea regimului comunist din România în decembrie 1989 au adus modificări substanțiale ale realităților politice, economice, instituționale, sociale și strategice românești pe fondul unor transformări comparabile la nivelul proiectului european. Evoluția post-comunistă a României, fie că este vorba de dimensiunea economică, de sistemul politic sau de dinamica socială și strategică, a fost puternic influențată de modul în care comunitatea europeană s-a reinventat în perioada imediat următoare cutremurului politic și geopolitic care a dus la dispariția blocului comunist în Europa Centrală și de Est.

Metamorfoza juridică și instituțională generată de Tratatul de la Maastricht, semnat în toamna anului 1991, atunci când Uniunea Sovietică intra în colaps, a dus la apariția, în primăvara anului 1993, pe harta lumii a *Uniunii Europene*, o entitate barocă cu evidente

¹ Acest articol este versiunea actualizată, completată și consolidată și a conferinței cu tema „*Coûts et bénéfices de l'entrée dans l'UE pour la Roumanie*” susținută de autor la Universitatea Paris Est Marne la Vallée, cu ocazia stagiului de predare Erasmus desfășurat în cadrul acestei universități în cursul lunii aprilie 2013.

valențe politice și geopolitice, în locul fostei *Piețe Comune*, așa cum a fost numită construcția europeană pînă la începutul anilor 90, dată fiind preferința pentru integrarea comercială și economică a comunității create în partea apuseană a Europei la jumătatea secolului trecut.

Pentru a răspunde atît logicii neofuncționaliste a *efectului de angrenaj* (*spill-over*)² în consolidarea integrării instituționale și politice interne, cît și logicii geopolitice în consolidarea unui pol de stabilitate democratică la scară continentală și mondială, această nouă entitate politică europeană a mizat pe strategia stabilizării și democratizării spațiului european prin extinderea Uniunii pînă acolo unde permit limitele geografice ale continentului european și capacitatea aspiranților de a se conforma criteriilor politice, economice, juridice și axiologice decise la Bruxelles.

Într-un asemenea context regional foarte volatil și dinamic, România ieșită cu traume vizibile și invizibile din experiența celor peste patruzeci de ani de comunism și marcată de violențele extreme care au însoțit ruptura din decembrie 1989 a beneficiat de o șansă enormă odată cu dubla logică – internă și internațională – care a setat agenda Uniunii Europene la începutul anilor 90. A fost o șansă uriașă comparabilă la scară istorică cu conjuncturile care în 1859 și în 1918 au permis apariția statului modern roman, respectiv unirea tuturor ținuturilor locuite în majoritate de romani. O șansă care, deși a fost fructificată, nu a putut să estompeze anumite decalaje și asimetrii structurale remanente ale României în raport cu Europa occidentală³.

Din această perspectivă, articolul își propune să investigheze modul în care procesul de extinderea a Uniunii Europene a contribuit la tranziția post-comunistă a României în ultimul sfert de veac, printr-o analiză a unora din beneficiile și costurile generate de aderarea la Uniunea Europeană.

Dezastroasa moștenire comunistă în purgatoriul tranziției spre Europa

Lumea românească a ieșit epuizată din ultimul deceniu comunist. Austeritatea economică draconică, cultul stalinist deșănțat al comandantului suprem practicat de Nicolae Ceaușescu, deriva autarhică a statului roman comunist în domeniul relațiile internaționale, dogmatismul ideologic și ubicuitatea *Securității* au creat o tensiune enormă în societatea românească în anii 80 ai secolului trecut pe care nici dezlănțuirea violentă din decembrie 1989 nu a fost în măsură să o disipeze. Aceasta tensiune structurală de natură socio-politică acumulată în anii regimului comunist și violența aferentă au marcat într-o manieră specifică tranziția post-comunistă din România, în raport cu tranziția din celelalte state central și est europene foste comuniste care în anii 2004 și/sau în 2007 s-au alăturat Uniunii Europene.

Pe de o parte, stalinismul tardiv cu note naționaliste practicat de Ceaușescu, inclusiv o economie excesiv de centralizată, planificată și autarhică în contextul rușii acordurilor cu principalii finanțatori internaționali, sărăcia extremă a majorității covârșitoare a populației și doctrina „cetății asediate” asumată de Ceaușescu în politica externă și de securitate, pe fondul reformelor promovate de Mihail Gorbaciov în Uniunea Sovietică, au influențat semnificativ startul tranziției spre democrație în România și au încetinit vizibil parcurgerea traseului care ducea spre noul *Pamant al fagaduinței* – Uniunea Europeană.

2 Helen Wallace, William Wallace, Mark A. Pollack (edit.), *Elaborarea politicilor în Uniunea Europeană*, trad. în română de Mihai Gadiuta, (București: Editura Institutului European din România, 2005), 15-25.

3 Vezi Bogdan Murgescu, *România și Europa – Acumularea decalajelor economice (1500-2010)* (Iași: Polirom, 2010), 15-21.

Pe de altă parte, confirmând, o dată în plus, propensiunea spre sincronism occidental a lumii moderne românești, postulată de Eugen Lovinescu în primele decenii ale secolului trecut, Romania și decidenții săi succesivi din primele două decenii post-comuniste au reușit o metamorfoză instituțională care a dus, în final, la un sistem democratic funcțional; iar principala rețetă și, în același timp, strategie a acestei evoluții democratice reușite a fost proiectul de aderare la Uniunea Europeană.

Așa cum am încercat să pun în evidență într-un studiu recent, conformându-se unui calendar ritualizat compus din semnarea și ratificarea Acordului de asociere la UE, derularea negocierilor de aderare și semnarea Tratatului de aderare, transportând printr-un efort de-a dreptul herculean o legislație europeană care a substituit în proporție de peste 70% pe cea națională și aliniindu-se la normativismul liberal al Uniunii Europene în acțiunile externe, Romania comunistă și post-comunistă a lăsat treptat locul Romaniei europene⁴. O Uniune Europeană care, la randul său, la un moment dat, părea să fi realizat, prin sofisticatele sale politici integratoare și prin înțeleptele sale proceduri decizionale, dezideratul kantian al păcii eterne, în formula unei entități politice democratice postmoderne⁵. De altfel, acest pacifism al Uniunii Europene a reprezentat un element suplimentar de atractivitate pentru statele care s-au alăturat construcției europene începând cu anii 90 ai secolului trecut, fie că e vorba de statele neutre scandinave, fie de statele foste comuniste din Europa Centrală și de Est, inclusiv Romania. Ajustările instituționale, politice, economice, sociale și societale propuse de terapia Uniunii Europene au transformat treptat Leviathanul comunist românesc într-un stat european modern, capabil să își respecte și să își protejeze cetățenii, alături de celelalte douăzeci și șapte state membre ale Uniunii.

Perfectiuni și imperfecțiuni ale „Pământul făgăduinței”: beneficii și costuri pentru Romania ale aderării la Uniunea Europeană

Aderarea la 1 ianuarie 2007 a Romaniei la Uniunea Europeană a oferit un argument suplimentar pentru validarea teoriei sincronismului. Însă, acest eveniment a adus, în plus, și un cadru pentru a testa în mod continuu sustenabilitatea ...empirică a teoriei lovinesciene. Iar un posibil model pentru a derula acest test, prin care „neobonjuriști modernizatori” sunt examinați printr-o grilă „neojunimistă”, este cel al unei analize a beneficiile și costurilor derivate din accesul Romaniei în noul taram al făgăduinței, Uniunea Europeană. Analiza nu este una exhaustivă, ci este una relativ succintă și vizează patru paliere – instituțional-politic, economic, social și geopolitic-strategic.

În ceea ce privește palierul instituțional-politic, ar merita relevante efectele benefice ale aderării asupra reformei și creșterii capacității aparatului administrativ, asupra sistemului juridic și de combatere a corupției, asupra consolidării sistemului de control și supraveghere al frontierelor externe ale UE care sunt și românești, și, nu în ultimul rând, asupra dinamicii vieții politice și sistemului de partide din Romania. Astfel, odată cu intrarea în Uniunea Europeană, sistemul administrativ românesc a avut acces la un viguros program de finanțare europeană (Programul Operațional Structural Dezvoltarea Capacității Administrative-POSDCA prin care în perioada 2007-2013 s-au alocat aproximativ 169 mil. euro), precum și la un foarte util mecanism de coordonare și schimb de bune practici cu sistemele administrative din

4 Gheorghe Ciascai, „Consecințele candidaturii și aderării la Uniunea Europeană asupra regimului politic din Romania”, *Revista de Drept Public*, 2(2014).

5 Robert Cooper, *La fracture des natios – Ordre et chaos au XXIe siècle*, trad. în limba franceză de Philippe Rouard, (Paris: Denoel, 2004), 55.

statele membre ale UE. În plus, același sistem administrativ beneficiază de prezența și relativ buna funcționare a autorităților independente de reglementare (de exemplu, Consiliul Concurenței/CC, Consiliul Național al Audiovizualului/CNA etc.), precum și de introducerea structurilor de politici publice care și-au văzut, în bună măsură, consolidate rolurile odată cu aderarea României la Uniunea Europeană. De asemenea, sistemul de justiție și de combatere a corupției, inclusiv justițiabilii și bugetul public, a ieșit în mod vizibil în câștig ca urmare a introducerii Mecanismului de cooperare și verificare (MCV) între România și UE în materie de justiție. Acest mecanism, deși contestabil din perspectiva statului de membru cu drepturi depline al Uniunii, a generat efecte consistente și a impulsat reforma în legislația fundamentală civilă și penală, odată cu adoptarea noilor coduri, civil și penal, precum și a codurilor de procedură aferente. Nu în ultimul rând, cu certitudine, în anii care au trecut de la intrarea în Uniunea Europeană a fost consolidată activitatea parchetului anticorupție/Direcția Națională Anticorupție și a Agenției Naționale de Integritate, în special în privința combaterii marii corupții. O reușită reală a fost înregistrată și în domeniul sistemului de control și supraveghere a frontierelor externe ale UE aferente României prin realizarea infrastructurii tehnice care face posibilă aderarea României la spațiul Schengen dar și printr-o reformă semnificativă a poliției de frontieră și a sistemului vamal, inclusiv prin măsurile de prevenire și combatere a corupției. În fine, este remarcabilă influența apartenenței la Uniunea Europeană asupra dinamicii vieții politice românești, inclusiv asupra sistemului de partide din România. În acest sens, o evaluare foarte concisă a alegerilor parlamentare, europene și prezidențiale desfășurate în România după 2007 pune în evidență o treptată dispariție a partidelor extremiste românești din Parlamentul României și din Parlamentul European, o tendință benefică de „alunecare” către centru a programelor partidelor românești și, nu în ultimul rând, o focalizare a agendei publice și a dezbaterii politice spre reforma și modernizarea sistemului politic românesc.

Pe de altă parte, orice observator avizat și neutru al palierului instituțional și politic poate remarca anumite tendințe negative înregistrate în România în contextul aderării la Uniunea Europeană. E imposibil de omis, în acest cadru, tentativa unora dintre actorii instituționali și dintre grupările politice din România de a instrumentaliza și de a manipula în propriul folos activitatea de combatere a corupției, în special în perioadele electorale. Se poate, de asemenea, lesne observa pierderea unora din cei mai competenți experți din administrația românească, odată cu recrutarea acestora în cadrul instituțiilor europene. De asemenea, în strânsă legătură cu precedenta tendință, este ușor de sesizat capacitatea limitată a administrației românești de a utiliza POSDCA pentru a-și îmbunătăți performanțele. În plus, accesul în Uniunea Europeană a dus la dispariția de pe scena politică românească a rolului federator și moderator jucat de dezideratul integrării europene pentru setarea unei agende comune minimale a clasei politice și a partidelor politice românești. La această ultimă tendință se poate remarca, uneori, și un anumit comportament ușor infantil al clasei politice românești tentată, adeseori, să apeleze la intervenția providențială europeană atunci când nu reușește să identifice compromisul minimal pentru buna administrare a treburilor publice interne, în cazul unor crize politice⁶.

În privința palierului economic, apartenența la Piața Unică a Uniunii Europene este de natură să contribuie la reducerea decalajelor structurale și multiseculare care despart România de statele europene dezvoltate⁷ și să genereze o sporire a competitivității economiei românești. Astfel, pînă la debutul crizei economice și financiare, economia românească a înregistrat în perioada 2001-2008 ritmuri

6 \ Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! O istorie analitică a crizei politice din iulie – august 2012* (București: Monitorul Oficial, 2013).

7 Bogdan Murgescu, *Decalajele...*, 483-489.

anuale de creștere (și implicit de recuperare) impresionante de peste 4% anual, inclusiv de peste 8% în 2004 și în 2008, iar investițiile străine directe au cunoscut un înregistrat multiplicări geometrice în intervalul 2006-2009, depășind nivelul de 7 miliarde euro anual. Ca urmare, în intervalul 2001-2008, România a reușit să treacă de la un PIB/locuitor de 24% din media UE la un PIB/locuitor de 42 % din media UE. O recuperare consistentă, așadar, pînă la momentul declanșării crizei economice. De asemenea, procesul de reducere a decalajelor pare a fi susținut și de accesul mai facil la capitalurile financiare europene, dar și de o tendință vizibilă de stopare a procesului de dezindustrializare a României. La rîndul său, creșterea competitivității românești în context european este bazată pe tendința de modificare a structurii economiei românești, prin creșterea sectorului terțiar și diminuarea substanțială a sectorului primar, pe accesul la resursele financiare nerambursabile alocate prin fondurile structurale (în special Programul Operațional Sectorial Creșterea Competitivității Economice/POSCCE, cu o alocație de 2,554 miliarde euro pentru perioada 2007-2013), pe dezvoltarea unor poli de înaltă competitivitate industrială în România (vezi platforma Dacia – Renault, OMV-Petrom, firme din sectorul IT precum SOFTWIN etc.), pe redemararea procesului de modernizare a exploatațiilor agricole, pe progresul lent dar sigur al infrastructurii de transport, pe ritmul alert de dezvoltare a infrastructurii IT și a sectorului comunicațiilor dar și pe sporirea în ritm intens a exporturilor românești.

În ciuda acestor beneficii evidente înregistrate de palierul economic, în context european, se pot constata și tendințe mai puțin fericite în economia românească, în același context, precum regresul evident al agenților economici cu capital majoritar românesc, inclusiv în sectorul bancar, menținerea fragmentării în agricultura românească, în care micro exploatațiile sunt dominante, pierderea unor debușee tradiționale extra-UE pentru exporturile românești și închiderea multor facilități industriale românești datorită incapacității de a satisface standarde de mediu extrem de înalte ale UE. De asemenea, pot fi menționate și alte implicații economice negative ale aderării la UE precum restrîngerea capacității autorităților publice din România de a oferi sprijin de stat agenților economici datorită politicii de concurență a Uniunii Europene dar și incapacitatea autorităților din România de a găsi o soluție la dilema generată de politica de austeritate/necesitatea cofinanțării proiectelor derulate cu fonduri nerambursabile, care a avut drept consecință una din cele mai slabe rate de absorbție a fondurilor structurale cele care ar fi trebuit să asigure pe termen lung convergența economiei românești cu cea europeană.

În ceea ce privește palierul social, pot fi enumerate cîștigurile reale în domeniul creșterii standardelor de viață și veniturilor populației, mutațiile semnificative pozitive în materie de incluziune socială și în combaterea discriminării și marile mișcări migratorii interne și la scară europeană ale populației românești. Astfel, în privința standardelor de viață pot fi consemnate tendințe precum sporirea constantă și reală a veniturilor populației, inclusiv a pensiilor și salariilor, pînă la declanșarea crizei economice, creșterea puternică a consumului familiilor sau reducerea decalajelor între zona urbană și rurală, în materie de standarde de viață, în contextul finanțării dezvoltării rurale prin finanțările nerambursabile furnizate din al doilea pilon al Politicii Agricole Comune. Cît privește domeniul incluziunii sociale și combaterea discriminării, este obligatoriu de relevat că sub impulsul acquis-ului european au fost lansate și aplicate în România politici, programe și proiecte vizînd cele mai vulnerabile categorii de populație, precum persoanele cu dizabilități, romii, familiile monoparentale, femeile abuzate, copii instituționalizați etc. De asemenea, merită relevat că problema incluziunii comunității roma a devenit o prioritate pe agenda politică europeană iar Consiliul Național de Combatere a Discriminării a devenit una din cele mai active și respectate instituții din România. În fine, un fenomen imposibil de ignorat în domeniul social, cu implicații ambivalente, atît pozitive, cît și negative,

este cel al marelui flux migrator care a dus la deplasarea temporară sau definitivă a peste 2 milioane de cetățeni romani în alte state ale Uniunii Europene, dat fiind dreptul la liberă circulație și accesul liber pe piața muncii în spațiul european.

Așa cum este menționat mai sus, pe palierul social au apărut și costuri evidente ale aderării la Uniunea Europeană precum pierderea unora din cele mai active și bine pregătite categorii de profesioniști de pe piața muncii din România (inclusiv tendința de „fugă a creierelor” spre cele mai dezvoltate state ale Uniunii Europene, în special a medicilor, programatorilor și inginerilor IT), îmbătrânirea rapidă și brutală a populației din mediul rural românesc sau reducerea accelerată a contribuțiilor la sistemele de asigurări sociale și de sănătate din România. De asemenea, pot fi menționate printre efectele sociale nefaste ale procesului de aderare la Uniune și apariția unei generații de copii în România crescuți în absența părinților, slăbire țesutului familiei tradiționale românești bazată pe solidaritatea intergenerațională (aici, se poate constata o anumită formă de conservare a acesteia, prin remiterile de bani de la persoanele emigrate către membrii familiilor rămași acasă, în România), deteriorarea sistemului de sănătate publică pe fondul hemoragiei de specialiști spre Uniunea Europeană sau pierderea de competitivitate a sistemului educațional românesc pus în fața unor sisteme educaționale mult mai performante din alte state membre ale UE.

În privința palierului geopolitic și strategic, România beneficiază, din momentul aderării la Uniunea Europeană, de apartenența la una din cele mai sigure, pașnice și prospere spații politice și economice din lume iar sistemul de securitate națională a României este cu certitudine consolidat ca urmare a intrării în vigoare, în decembrie 2009, a Tratatului de la Lisabona care introduce clauza de asistență reciprocă între statele membre în caz de agresiune din afara Uniunii. De asemenea, apartenența la Uniunea Europeană a dus la creșterea capacității de influență a diplomației românești, în special în vecinătatea estică, inclusiv în Republica Moldova, dar și la creșterea influenței românești în cadrul Uniunii Europene însăși, grație ponderii votului României în instituțiile Uniunii (România ocupă a șaptea poziție din 28 state membre, ca pondere a votului în Consiliu și în Consiliul European). În plus, nu este de neglijat locul și rolul pe care îl poate ocupa România în tranzitul și aprovizionarea cu resurse energetice a Uniunii Europene, date fiind poziționarea sa geografică în raport cu sursele de aprovizionare și propriile resurse și capacități energetice.

Într-o anumită măsură, aderarea la Uniunea Europeană a antrenat anumite efecte negative și pe palierul geopolitic și strategic precum creșterea reticențelor din partea anumitor state care manifestă interese în vecinătatea orientală a Uniunii Europene, în special Federația Rusă, dar și sporirea atractivității pentru rețelele transnaționale ale crimei organizate, interesate să se implice într-o țară care aparține spațiului european de liberă circulație a persoanelor, bunurilor, serviciilor și capitalurilor.

Concluzii

Cu certitudine, România anului 2014 este o țară radical schimbată în comparație cu țara care în decembrie 1989 înregistra cea mai violentă revoluție anticomunistă în Europa Centrală și de Est. La 25 de ani de la răsturnarea regimului comunist cu puternice nuanțe naționaliste condus de Nicolae Ceaușescu, România este stat membru al Uniunii Europene, însă este un membru aparte al acestei entități politice baroce. Un stat care și-a asumat, într-un fel, „europenitatea” ca proiect național de dezvoltare pe termen lung, dar și un stat care la 7 ani de la aderare nu reușește să-și convingă partenerii săi din Uniune că este demn de încredere pentru a intra în spațiul Schengen și pentru a păzi frontierele exterioare ale Uniunii Europene.

Un stat european paradoxal care a reușit performanța de a-și crea una din cele mai mari diaspore în vremuri de pace și care a optat, într-o perioadă de resurrecție a naționalismului în Uniunea Europeană, să aleagă în cea mai înaltă demnitate în stat un cetățean roman aparținând unei minorități naționale. Este poate un indicator semnificativ al europenității României și o mică lecție oferită unei Uniuni Europene care își uita, adesea, propria deviză „Unitate în diversitate”.

BIBLIOGRAFIE

Gheorghe Ciascai, „Consecințele candidaturii și aderării la Uniunea Europeană asupra regimului politic din România”, în *Revista de Drept Public*, supliment la nr. 2/2014

Aristide Cioabă, Constantin Nica (coord.), *Sistemul politic românesc* (București: Editura Institutului de Relații Internaționale al Academiei Române, 2014)

Robert Cooper, *La fracture des natios – Ordre et chaos au XXle siecle*, trad. în limba franceză de Philippe Rouard, (Paris: Denoel, 2004),

Daniel Dăianu, *Cand finanțele subminează economia și corodează democrația* (Iași: Polirom, 2012)

Valeriu Ioan-Franc, *Din lucrările Comisiei de la Snagov – martie-iunie 2000* (București: Centrul de informare și documentare economică, 2000)

Bogdan Murgescu, *România și Europa – Acumularea decalajelor economice (1500 – 2010)* (Iași: Polirom, 2010)

Alexandru Radu, Daniel Buti, *Statul sunt eu! O istorie analitică a crizei politice din iulie – august 2012* (București: Editura Monitorul Oficial, 2013)

Helen Wallace, William Wallace, Mark A. Pollack (edit.), *Elaborarea politicilor în Uniunea Europeană*, trad. în română de Mihai Gadiuta, (București: Editura Institutului European din România, 2005)

Socially valued role models 25 years after the fall of Communism

a quantitative study on students and mass media exposure

■ ALINA DUDUCIUC

[National University of Political Studies and Public Administration]

Abstract

How young people appreciate certain public personalities and interpersonal relations in respect with their professional path have been a topic of interest among social science and communication scholars. The aim of this article consists in investigating the relation between media effects and Romanian students' role models in lines of cultivation theory (G. Gerbner et al., 1977). On this purpose, 188 students respond to a questionnaire regarding exposure to media, the prevalent role models valued by them and their views on life achievements conveyed by the media and society at large: teachers, celebrities, artists, politicians, businessmen, priests, parents. The results showed that students relate more to role models which are contextually close to them (parents, siblings) than those frequently covered by the media (politicians, showbiz celebrities). Based on these results, we stated that 25 year after the fall of communism Romanian young people do not find a contemporary personality to value as a representative for their social identity.

Keywords

cultivation theory; mass media effects; students; role models

Cultivation in theory and media research

The premises of this study were drawn from the cultivation theory¹. The central hypothesis of the research of cultivation effects is the following: comparing with people who have a low to a medium exposure to TV messages, individuals who spend more time watching TV programs have a greater tendency to perceive social reality through the media messages. The hypothesis put an emphasis on two correlations: the first one, attention paid to media, and the second one, „cultivation” of opinions and attitudes of receivers. Most of the messages that the television conveys to the audience are reinterpretations of social reality². Therefore, rather than a flow of information, television is a medium that structures social reality by the fact that media messages grab the attention on how information should be interpreted rather than on the content itself. Among the narratives of „how things work”, „how they are in reality” and „how certain behaviours and

1 Gerbner, George, Gross, Larry, Elley, Michael, Jackson-Beeck, Marilyn, Jeffries-Fox, Suzanne, Signorielli, Nancy (1977), „TV Violence Profile”, *Journal of Communication* 8 (1977): 171-180.

2 Shanahan, James, Morgan, Michael. *Television and its Viewers. Cultivation Theory and Research* (Cambridge: Cambridge University Press: 2003), 183-190.

choices are valued", the latter are „moralizing"³ and are contained particularly in commercial media productions. Media messages do not necessarily transmit what people think or how they behave, but especially how they think and what are the behaviours of ordinary people. In other words, television informs daily about socially approved opinions and behaviours.

The term „cultivation" refers both to defining communication means as *basic cultivation inquiry*⁴ and to the conceptualization of communication as an exchange of beliefs on various aspects of social life, from daily routines, to events perceived as „extraordinary". This is actually the tautological explanation of George Gerbner's statement, *Cultivation is what a culture does*, because culture is the fundamental environment in which people live and learn⁵.

The time that individuals spend with television – i.e. with the perception of messages and narratives conveyed by media – has an impact on how they think and structure their social reality. Cognitive effects are followed by behavioural effects: media messages remind the public dominant views (regarding the socio-political, economic situation; regarding racial groups, occupations, violence, social class, life-style etc.), and they are acquired by the audience members through learning.

The tradition of empirical research based on the theoretical model of cultivation confirmed the hypothesis according to which television induces compliance of the audience with perceptions, and values, which are generally accepted and thus broadcast by media. Correlations were reported between television consumption, perception of prostitution prevalence, drugs and alcohol consumption in the social life⁶; between high audience of television programs and exaggerated trust in doctors⁷ and distrust in interpersonal relationships; between media exposure and the perception of a violent social context⁸. Other results of the research argue that television presents a distorted version of reality. The content analysis conducted by G. Gerbner showed that events with violent content such as murder or rape, and the prevalence of social occupations such as doctors, lawyers, policemen record a higher frequency on TV than in reality⁹. The more people watch television, and therefore are more exposed to this distorted version of reality, the more they function in real life with the cognitions and perceptions provided by television. Perceptions of reality, taken from the media, may influence attitudes (e.g. on violence, alcohol, professional success) and behaviours (e.g., aggression, purchasing behaviour, etc.).

Although these studies have reported correlations between the cultivation effects and variables such as income, education, age, residence, number of hours „spent watching TV," we cannot talk yet about a causal relation between reception of TV messages and the effects of cultivation on a cognitive level. Therefore, previous studies did not report a casual link between cognitive processes and media messages¹⁰.

3 Gerbner, George, „On content analysis and critical research in mass communication", *AV Communication Review*, 6 (1958): 87.

4 Gerbner, „On content", 86.

5 Gerbner, George, „Divergent psychological processes in constructing social reality from mass media content", in N. Signorielli, M. Morgan (eds.). *Cultivation analysis: new directions in media effects research* (Newbury Park: Sage Publications, 1990), 249.

6 Shrum, L. J., „Psychological Processes Underlying Cultivation Effects: Further Tests of Construct Accessibility", *Human Communication Research*, 22 (1996): 490.

7 Volgy, Thomas, John Schwarz, „Television Entertainment Programming and Socio-political Attitudes", *Journalism Quarterly*, 57 (1980): 153-154.

8 Gerbner, „TV Violence", 176.

9 Gerbner, George, Gross, Larry, Morgan, Michael, Signorielli, Nancy, „Political Correlates of Television Viewing". *The Public Opinion Quarterly*, 48 (1984): 291.

10 O'Guinn, Thomas C., Shrum, L. J., Wyer, Robert S. The Effects of Television Consumption on Social Perceptions: The Use of Priming Procedures to Investigate Psychological Processes. *The Journal of Consumer Research*, 24 (1997): 280.

Methodology

To say that television has effects onto the level of valuing cultural, political and social life of certain personalities and celebrities means to place this premise within the lines of the cultivation theory. We assumed thus a cultivation effect between receiving certain TV shows and students' opinions about ways of achievement in life. The main research questions guiding this study are the following: Are celebrities, businessmen or politicians valued more intensely by students than people coming from interpersonal context (parents, friends, teachers, priests, etc.)? Are personalities of Romanian history more strongly praised by students as identity references than the contemporary ones? Is there any correlation between intense media coverage of celebrities, public display of their life styles in media and students' opinions on social success?

Sample and instruments

The research sample included 188 students from the Faculty of Political Science („Dimitrie Cantemir” Christian University – UCDC) and the Faculty of Communication and Public Relations (SNSPA) (Table 1). Subjects were asked to fill in a questionnaire on the three dimensions of cultivation, namely regular exposure to media, successful role model valued by students and their views on social success ways conveyed by the media and society at large: teachers, celebrities, artists, politicians, businessmen, priests, parents. However, the questions included in the questionnaire also measured intrinsic motivation *versus* extrinsic motivation regarding the option to enrol in faculty, ways of spending free time, the historical and contemporary personality valued. Socio-demographic variables were also collected: age, sex, college, residence environment.

Table 1. Distribution of investigated group according to faculty.

Faculty	N	%
Political Science (UCDC)	96	51
Communication and Public Relations (SNSPA)	92	49
Total	188	100

Methodologically, in order to measure the effects of cultivation in causing the valuation of certain role models, we mainly formulated open questions. In doing so, we assumed that the cultivation effect is cognitive, therefore, if the interviewed subjects share views consonant with the media messages they watch, and if they have major effects in terms of opinions and attitudes, then they verbalize it. However, if a particular socially valued role model is highly appreciated by young people, we expect a consonance between how a role model is considered worthy and subject will speak out about it. The data was processed using SPSS.

Results

Valuing role models. According to the results obtained, students valued mostly businessmen (77%) (Figure 1) and artists (63%). To a large extent, half of the teenagers surveyed (56%) admire athletes and politicians for their achievements (46%). Showbiz celebrities recorded the lowest rate of appreciation, as 68% of the students believe that they have succeeded in life to some extent (41%) and little / not at all (27%).

Exposure to media. As expected, staying connected to the Internet is the most frequent leisure (94%). 70% of the respondents have limited exposure to TV messages. The radio is neither a communication medium used frequently, only 36% of respondents stating that they spend their free time listening to the radio. More than half of the students (59%) turn to reading books as a means of recreation: a very large extent (35%) and large extent (24%).

Socially successful role models for young people. According to the results of this research, the persons that young people believe to be a role model they identify themselves with come from the interpersonal relations (42%): the mother / the father (36%), brothers / sisters (6%). Young people relate to models in the education system at a rate of 5 percent (5% of the respondents identified themselves with high school or university teachers).

Cultural consumption versus socially valued role models. In terms of cultural consumption, there were no significant correlations between variables such as „I watch TV“, „I listen to the radio“, „I surf the Internet“, „I go to the theatre and opera,“ „I read books“ and the appreciation of students regarding social success of politicians, businessmen, show-biz celebrities. In order to check the relation between the aforementioned variables, we performed the *chi-square* test and we obtained a statistically significant value (Table 2) between the admiration of businessmen as successful models and spending free time at the theatre. In conclusion, young people who spend more time at the theatre have a greater tendency to appreciate the social success of business people ($\chi^2 = 39.583$, $p = 0.001 < 0.05$).

Table 2. *Chi-square* test value for the variable „I go to the theatre“ (N = 187).

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	39.583	16	0.001
Likelihood Ratio	15.980	16	0.454
Linear-by-Linear Association	.022	1	0.882
N of Valid Cases	187		

Valued contemporary personalities. As mentioned previously, the question in the questionnaire was supposed to record students' opinions about the contemporary personality that could be considered a model for young people. Of all investigated group, more than half of the subjects (N = 114, 61%) did not answer this question.

Admired historical personalities. Students included in this research relate to the personalities of Romanian history to a very low extent: 7% of them value Vlad Ţepeş, while a third of people surveyed said they do not value any character in the history of our country.

Extrinsic motivation versus intrinsic motivation to attend university. Subjects chose a faculty because, to a large extent (64%) „it is good to have a degree“, because it was the desire of their parents (15%), to get a job (70%), to earn money (64%), to develop their knowledge (94%), to get promoted in their careers (86%), to socialize (34%), to be independent from parents (60%).

Discussion

Based on the results obtained, we consider that the following questions could be raised in „socially successful models – media consumption“ relation: How do we explain that most young people appreciate more the success of their interpersonal relations than the public ones? What explanations could we have for the fact that

young people do not find a contemporary personality to value as a role model of their age? How does a TV celebrity get to be a successful role model only for some young people? Why do young people admire a historical figure remembered by the collective memory of the Romanians for acts of social justice? Why the theatre consumption correlates with the appreciation of social success of businessmen? Why statistically media consumption (radio, TV, internet) correlates with the students' views on social success of businessmen, politicians, teachers or parents?

A possible explanation for the fact that students choose, in particular, successful models of social contextual proximity (parents, siblings) can be attributed to the homogeneity of the investigated group, composed of students of the same age, with similar interests in spending free time, who have not yet completed their education path or labour market insertion process, and who do not yet earn their own income. A new stage in the process of socialization of students, namely the graduation will likely be accompanied by other social and cognitive „adjustments“ on the choice of socially successful models.

We could advance the same explanations for the fact that young people do not find a contemporary personality to value as a representative for their age identity: research subjects are still at the stage of transition to adulthood. On the other hand, relating to the answers on their desire of independence from parents, more than half of the respondents (60%) say they enrolled in college to stop living off their parents. Based on these results, we can say that starting university studies nevertheless caused a change in the development of their autonomy.

The outcomes of our research showed a positive correlation between spending free time at the theatre and the appreciation of social success of businessmen ($\chi^2 = 39.583$, $p = 0.001 < 0.05$). In other words, students who go to the theatre often have a greater tendency to value businessmen's success. Overall, these results indicate that students who spend their free time at the theatre are moving towards models that are based on promotion based on competence criteria.

The data also showed that there is no historical figure to represent a role model. Of the total group investigated, 30% ($N = 55$) did not have a model in Romanian history. A small percentage considered that (7%; $N = 55$) Vlad Țepeș, the prince of Wallachia (1448, 1455-1462, 1476), also known as „Dracula“, can be considered a model personality in the Romania history they could identify themselves with. We explain these results by the fact that the sentence to death by impaling is perceived by the general public, and therefore, by the subjects included in the research, as an act of social justice by which „many“ are protected from the „excesses“ of the political class.

As previously stated, the present research results do not show statistically significant correlations between media consumption (radio, TV, internet) and the opinion of students on the social success of businessmen, politicians, teachers or parents. Not surprisingly, the research carried out in the cultivation process of the audience opinions via media messages succeeded in revealing that the average symbolically gratifies certain behaviours, facilitating their imitation, but has not explained yet how the same structures the cognitions of individuals.

However, in the lines indicated by the results of our research, the main conclusion related to media consumption and valuing of role models is the following: research subjects do not have high exposure to TV and do not make common cause around contemporary reference models, the non-responses to the question that we refer to (open question „Currently, who is the personality that could be considered a role model for young people of your age?“) being prevalent. It should be mentioned that a part of this research is subject to the limit of homogeneity of the investigated group, not very diversified in terms of socio-demographic characteristics. However, the research that we have set out in this article allows drawing

conclusions on the direction of opinions and attitudes cultivated by certain socializing agents: students relate more to social success models which are contextually close to them than those presented by the media.

BIBLIOGRAPHY

GERBNER, George, GROSS, Larry, ELLEY, Michael, JACKSON- BEECK, Marilyn, JEFFRIES-FOX, Suzanne și SIGNORIELLI, Nancy, „TV Violence Profile”, *Journal of Communication*, 8 (1977): 171-180.

GERBNER, George, GROSS, Larry, MORGAN, Michael, SIGNORIELLI, Nancy, „Political Correlates of Television Viewing”, *The Public Opinion Quarterly*, 48 (1984): 283-300.

GERBNER, George, „On content analysis and critical research in mass communication”, *AV Communication Review*, 6 (1958): 85-108.

GERBNER, George, Divergent psychological processes in constructing social reality from mass media content, In N. Signorielli, M. Morgan (eds.), *Cultivation analysis: new directions in media effects research* (pp. 35-50). Newbury Park: Sage Publications, 1990.

HUGHES, Michael, „The Fruits of Cultivation Analysis: A Re-examination of Some Effects of Television Watching”, *The Public Opinion Quarterly*, 44 (1980): 287-302.

LICHTER, Robert, S., LICHTER, Linda S., ROTHMAN, Stanley, *Prime Time: How TV Portrays American Culture*, Washington: Regnery, 1994.

O'GUINN, Thomas C., SHRUM, L. J., „The Role of Television in the Construction of Consumer Reality”, *The Journal of Consumer Research* 23 (1994): 278-294.

O'GUINN, Thomas C., SHRUM, L. J., WYER, Robert S., „The Effects of Television Consumption on Social Perceptions: The Use of Priming Procedures to Investigate Psychological Processes”, *The Journal of Consumer Research*, 24 (1998): 447-458.

SHANAHAN, James, MORGAN, Michael, *Television and its Viewers. Cultivation Theory and Research*, Cambridge: Cambridge University Press, 2003.

SHRUM, L. J., „Psychological Processes Underlying Cultivation Effects: Further Tests of Construct Accessibility”, *Human Communication Research*, 22 (1996): 482-509.

SHRUM, L. J., O'GUINN, Thomas C., „Processes and Effects in the Construction of Social Reality: Accessibility as an Explanatory Variable”, *Communication Research*, 20 (1993): 436-471.

SHRUM, L. J., BURROUGHS, James E., RINDFLEISCH, Aric, Television's Cultivation of Material Values. *The Journal of Consumer Research*, 32 (2005): 473-479.

VOLGY, Thomas, SCHWARZ, John, „Television Entertainment Programming and Socio-political Attitudes” *Journalism Quarterly*, 57 (1980): 150-155.

Anii comunismului târziu. O încercare de sinteză

■ STELIAN TĂNASE

[University of Bucharest]

Abstract

This article analyses the final years of the communism in Romania. It draws on the premises of the Ceausescu's coming into power, his economical, social, and cultural policies as well as the main events during the period of his dictatorial ruling of Romania. The analysis concludes on the communist regime as mainly being a dictatorship exerted by one minority, by one enclosed elite, a military occupation regime that had been imposed by Soviet Union people during the year '40s, which reproduced itself in the '60s for one more generation – that all happening on the background of the Cold War and polarization in blocks of countries. As soon as these very conditions have disappeared the communist regime fell down.

Keywords

Romanian totalitarian communist regime; cold war; communist leadership; Ceaușescu; Stalinist regime; Romanian Communist Party; mass physical terror; collapse of communism in Romania

Industrializare și totalitarism

Pe plan intern, liderii PCR au cea mai reacționară, retrogradă, atitudine față de societate. Pe plan extern, Ceaușescu și clanul lui – în continuarea politicii de emancipare de tutela PCUS, lansată de Gheorghiu Dej, pentru a preveni destalinizarea regimului – ia anumite distanțe față de Moscova. Câteva gesturi politice (neruperea relațiilor cu Israelul după războiul de șase zile din Orient 1967, recunoașterea RFG, poziția neutră în conflictul dintre URSS și China, neparticiparea la intervenția din august 1968 Cehoslovacia etc.) i-au asigurat o susținere internațională. Bucureștiul este vizitat de lideri occidentali de anvergură internațională, Charles de Gaulle, Willy Brandt, Helmuth Smith, Valery Giscard d'Estaing, regele Juan Carlos, Giulio Andreotti, Margaret Thatcher, Richard Nixon și Richard Ford. Ceaușescu este primit în vizite oficiale la Londra, Paris, Bonn, Washington, unde trei președinți îl primesc, la Casa alba, Richard Nixon, Gerald Ford, Jimmy Carter în 1973, 1975, 1978. Ceaușescu joacă timp de doua decenii, între 1965 și 1985, rolul unui intermediar. Contribuie la stabilirea contactelor dintre Egipt și Israel la sfârșitul anilor 70, încheiate cu acordurile de la Camp David. Este singura țară comunistă care are concomitent legături bune cu Moscova și Beijing. Face

legătura între SUA și China, proces care va duce la întâlnirea dintre Nixon și Mao, dar face legătura și între Vietnam și SUA, care vor negocia apoi la Paris, pacea. Occidentul ține cont de acest rol de placă turnantă al Bucureștiului și se folosește de serviciile lui Ceaușescu. Evident face și el contra servicii la schimb. Cel mai substanțial este că îl tratează ca pe egalul lor, un lider modern, neconformist, care sfida Moscova, ignorând cu bună știință dictatura dură pe care o exercita în politica internă. Occidentul a tolerat comportamentul dictatorial, represiv, fiind preocupat exclusiv de relațiile dintre București și Moscova și mai puțin de metodele dictatoriale de conducere ale lui Ceaușescu, sau de naționalismul tot mai apăsător al regimului său. Ceaușescu a dirijat în anii 70-80 cel mai stalinist regim din „blocul sovietic”. Intimidarea, controlul, presiunea, represiunea au fost mai intense decât în orice altă țară din „țările lagărului socialist”. Dacă celelalte regimuri comuniste europene au încercat o modernizare, Ceaușescu preferă din rațiuni de putere personală să aplice preceptele staliniste, așa cum fuseseră ele formulate la începutul anilor 30. El se lansează într-un proces de accelerare a industrializării de tip comunist care pretinde să ducă România între țările cele mai avansate. Inspirația sa este de ordin stalinist dar și maoist. Mao Dzedun în anii 50 lansase China într-o operație de anvergură „Marele Salt Înainte” care își propunea să lichideze în câțiva ani înapoierea țării. Eșecul a fost total, dar Ceaușescu, nu a reținut acest aspect, ci mai curând mobilizarea societății și cultul conducătorului. Vizita în 1971 în China și Coreea de nord l-au decis pe Ceaușescu să treacă la practici politice asemănătoare. Ceea ce îl interesa dincolo de atitudini și gesturi diplomatice de „punte de legătură” între blocuri, între acestea și țările lumii a treia, era puterea sa personală absolută. Prestigiul internațional dobândit în 22 august 1968, prin discursul său prin care critică invadarea Cehoslovaciei, Ceaușescu l-a folosit pentru a-și înlătura rivalii din biroului politic și pentru a domina și manipula o societate care spera reforme după timida liberalizare din anii 60. Ceaușescu devine „de neînlocuit”, purtătorul idealului național. Oricine ar fi atentat la puterea lui și a apropiaților lui, adesea rude, a fost considerat un trădător, un spion, un complice al Kremlinului sau al Occidentului, după caz, un „dușman al poporului”. „Ceaușescu și poporul” unul din sloganurile propagandei de partid, sublinia această legătură, identifica dictatorul cu poporul. În jurul lui, o mână de vasali, veghea ca voința să se împlinească, atenție să nu apară în zona puterii vreo amenințare pentru Ceaușescu – cel care le garanta privilegiile. Tot sistemul se baza pe o relație patron – client, era în ansamblu un sistem clientelar, corupt, inefficient, constituit din clanuri mafiote. Clanul Ceaușescu – Petrescu era cel mai important.

Înapoierea României, starea de sărăcie la care fusese adusă de ocupația sovietică și de practicile economice iraționale ale predecesorului său Gheorghiu Dej, care procedase ca în URSS naționalizând, distrugând proprietatea privată și conducând economia centralizat prin planuri cincinale – își propune Ceaușescu să o lichideze, în câțiva ani. Ceaușescu a constatat că decalajul economic dintre țările occidentale și România era mai mare decât în 1948, și chiar că acest decalaj crescuse și față de țările comuniste în același interval. În anii 70 constatăm accelerarea masivă a investițiilor în industrie, și creșterea fără precedent a autarhiei economiei românești. Regimul constituie o industrie care se ambiționează nerealist să producă totul pe teritoriul național, în iluzia de a reduce dependența de resurse, financiar, de piețele străine, la minim. A fost o iluzie cu grave consecințe. Se reedita după decenii mitul socialismului într-o singură țară, al cetății asediate care trebuie să fie suficient sieși, asta într-o lume care mergea în sensul invers, al deschiderii piețelor, al creării unor vaste rețele care să mărească eficiența, să micșoreze costurile și să asigure dezvoltarea. În 1971 România este primită în GATT, în 1972 în Banca Mondială. În 1975 primește pentru prima dată din partea SUA „clauza națiunii celei mai favorizate”. Sunt succese pe plan internațional

pe care Ceaușescu înțelege să le capitalizeze pe plan intern. Dictatura sa se radicalizează. Instituțiile se golesc de conținut; chiar și în formula moștenită de la Gheorghiu Dej i se par prea liberale, prea deschise. Ceaușescu duce o politică tot mai personală, pradă viziunilor sale stângiste, sectare, însușite în celulele Doftanei și Caransebeșului, odată cu Cursul scurt de marxist-leninism, pe manualul lui Stalin, singurul său orizont de cunoaștere.

Ceaușescu era omul puterii, exclusive, totale. Anii 70 sunt și anii consolidării cultului persoanei sale. El s-a identificat cu procesul industrializării târzii și forțate, pe tipar stalinist. El nu a respectat nici una din rigorile unei economii normale. A ignorat absența resurselor, a materiilor prime și a piețelor. A ignorat că forța de muncă calificată lipsea, că infrastructura era mult rămasă în urmă. Ceaușescu a construit această industrie fără o bază economică reală, pradă unor ambiții personale. Ceaușescu spera într-o iluzorie independență, care s-a dovedit fatală odată cu recesiunea economică declanșată de criza petrolului. Ceaușescu voia să joace un rol mai mare pe plan internațional și pentru asta se voia liderul unei țări mai mari, mai populată, mai puternică din punct de vedere economic. Populația a suportat sacrificiile cele mai grele, pentru a realiza această viziune utopică falimentară. În fond România venea după un război cu efecte dezastruoase, apoi o ocupație străină care a ruinat țara, și după o politică economică de tip stalinist, care a produs imense daune. A doua parte a anilor 60, a dat naștere la unele speranțe, ruinate prin tezele din iulie 1971 la întoarcerea lui Ceaușescu din China și Coreea de Nord, când decide să imite modelul practicat de Mao Dzedun și Kim Ir Sen. Ideea lui este să împrumute bani din Occident, pentru a finanța efortul de dezvoltare industrială, iar apoi să vândă mărfurile obținute cu noile tehnologii achiziționate din Occident, să își plătească astfel datoriile. Era o perioadă când se găseau credite ieftine, iar țările comuniste păreau buni platnici băncilor dornice să își plaseze capitalurile. Ceaușescu se îndatorează masiv, investește în industrii neperformante. Când se produce șocul petrolier, se găsește într-o situație fără ieșire. Pe de o parte, a cheltuit creditele cu proiectele sale megalomane, fără eficiența economică, pe de altă parte, mărfurile realizate de această industrie irațională, nu sunt vandabile. Soluția sa este să supună populația unor noi presiuni și sacrificii, în paralel cu accentuarea cultului persoanei și al familiei sale. Se ajunge la exacerbarea naționalismului, pentru a anihila orice critica și a mobiliza societatea care a început să își arate nemulțumirile. În 1977 un scriitor, Paul Goma, căruia i se alătură alte câteva zeci de persoane, se raliază Chartei 77 protestând împotriva stării de fapt a societății românești. În același an, 1977, la începutul lunii august se produce greva minerilor din Valea Jiului, un avertisment puternic dat regimului. Ceaușescu este obligat să stea de vorba cu greviștii, face multiple promisiuni, dar singurul răspuns real dat protestului, este dizlocarea minerilor, înțesarea Văii Jiului cu noi recruți aduși din alte regiuni, punerea sub supraveghere polițienească a întregii zone pentru a preveni alte proteste. Ceaușescu lansează și un program de reforme economice, intitulat Noul Mecanism Economic, rămas litera moartă. Urmează obișnuitele campanii de presă care nu sunt decât diversiuni de proporții menite să manipuleze încă odată populația, dându-i speranțe încă o dată că se va produce o îmbunătățire a nivelului de trai. Orice reformă înseamnă în esență diminuarea puterii personale a dictatorului, o limitare a rolului jucat de ideologi și activiștii de partid. Ceea ce contrazicea felul în care Ceaușescu înțelegea să își exercite puterea.

România rămâne, după 15 ani de când Ceaușescu era la putere, o țară înapoiată, după toate standardele. Populația rurală rămâne aproape jumătate din populația țării, productivitatea muncii este dintre cele mai mici din lume, invers cu mortalitatea infantile, printre cele mai mari – raport tipic pentru țările subdezvoltate. Speranța de viață este de asemenea printre cele mai scăzute din

Europa. România nu reușise să scape din fatalitatea înapoierii sale, deși în ciuda tuturor eforturilor, sacrificiilor, impuse populației, a planurilor, strategiilor și discursurilor lui Ceaușescu. Dimpotrivă distanța dintre performanțele economiei românești, dintre standardul de viață al românului mediu și cel din țările occidentale era mai mare decât în 1965, când el venise la putere. Tot la fel, distanța între performanțele regimului sau și a celorlalte țări ale blocului sovietic, în loc să scadă, creștea continuu. În fața acestui eșec Ceaușescu refuza să ajusteze strategiile sale falimentare.

Creșterea dictaturii și epuizarea soluțiilor

În 1979 se produce al doilea șoc petrolifer, iar aliatul care îi furniza petrol ieftin pentru industria petrochimică gigant pe care o ridicase în anii 70, șahul Iranului, pierde puterea. Pentru Ceaușescu, ar fi trebuit să fie ceasul adevărului. Măcar în planul economiei și al proiectelor sale industriale nerealiste. Planurile sale sunt ruinate. Datoria externă a țării a ajuns la 11 miliarde dolari, și noua industrie românească nu produce mărfuri vandabile pentru a înapoia banii. Modul în care folosisese Ceaușescu creditele a fost păgubitor. Economii periferice, mai vulnerabile la crize, mai dependente, mai sărace, au plătit cel mai greu șocul petrolifer. România s-a aflat printre aceste țări. Încă odată lipsa de realism a planurilor de dezvoltare ale regimului, aplicarea unor criterii ideologice în decizia de alocare a resurselor, dar mai ales lipsa unei baze reale în procesul de modernizare, (constituie numai de proprietatea privată și de piață) au dus țara la ruină. Încercarea lui Ceaușescu de a limita decalajele dintre economia înapoiată românească și economiile dezvoltate era sortită eșecului, de la început. El ar fi putut să practice o economie de subzistență ca în alte țări comuniste, care făceau eforturi de a ajusta normele staliniste, de a introduce elemente de piață la periferia sistemului, pentru a supraviețui, și a amâna falimentul. Ceaușescu a ales strategia opusă. El a micșorat la minimum proprietatea privată, (2,5% în 1988), a interzis orice inițiativă care nu venea de la stat. Privea cu maximă suspiciune orice care ieșea din sfera controlului său strict. Pentru el experimentele reformatoare ale lui Kadar, ca și ale lui Hrușciiov mai devreme, sunt suspecte. Când se produce criza din Polonia în vara 1980, el credea că această criză se produsese nu din prea mult comunism ci din prea puțin. El face vinovate 1) tentativa de reformă introdusă de Gierek și 2) creditorii occidentali care îndatoraseră Polonia și o obligaseră pentru a-și recupera banii, credea el, să ia măsuri economice procapitaliste. Decizia lui Ceaușescu este de a se angaja fatal în plata integrală a datoriei externe în cel mai scurt timp. Îl determină la această măsură fantezistă, plină de consecințe dezastruoase, și protestele muncitorilor polonezi din vara 1980, și înființarea sindicatului independent Solidarnosc. Pentru el, o adevărată erezie, de neimaginat în România. Își ia măsuri care să îl protejeze. Prima este aceea de a plăti datoria externă, a doua este de a introduce măsuri masive de supraveghere a societății, de întărire a rolului partidului în viață, de fapt de întărire a controlului exercitat de poliția politică și aparatul de partid asupra societății. A treia, de mobilizare a societății prin mijloacele tipice ale propagandei. Presa dezvoltă un cult fără precedent al persoanei sale. Naționalismul cel mai radical însoțește această propagandă. Imaginea dictatorului este identificată cu „țara”, cu o istorie imaginară, eroică. Folosirea simbolurilor naționale rămâne exclusiv apanajul lui Ceaușescu. Se vede alăturat unei serii care începe cu Burebista, continuă cu Decebal cu Mircea cel Bătrân, apoi cu Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare și Alexandru Ioan Cuza. Sintagma „Epoca Ceaușescu” devine tot mai prezentă. Regimul se personalizează la extrem. Partidul Comunist, conducerea lui este susținută de

un clan în centrul căruia se afla cei doi, Nicolae și Elena Ceaușescu. Corupția, ineficiența, haosul sunt trăsăturile acestei perioade. Singurul lucru care mai ține în loc lucrurile este cultul lui Ceaușescu, utilizat pretutindeni, în toate ocaziile, ca un panaceu. În acest timp, economia continuă să se degradeze, sărăcia crește cu fiecare zi. Contraperformanțele societății românești încep să atragă atenția mediului diplomatic și de afaceri externe.

Șocul petrolifer, recesiunea mondială, dar mai ales tipul anacronic de economie practicat de regimul lui Ceaușescu, au demontat proiectul modernizării lansat la începutul anilor 70. După zece ani, este un eșec. Ceaușescu nu a tras concluziile corecte și nu a schimbat nimic în strategia sa. Ideea lui este că România nu suferă de prea mult comunism, ci prea puțin, și că trebuia să își radicalizeze atât discursul politic, cât și practicile. Modelul lui este asaltul dat de Stalin în 1929-33 pentru a construi societatea socialistă „într-o singură țară” Privea orice tentativă de a ieși din acest tipar ca o erezie. Ceaușescu este un *believer*, un fanatic, ale cărui învățături, singurele pe care le avea, proveneau din subterana comunistă din anii 30, însușite la Doftana. Caransebeș și Tg. Jiu. El are în cap un model pur de stalinism, cu liderul în centrul sistemului, autoritate supremă. Înțeles ca un zeu infailibil. Este în termenii lui Max Weber, o „societate de status” alcătuită din vasalități, în care liderul își exercită puterea în mod absolut. Un model de societate piramidală, primitivă, cazonă, așezat ierarhic de la cea mai înaltă funcție în stat, Ceaușescu, până la ultimul angajat, toți datorează supunere ncon condiționată. Este un model economico – politico-social pre – și antimodern care devine principala cauză a eșecului economiei și a proiectului social comunist, a tentativei de modernizare încercată de comuniști, atât sub Gheorghiu Dej, cât și sub Nicolae Ceaușescu. Adevărul este că România, la aproape 40 de ani de la încheierea războiului, atinsese limitele dezvoltării extensive, bazată pe creștere cantitativă, pe apariția pe piața forței de muncă a unei noi generații de lucratori, folosită ca o masă de sclavi la obiectivele de interes al strategilor PCR. Odată atinsă această limită, soluția era trecerea la faza dezvoltării intensive. Aceasta cerea reforme economice și politice, descentralizare sistemului, o relaxare a controlului exercitat asupra societății, creșterea rolului experților, a elitelor profesionale, în dauna activiștilor și ideologilor de partid, introducerea unor elemente de piață și a proprietății private. Instituționalizarea regimului cerea aplicarea de norme raționale de criterii de selecție a cadrelor și în luarea deciziilor care priveau resursele. Toate astea la un loc însemnau diminuarea puterii lui Ceaușescu și a anturajului său. Ceaușescu visa la mai multă putere chiar decât avea și nicidecum să își piardă din atribuții. Regimul său, la începutul anilor 80, când se produce dubla criza a șocului petrolifer și cea din Polonia, este pus în fața unei alegeri, dar ia drumul invers sensului istoriei, așa cum se arăta în Europa. Cere mai mult stalinism dogmatic, mai multă disciplină, trece la aplicarea unui model autarhic, începe să țină un discurs antioccidental tot mai vehement. Acest model amintește în multe privințe de „socialism într-o singură țară” practicat de Stalin, inspiratorul lui dintotdeauna. Pentru a nu își diminua puterea, Ceaușescu împinge dincolo de limite modelul dezvoltării intensive, accentuându-i baza voluntaristă, în care totul depindea exclusiv de voința sa. Astfel, țara e aruncată în haos odată cu începutul anilor 80. Turnanta este marcată de contestarea de către C-tin Pârvulescu a alegerii lui Ceaușescu din nou ca șef al partidului la Congresul XII-lea din 1979, de revoltele muncitorești din Polonia, sindicatul Solidarnosc, și introducerea legii marțiale, în decembrie 1981, de moartea lui Leonid Brejnev, în noiembrie 1982. Ceaușescu hotărăște în fața unui mediu politico-economic schimbat să treacă la plata datoriei externe a României, la acea dată de 13 miliarde dolari. Concomitent interzice luarea altor credite externe. El credea că asemenea credite îndatorau țara și atingeau suveranitatea națională. De fapt, îi restrângea deciziile pe care

intenționa să le ia și îl obliga să introducă anumite măsuri economice raționale care îi afectau puterea. Eficiența economică obligatorie pentru plata datoriilor externe însemna ajustări ale strategiilor sale nerealiste. Ceea ce el refuză. Speriat și de criza din Polonia, în 1982, decide plata datoriilor externe. Concomitent, se lansează în proiecte megalomane, pentru care țara nu avea suficiente resurse, Proiectul Canalului Dunăre – Marea Neagră și Centrul administrativ, o construcție faraonică, de prestigiu personal, Casa poporului, care trebuia să îi preamărească epoca. Faptul că nu existau resurse pentru realizarea acestor obiective nu pare să fi avut vreo importanță pentru Ceaușescu. Construcția Casei poporului începe în anul 1984, 25 iunie. Locul ales pentru reședința dictatorului este Dealul Spirii, așezat la Nord de Dîmbovița, care domina orașul. Este un loc de lungă tradiție bucureșteană. Aici se aflau multe edificii ale vechiului București. Este o zonă dens populată. Ideea de a construi aici un nou sediu pentru dictator și de a muta aici centrul administrativ al țării a apărut după cutremurul din 1977. Proiectele s-au succedat, până în 1984 când începe construcția propriu zisă. Construcția edificului și a întregii zone trebuie legată de îmbătrânirea dictatorului, de bolile lui care îl diminuează fizic. Fie că va dispărea fizic, fie că va pierde puterea (la care dictatorul începe să se gândească după martie 1985, când Gorbaciov devine numărul 1 la Moscova). Ceaușescu, tot mai grăbit, ca toți dictatorii, e obsedat de posteritatea sa. Ce va spune istoria despre el ? Construcțiile gigant sunt cea mai buna rețetă de a nu fi uitat. Tot ce face el în ultimii ani va fi focalizat de acest gând. Sunt mobilizate resurse uriașe de oameni, materiale și bani. Timpul este marele dușman al dictatorului. Alt dușman al lui Ceaușescu este trecutul. Ceaușescu este obsedat să lichideze ctitoriile altora. Are o gelozie puternică față de cei care în trecut au lăsat urma trecerii lor. Biserici, palate, case, străzi sunt neantizate de acest resentiment al dictatorului. Zelul său de a da o noua față Bucureștiului, îl face să ordone trecerea sub lama buldozerelor a mii de case, cartiere întregi, a multor biserici, monumente istorice, a altor clădiri publice. Este o răfuială a dictatorului cu memoria, cu orașul. Ar fi distrus tot orașul, să rămână numai ce s-a făcut după 1965 când a preluat el puterea! Unele biserici sunt demolate, altele sunt *translate*, adică ascunse privirii, în spatele unor blocuri. Cu scopul de a nu fi văzute, de a fi șterse din memoria oamenilor. Asta în paralel cu deșănțata propagandă naționalistă, de exaltare a istoriei românești. Ceaușescu însuși se reprezenta pe sine ca un continuator al tradițiilor, al istoriei, un urmaș al conducătorilor cei mai glorioși, de la Decebal, la Ștefan cel Mare și Mihai Viteazu. Cum se potrivește demolarea, distrugerea urmelor trecutului, cu exaltarea „trecutului eroic” al poporului roman cu marile spectacole „Cântarea României” cu voievozi etc., în care se prezenta drept continuator al marilor domnitori români. Toată politica lui Ceaușescu se baza din 1965 pe naționalism, pe exaltarea istoriei sale naționale. El a înlocuit – ca Tito, Mao, Kim Ir Sen – ideologia internaționalismul proletar (obedient față de Moscova) cu un naționalism fervent, cu rădăcini în extrema dreaptă românească interbelică. O manipulare politică a sentimentului național al românului cu scopul de a legitima regimul, un pretext pentru a mobiliza populația în sprijinul regimului, agitând concomitent sperietoarea intervenției Moscovei.

Mai multe cartiere au fost demolate complet sau parțial: Izvor, Labirint, (Th. Speranța) Călărași, Olteni, Dudești, Văcărești, etc. De la Piața Unirii până la Bariera Vergului (3,5 km lungime), 90% din imobile (locuințe, edificii publice) au fost demolate. În locul lor au fost construite blocuri tip Phenian și Beijing, în stilul construcțiilor staliniste. Casa Poporului crește și ocupă spațiul, domină orașul – ceea ce a vrut în paranoia sa dictatorul. Ceaușescu declină fizic și politic. E o cursă contra cronometru. E izolat pe plan extern, cu o țară ruinată financiar, cu o populație care îl detesta tot mai mult și care se teme de el. Ceaușescu

mai are un singur scop: să termine construcția Casei Poporului. Își imaginează că e revanșa lui în fața istoriei.¹

Voluntarismul lui Ceaușescu atinge apogeul. Rolul propagandei crește în această perioadă la dimensiuni fără precedent. Campaniile în sprijinul său, de preamărire a imaginii sale și a membrilor familiei sale, a performanțelor regimului sau nu încetează în anii 80, nici o zi. Televiziunea, radioul, presa scrisă, ședințele frecvente din întreprinderi, parăzile, mitingurile pe care aparatul de partid le organizează în capitalele de județ, cu diferite prilejuri, și ele foarte dese, nu se mai sfârșesc. Cu cât lucrurile merg mai prost, propaganda se intensifică. Ca și represiunea polițienească. (efective securitate). Rețele de informatori se extind până la limite fără precedent. Mașinile de scris trebuie înregistrate la miliție (decret 98/1984). Contactele cu străinii sunt restrânse la minimum, iar dacă se produc trebuie raportate Securității (decret 408/1985). Trupele speciale trec la exerciții de protejare a regimului, a dictatorului.

1 Cartiere distruse parțial sau total. (Decretul 260/1985): 1. Cartierul Izvor, aici se găseau case de valoare istorică și arhitecturală. S-au demolat aici Spitalul Brâncovenesc, cazarma din Dealul Spirii, Teatrul de operă, arsenalul armatei, Arhivele Statului, Stadionul ANEF/Republicii, Spitalul de urgență și Stația de salvare. Au fost demolate 4 biserici din cele 12 biserici din cartier, altele 4 au fost translate. Doua 2 sinagogi au fost demolate. 2. Cartierul Cotroceni. Aici a fost demolat ansamblul mănăstiresc Cotroceni ridicat în sec. al XVII-lea de Șerban Vodă Cantacuzino. 3. Cartierul Crângași – Ciurel. A dispărut sub apele lacului de 100 ha care a apărut. A dispărut sub ape moara Ciurel, monument istoric, cimitirul Crângași, biserica Sf. Nicolae Crângași (vechime 1564), capela Izvorul Tămăduirii. 4. Cartierul Dudești – Văcărești. Au fost distruse multe case monument istorice sau de arhitectură. A fost demolat aici Institutul medico legal Mina Minovici, primul din lume. **Lăcașuri de cult demolate:** Mănăstirea Văcărești. Ctitorie a familiei Mavrocordat, sec. al XVIII-lea. Nicolae Mavrocordat, 1716-1724. Cea mai mare realizare a culturii românești din acel timp. Cea mai mare mănăstire din Sud-Estul Europei. Are școala, bibliotecă, tipografie. Demolarea începe în noiembrie 1985 și se termină în ianuarie 1987. Biserica Alba Postăvari atestată 1595. Dărâmată în 1984, duminică 18 martie, după 420 de ani de existență. A doua biserică din București după vechime (prima biserică lui Bucur). Biserica Izvorul Tămăduirii, atestată 1785. Dărâmată la 4-6 august 1984. Biserica Spirea Veche, zidită 1740-50. Dărâmată prin dinamitare în noaptea de 27 aprilie 1984. Biserica Sfântul Spiridon Vechi, sec. al XVII-lea. Demolată la 27 august 1987. Biserica Cotroceni, biserica domnească. A fost zidită între 1679 și 1682. Demolată în vara 1984. Aici s-a tipărit prima Biblie în limba română. Biserica Sf. Nicolae Crângași 1564/21 dărâmată în mai 1986. Biserica Bradu Staicu. 1740/ demolată 7-8 octombrie 1987. Biserica Olteni 1696/1987, monument brâncovenesc, pictura interioară de Gh. Tătărescu. A fost demolată vineri 12 iunie 1987. Biserica Sfânta Treime Dudești, 1804/demolată în noaptea de 9 octombrie 1987. Biserica Mănăstirii Pantelimon 1745/demolată în 1986, ctitorie a lui Grigore Vodă Ghica, pe insula lacului Pantelimon. Biserica Gherghiceanu. Demolată în 1984. Capela Sf. Mina, anexa a Institutului medico-legal. Biserica Sf. Nicolae Sârbi, 1692/ demolată în 1985. Biserica Sf. Nicolae Jitnița, atestată din 1590, demolată la 18-23 iulie 1986. Biserica Sf. Vineri Herasca, ctitorie Matei Basarab, 1641-45. Aici se păstra icoana făcătoare de minuni a Sf. Parascheva, pictată în 1748 la Viena, demolată la 19-20 iunie 1987. **Biserici translate:** Biserica Olari, 1758, demolată la data de 22.09.1982. Ansamblul Schitul Maicilor. Biserica 1726/1982. În 1982, clădirile din jur, unde funcționa Institutul Biblic sunt demolate, iar biserica a fost translată 245 m. Ansamblul Mihai Vodă. Cel mai vechi ansamblu mănăstiresc din București, 1595. Monument de artă feudală românească. Ctitorie a lui Mihai Viteazu. Biserica, înconjurată în anii 80 de Arhivele Statului, de Muzeul Arhivelor Statului. Au fost distruse cu buldozerele iar biserica a fost translată 289 m, clopotnița, 255 m, în primăvara 1985. Arhivele statului au fost demolate în ianuarie 1985, s-a folosit dinamita. Biserica Sfântu Ilie, Rahova. 1705, ctitorie brâncovenească, în vecinătatea Spitalului Brâncovenesc, avea picturi interioare de Gh. Tătărescu. Clădirile din jur sunt demolate în 1984. Tot atunci – 19 iunie 1984 – biserica este translată 49 m în spatele blocurilor. Ansamblul mănăstiresc Antim, 1713-5, ctitoria lui Antim Ivireanu, cărturar, mitropolit al Țării Românești. Centru de cultură, școală, tiparniță. Chiliile au fost demolate în 1985. Biserica Sf. Ioan Nou 1766 (în piața Unirii). Translată la 30 mai 1986. Biserica Sf. Gheorghe Capra (în Pantelimon), translată în septembrie 1985. **Biserici mutilate:** Ansamblul din Dealul Patriarhiei, Biserica Sfinții Apostoli, Biserica Sapienței, biserica Dobroteasa, Biserica Apostol, Biserica Bucur, Biserica Delea Nouă-Calist. **Sinagoga demolate:** Sinagoga Rezith Doadh (1920-1984) str. Antim nr.13, Sinagoga Aizic Ilie (1900-1984), str. Vânători nr. 13

Se iau măsuri în plus de supraveghere informațională. Ia naștere un aparat capabil să riposteze în cazul unei tentative de revoltă sau de lovitură de palat. Populația este supusă unei supravegheri atente. Se întărește rolul cenzurii, intelectualii sunt persecutați.

Vocile disidente se înmulțesc. Fenomenul a început odată cu mișcarea Paul Goma, în 1977. La începutul anilor 80, odată cu agravarea situației societății românești, tot mai mulți intelectuali iau poziții critice față de regim. Matematicianul Mihai Botez, istoricul Vlad Georgescu, arhitecta Mariana Celac, scriitorul Dorin Tudoran, inginerul Radu Filipescu, scriitorul Dan Petrescu, medicul Ionel Cana, preotul Gheorghe Calciu Dumitreasa, profesoara Doina Cornea ș. a. În 1979 a existat și o încercare de constituire a unui sindicat independent, anihilat de Securitate. Emigrarea ia proporții, unii preferă să treacă clandestin în Occident, prin Iugoslavia și Ungaria, alții preferă, plecați în misiuni oficiale sau în vizită la rude, să nu se întoarcă. Un alt fenomen este negoțul cu evrei și germani pe care regimul îl practică cu cinism. Între 1969 și 1989 pentru 213.242 emigranți germani, RFG a plătit cca. 1,3 miliarde de mărci.² România este tot mai izolată. Vizitele oaspeților de rang înalt, străini, la București, altă dată frecventată, se diminuează masiv, ca și invitațiile primite de Ceaușescu de a vizita marile capitale. Întreaga populație se alienează treptat de regim. Dacă e izolat pe plan extern, el se vede izolat și pe plan intern, unde manipulările naționaliste –comuniste, cultul dictatorului, au din ce în ce mai puțin succes. Standardul de viață scade vizibil din cauza cheltuielilor imense făcute de Ceaușescu pentru proiectele sale gigant. Țara duce lipsă cronică de bunuri de consum, de locuințe decente, de spitale și școli. Viața cotidiană se degradează rapid. În schimb economia s-a lansat într-un program de-a dreptul criminal – de înapoiere a datoriei externe, la care Ceaușescu s-a angajat, contrar oricăror norme economice. Populația este supusă la restricții uriașe, importurile de bunuri de consum practic încetează. În schimb, România vinde tot ce are un preț în terțe piețe. Penuria se generalizează, se reintroduc după 30 de ani, cartelele. Economia nu mai primește piese de schimb, din lipsă de resurse financiare pentru a le plăti. Șomajul în întreprinderii devine substanțial. Nu există contracte, nu există producție, utilajele neîntreținute se deteriorează cu repeziciune. Industria se prăbușește, iar Ceaușescu introduce un sistem de plată a salariilor, în directă legătură cu realizarea fantezistelor sale planuri. Salariații nu își mai primesc de la mijlocul anilor '80 salariile, pe baza acestui principiu. Adevărul este că finanțele statului sunt în faliment. Starea de nemulțumire a populației crește. Ceaușescu este tot mai izolat, în mijlocul unei realități care i-a scăpat de sub control. Mizeria cuprinde întreaga țară. Soluțiile regimului s-au epuizat.

Ultimii ani

Preluarea puterii, la 12 martie 1985, de către Mihail Gorbaciov, la Moscova, a însemnat o schimbare de proporții în situația regimului comunist din România pe plan internațional și pe plan intern. Până la acea data Nicolae Ceaușescu în mai multe ocazii fusese un intermediar util între blocuri, în diferite zone ca în Orientul Apropiat, în cazul conflictului dintre Israel și statele arabe, între Israel și palestinieni, în Extremul Orient în anii '70, când a făcut legătura între China lui Mao Dzedun și administrația Nixon și la fel cu Vietnam. Bucureștiul a fost una din plăcile turnante ale politicii internaționale. Raporturile ambigue cu Kremlinul au servit acestui rol. Uneori Ceaușescu a avut inițiative independente de Moscova, ca în cazul criticării invadării Afganistanului, al participării la Jocurile Olimpice de la Los Angeles în 1984

² Zezi, *Beauftragter der Bundesregierung für Aussiedlerfragen*, sept. 1988, citat de Thomas Kunze (2000), *Nicolae Ceausescu. Eine Biographie*, Christoph Links Verlag, Berlin, pp. 374.

sau a inițiativelor sale de dezarmare. Având un caracter strict propagandistic, ele aveau menirea de a-i aduce sprijinul diplomatic, mediatic, financiar și tehnologic al Occidentului. Calcul care s-a dovedit corect între 1965-1985, cât URSS a fost condusă de Leonid Brejnev, de Iuri Andropov, și Constantin Cernenko. Ceaușescu a fost încurajat să fie „partenerul indisciplinat” din Tratatul de la Varșovia și CAER. El a refuzat să participe la mecanismele de integrare militară și economică al țărilor din blocul sovietic, refuzând „imixtiunea în treburile interne”. Firește, Occidentul a privit cu aprobare aceste atitudini. Pragmatismul a făcut ca asupra politicii sale interne, din ce în ce mai capturată de cultul personalității și naționalism extremist, și care înregistra un eșec economic de proporții, același Occident să păstreze tăcerea. Dar odată cu apariția lui Mihail Gorbaciov la vârful PCUS, această atitudine complexă s-a schimbat radical. Moscova, era izolată pe plan internațional de diferite poziții pe care le susținea, ca montarea rachetelor SS 20 în centrul Europei, prezența în Afganistan, alimentarea unor războaie locale în Africa, America de Sud și Asia, cursa înarmărilor etc. La Kremlin, Gorbaciov și echipa sa, Eduard Sevardnadze și Alexandr Iakovlev, renunță la multe din aceste atitudini care răciseră relațiile cu SUA și Europa occidentală. URSS se afla într-o situație critică din punct de vedere economic și caută o relaxare a tensiunilor internaționale care să îi permită declanșarea unor reforme, *glasnost* și *perestroika*. Occidentul preferă să susțină această nouă atitudine. Rolul lui Ceaușescu scade simțitor. Numărul vizitelor lui în capitalele străine se reduce radical. Cel al vizitelor de grad înalt la București, de asemenea. Mass-media occidentală, favorabilă până la un punct, își schimbă tonul. Comparația nu se mai face între obositul și neostalinistul, coruptul Leonid Brejnev și mai tânărul Ceaușescu, „liderul unei țări mici care se opune curajos unui gigant amenințător”, dispus să declanșeze un război mondial, ci între Ceaușescu, care de 20 de ani se află la putere, neostalinistul, naționalistul, rigidul Ceaușescu și tânărul, dinamicul, reformatorul Gorbaciov. Ceaușescu își pierde toate atuările, iar Occidentul nu întârzie să își manifeste interesul. Ceaușescu este izolat pe plan internațional, suportul pentru atitudinile non-coformiste scade. Plata datoriei externe, la care se angajase din 1982, nu este menită să încurajeze legăturile economice, atâta vreme cât erau interzise alte credite și importurile de tehnologie, *know-how*, se reduc drastic. Criza gravă a economiei românești este remarcată și parteneriatul cu regimul de la București, cu economia sa necompetitivă, în declin rapid, nu mai prezenta interes, nu oferea nici un fel de garanții pentru eventuali parteneri. Ceaușescu se întoarce la practica barterului și trocului, în situația unei penurii cronice de monedă convertibilă. Izolarea sa diplomatică și politică este dublată de una economică și financiară.

În fond, practicile lui Leonid Brejnev și Nicolae Ceaușescu au fost foarte asemănătoare. Două regimuri neostaliniste, corupte, dogmatice, excesiv de centralizate. Emanciparea de Moscova a regimului de la București nu a fost continuată de schimbarea modelului economic, de reforme în plan politic și instituțional. Sub pretextul că orice inițiativă reformatoare ar atrage ripostă Kremlinului, și dându-se insistent exemplul Ungaria 1956, și Cehoslovaciei 1968, Ceaușescu a dus o politică internă extrem rigidă. Motivul neostalinismului practicat de regim nu a fost teama de o invazie sovietică, ci convingerile lui Ceaușescu, cultura sa politică, dorința sa de putere absolută. Orice reformă, descentralizare, introducere a unor mecanisme ale economiei de piață sau a unor forme de democrație internă în PCR, ar fi redus din puterea sa. Ori, el dorea opusul. În acest context, amenințarea Moscovei, nu era decât o diversiune, menită să țină populația sub ascultare. Acest fenomen s-a observat cu claritate după ce Mihail Gorbaciov a criticat regimul lui Leonid Brejnev și a început să facă schimbări. Catalogate drept capitulări în fața capitalismului, *glasnost* și *perestroika* au avut în Ceaușescu un adversar declarat. Se temea și de influența asupra populației care dorea din ce în ce mai mult schimbări, creșterea standardului de viață, libertăți civice. Dacă nu putea spera la reinstaurarea capitalismului, la

o economie de piață și la democrație de tip occidental, Gorbaciov și politica sa reformatoare apăreau ca orizonturi tangibile pentru o populație înfometată, asuprită și umilită. Era exact lucrul de care se temea cel mai tare Ceaușescu. Calculul său prevedea că URSS nu va renunța niciodată la regimurile comuniste din Estul și Centrul Europei, deci că regimurile comuniste sunt instalate pentru totdeauna în regiune, dar că – plecând de aici – liderii și practicile lor vor depinde de Kremlin și că marja de libertate a acestor regimuri satelit va fi decisă la Kremlin. Asta se întâmpla încă din anii 40 de la instalarea lor. Or, pentru Ceaușescu nu era deloc indiferent dacă el sau altcineva, un lider mai predisus la reforme, conduce la București. Moscova a preferat întotdeauna, când a produs schimbări în politica sa, să lucreze cu lideri care au urmat orientarea respectivă. Ceaușescu se aștepta să apară presiuni ca să facă schimbări în politica sa internă și externă. Și dacă ar fi refuzat să caute schimbarea sa cu altcineva de încredere, dispus să facă reforme. Mihail Gorbaciov, vine în vizită oficială în România între 25 și 27 mai 1987. Este ultima țară din blocul sovietic pe care o vizitează. În cadrul convorbirilor, Ceaușescu pretinde că România nu are nevoie de reformă, pentru că politica sa corespunde intereselor poporului român și pentru că a introdus reforme încă din anii 60. Gorbaciov îi spune lui Ceaușescu într-o discuție particulară „Dvs. țineți țara într-o stare de frică, după ce ați izolat-o de lume”³. Ceaușescu îi întoarce vizita în 1988, când Gorbaciov nici nu vine la aeroport să îl întâmpine. Tensiunile, în loc să se aplaneze, se accentuează. Paradoxul face ca vreme de 20 de ani Ceaușescu să ceară Moscovei să renunțe la „doctrina Brejnev” a „suveranității limitate”, iar când Moscova face acest lucru, declarând că fiecare țară comunistă trebuie să își urmeze drumul ei („doctrina Sinatra”), Ceaușescu se opune. Mai mult, în vara anului 1989, el va cere o intervenție militară în Polonia. În raport cu noua politică a Moscovei, în blocul sovietic se formează două tabere, cea a conservatorilor (Teodor Jivkov, Erick Honecker, Gustav Husak), și cea a reformatorilor (Janos Kadar și Wojcek Jaruselski). Ceaușescu aparține primului grup.

Protestul muncitorilor din Brașov, la 15 noiembrie 1987, zi în care regimul organizase „alegeri”, semnifică începutul sfârșitului pentru regimul Ceaușescu. În noaptea de 14 spre 15 noiembrie, 4000 de lucratori au încetat lucrul cerând plata integrală a salariile și condiții omenești de viață. Dialogul cu conducerea uzinei purtat în acea dimineață a eșuat. Înainte de prânz, câteva sute dintre greviști au plecat să demonstreze în fața sediului județean PCR. Pe drum li s-au alăturat alte mii de localnici. Protestul s-a radicalizat. Discuția cu autoritățile a fost un nou eșec. Unii dintre demonstrați au pătruns în sediul PCR și au devastat. S-a strigat: Jos Ceaușescu! Jos Comunismul! Portretele dictatorului au fost sfâșiate și înlăturate de pe ziduri. Scena era asemănătoare cu altele petrecute în 1953 la Berlin, 1956 la Poznań și Budapesta, în 1971, 1976, 1980, 1986, 1988 în Polonia, la Gdansk, Szczecin, Varsovia etc. Era o golire de conținut, sfârșitul mitului că „dictatura proletariatului”, cum se prezenta dictatura comunistă, era un regim susținut muncitori, de salariați în genere. Și dacă nu era asta, atunci ce era? *Regimul comunist a fost dictatura unei minorități, a unui grup de quislingi, e unei elite închise, instalată de tancurile unei armate străine, un regim de ocupație impus de sovietici în anii 40, care s-a reproduș în anii '60 pentru încă o generație – pe fondul războiului rece și al polarizării lumii postbelice în blocuri, fapt ce a dus la împărțirea lumii în sfere de influență.*

Acest regim anacronic, antimodern, primitiv, de natură criminală, ilegal, a supus societatea românească unui regim de exploatare fără precedent vreme de 45 de ani. Reacția autorităților a fost trimiterea de unități de securitate și de miliție să împrăstie cu violență mulțimea, apoi a trecut la arestări. A fost o repetiție cu decoruri și costume a ce se va întâmpla doi ani mai târziu. Dar în decembrie 1989, sortii vor fi alții. În 1987 Ceaușescu, după o anchetă în care cei arestați au fost grav

³ *Ibidem*, pp. 425.

brutalizați, a înscenat în grabă un proces celor mai activi protestatari, soldat cu 61 de persoane condamnate la diferite termene, între șase luni și trei ani. Alți 67 au fost trimiși în domiciliu forțat. Brașovul a fost înțesat de securiști și s-au luat măsuri masive de supraveghere și control. Orașul a fost practic, până în decembrie 1989, ținut sub stare de asediu.

Două luni mai târziu, în ianuarie 1988, propaganda oficială organizează celebrarea a 70 de ani pe care dictatorul îi împlinea. Triumfalismul campaniei este în contrast cu situația economică extrem de gravă. Orașele și satele României se aflau în întuneric din cauza unei penurii de energie fără precedent. Aprovizionarea cu alimente se face pe bază de cartele, dar alimentele nu se găsesc. Medicamentele, bunurile de larg consum lipsesc de asemenea. Benzina este restricționată, ca și circulația automobilelor. România se află în plină ficțiune, de vreme ce aparatul de partid nu face decât să proclame succesele regimului, prosperitatea de care se bucură locuitorii săi. Aparatul de propagandă care întreține ficțiunea este dublat de cel de Securitate. Supravegherea polițienească este din ce în ce mai manifestă. Regimul se susține exclusiv, după noiembrie 1987, prin frica pe care o inspiră. Securitatea a ajuns să aibă 38.682 salariați, cum arată Dennis Deletant, și să se bazeze pe cca. 450.000 de informatori. În aprilie 1988, Ceaușescu anunță planul de sistematizare rurală. Aproape toate satele românești, 12.000 din 14.000, trebuiau să dispară până la sfârșitul secolului, pentru a fi înlocuite de 550 „complexe agroindustriale”. Cu acest plan nebunesc se poate spune că Ceaușescu atinge apogeul naturii sale distructive. O întreagă civilizație și tradiția ei trebuie să dispară. Zelul demolator al dictatorului nu mai are limite. Presa internațională reacționează extrem de negativ. Ceaușescu devine personajul negativ al politicii europene, de unde până în urmă cu câțiva ani era unul din eroii săi. Numeroase asociații, grupuri de intelectuali reacționează de asemenea negativ și inițiază multiple forme de protest, memorii, pichetează ambasadele românești, dau declarații în mass – media. Cancelariile, guvernele occidentale nu întârzie de asemenea să ia atitudine. Dar și în țările blocului apar proteste, în Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, chiar și în URSS apar proteste împotriva demolării satelor și a bisericilor. În septembrie 1988, 30.000 de persoane demonstrează la Budapesta împotriva politicii naționaliste a regimului de la București, a discriminării comunității maghiare, împotriva demolării satelor și bisericilor. Regele Mihai cere, tot în septembrie 1988, să se facă opoziție campaniei de demolări. Opinia publică europeană izolează complet regimul de la București. Și relațiile cu guvernele sunt din ce mai proaste ca reacție la ce se întâmplă în România. Și în politica externă, Ceaușescu iese din cadrele normale ale contextului european. În iunie 1988, el refuză să semneze forma finală a acordului asupra drepturilor omului semnat de toate celelalte 35 de state semnatare ale Conferinței pentru Securitate și Cooperare europeană de la Viena. În iulie 1988, clauza națiunii celei mai favorizate acordată de SUA în 1975 încetează. Ceaușescu preferă să nu o mai ceară, știind că îi va fi refuzată de Congres din cauza încălcării sistematice a drepturilor omului. Și într-un caz și în celălalt, Ceaușescu invocă „amestecul în treburile interne”. Imaginea lui Ceaușescu s-a deteriorat radical. Din noncoformistul anilor 60, din personajul de anvergură internațională al anilor 70, nu a mai rămas nimic. Acum este un fanatic ideologic, un conservator dogmatic și rigid, depășit de evenimente, un lider dispus să folosească violența, cum demonstrase la Brașov, ca și prin amploarea supravegherii polițienești și teama pe care o inspira. Regimul este izolat pe plan extern și pe plan intern. Scăderea dramatică a standardului de viață în anii 80, penuria cronică de alimente și energie, demolarea satelor, a multor biserici, și cartiere întregi din marile orașe – mai ales Bucureștiul este ținta furiei distructive a dictatorului în ultimii săi ani – creează o situație revoluționară în România. Eșecul economic, nesiguranța și teama resimțite de populație constituie o vulnerabilitate maximă pentru un regim în agonie, gata să se prăbușească în fața unei crize, criză care de altfel nu întârzie să se declanșeze câteva luni mai târziu.

Prăbușirea

1989 este pentru regimul comunist anul prăbușirii. Societatea românească ajunsă la capătul puterilor. Semnele nemulțumirii, ale frustrării și ale protestului, apar pretutindeni. Regimul politic este izolat atât pe plan extern, cât și pe plan intern. Defecțiunile în propria tabără nu întârzie să apară. La 10 martie 1989, apare în *New York Times* „Scrisoarea celor șase”. Este o scrisoare deschisă adresată lui Nicolae Ceaușescu de șase veterani comuniști, Corneliu Mănescu, ex-ministru de externe, președinte al Adunării extraordinare ONU, în 1967, C-tin Pârvulescu, fost șef al Partidului Comunist Român în 1944, Alexandru Bârlădeanu, ex-membru al Biroului politic în anii 60, ex-ministru, Gheorghe Apostol, fost șef al PMR în 1954-55, Silviu Brucan, ex-redactor șef adj la Scânteia, ex-ambasador al României la ONU și Washington, Grigore Răceanu, comunist ilegalist. Textul reproșează lui Ceaușescu, programul de sistematizare a satelor, penuria de alimente, eșecul economic, cultul personalității. Este o ripostă a vechii gărzi PCR care, începând cu mijlocul anilor 60, juca un rol secundar în deciziile politice, monopol al clanului Ceaușescu. Fundalul scrisorii îl constituie reformele introduse de Gorbaciov, *glasnost* și *perestroika*. Autorii sunt reținuți, anchetați, plasați în domiciliu obligatoriu, la periferia Bucureștiului. Datorită pozițiilor înalte deținute de semnatari, a legăturilor lor în trecut cu Moscova, semnalul trimis de veterani are ecou în presa internațională în care se reproduce documentul, dar și în multe cercuri politico-diplomatice atente la ce se întâmplă la București. Era evident că poziția lui Ceaușescu se clătina. Chiar dacă semnatarii erau de mult scoși din viața politică activă, inițiativa celor șase marca o sciziune în blocul cadrelor de partid, puse să opteze între o linie naționalist-conservatoare, condusă de Ceaușescu, și una reformatoare, care amintea de reformele din URSS. Scindarea elitei guvernante este o premisă importantă a crizei revoluționare. Tinerile cadre ale PCR, aparatul, nu se revoltă, preferând, timorate, să aștepte la pândă evenimentele. Aparatul nu și-a propulsat lideri, nu a făcut oferte alternative, rămânând disciplinat în jurul binefăcătorului lor. Ceaușescu se vede contestat de veche gardă cominternistă, de cei care îl inițiaseră în stalinism, în subteranele anilor 30, în închisori și lăgăre. Era o răfuială cu trecutul și mai puțin un conflict în prezent, care să scoată țara din criză.

Câteva zile mai târziu, poetul Mircea Dinescu face să apară în jurnalul francez *Libération* un interviu, în care critică regimul și mai ales pe dictator. Și de data asta ecoul atitudinii poetului este mare. La București, liniștea cu care erau obișnuiți observatorii străini, ziariști sau diplomați este tulburată. Regimul se grăbește să ia măsuri punitivie, poetul își pierde postul de redactor la săptămânalul cultural „România literară”, este exclus din PCR și pus la domiciliu sub supraveghere. Andrei Pleșu, care se solidarizează cu el, este trimis în domiciliu obligatoriu în provincie, la Tescani. Alți scriitori se solidarizează cu cei pedepsiți, Geo Bogza, Alexandru Paleologu, Dan Haulică, Mihai Șora, Octavian Paler. Prompte, autoritățile interzic curajoșilor să mai publice. Dar vremea intimidărilor trecuse. Urmează în toamna 1989, altă scrisoare, semnată de 25 tineri intelectuali români, printre ei figurând Mariana Marin, Cristian Popescu, Andrei Cornea, Călin Anastasiu, Bogdan Ghiu, Dan Arsenie, Stelian Tănase, Ioan Buduca, Anca Vasiliu, Magda Cârneci ș.a., care protestează împotriva cenzurii și a tratamentului la care sunt supuși. Mediile intelectuale păreau determinate să nu mai rămână pasive, așa cum făcuseră în cazul protestelor minerilor din Valea Jiului, 1977, sau a celor de la Brașov, zece ani mai târziu. O serie de alți intelectuali, continuă să critice regimul. Printre ei, Mariana Celac, Dan Petrescu, Doina Cornea, Gabriel Andreescu, Radu Filipescu. În ianuarie 1989, un grup de jurnaliști și tipografi – printre ei Petre Mihai Băcanu, Mihai Creangă Anton Uncu, sunt arestați pentru că au organizat un grup cu scopul de a tipări clandestin un ziar. Mai multe incidente arată că situația era departe de a fi

calmă. Au apărut pe zidurile diferitelor orașe manifeste anti-Ceaușescu, anti-comunism. Altele cereau trecerea la acțiune și demisia lui Ceaușescu. Au fost risipite manifeste în diferite zone aglomerate din marile orașe, fără ca Securitatea să dea de urma făptașilor. O explozie a incendiat statuia lui Lenin din București. Erau semne că apatia tradițională a societății românești era un capitol încheiat și ca nemulțumirea se manifestă în mediile sociale cele mai diferite. În întreprinderi, în armată, în mediile culturale și în cele profesionale. Situația devenea din ce în ce mai critică pentru un regim, izolat în vechile sale metode care acum se dovedeau incapabile să mai mobilizeze populația. În întreprinderi se semnaleză numeroase încetări ale lucrului. Modul de plată, care nu mai garanta salariul minim și lega totul de un plan iluzoriu, nemulțumea toată lumea. Sub diferite pretexte – care trădau de fapt falimentul – salariile se plăteau numai în parte. Eșecul economic al regimului era o realitate care nu mai putea fi ascunsă. Frigul din locuințe, efect al crizei de energie, lipsa celor mai elementare produse, de la carne, ouă, unt, pâine, la benzina, cărbune, lemne, erau dublate de o atmosferă de teamă indusă de presiunea ideologică, de campania pro regim din mass-media, de prezența patrulilor mixte pe străzi, cu milițieni și militari. Toate astea făceau ca România să arate ca o țară ocupată. Era un indicator că România se găsea la sfârșitul unui ciclu istoric. Era vizibil că domnia sfârșea, că regimul nu mai avea resurse, că se afla în agonie și părțile se pregăteau de confruntarea finală. La 4 februarie 1989 în Belgia, la Bruxelles, se anunța că 1 000 de sate au adoptat 1 000 de sate din România amenințate să fie distruse. Două săptămâni mai târziu, în Franța alte 2100 localități se înfrățesc cu tot atâtea sate românești. Consiliul Europei adoptă o rezoluție care condamnă „programul de sistematizare a satelor „impus de Ceaușescu. Că situația este dramatică se vede din faptul că în 1988, 20 000 de români (etnici români și maghiari) trec granița clandestin în Ungaria. În anul 1989 exodul se amplifică. Autoritățile întăresc măsurile de pază fără să reușească să oprească exodul.⁴

La 12 aprilie 1989, Ceaușescu anunța – ca pe un mare triumf – că a reușit plata datoriei externe. Prețul acestei aventuri economice a fost ruina țării. Sărăcirea ei cu efecte ireperabile pentru decenii. Drama consta în aceea că poporul român a făcut uriașe eforturi, ca să returneze creditele cerute de Ceaușescu, fără să aibă vreun folos. Creditele au fost folosite pentru proiectele megalomane ale dictatorului și nu pentru îmbunătățirea performanței economice pentru modernizarea infrastructurii, pentru creșterea standardului de viață. Românii sunt mai săraci în 1989, când s-a terminat returnarea datoriei externe, de 11 miliarde de dolari, decât în anii 70, când au fost contractate, iar țara este în faliment, ruinată de aberația ideii lui Ceaușescu că fără datorii va fi mai liber în atitudinile sale. În plus, populația nu a fost niciodată consultată cu privire la oportunitatea acestor împrumuturi și a destinației lor. În aprilie, într-un exercițiu de mistificare, au loc mari ceremonii, o campanie de presă orchestrată de secția propagandă CC al PCR – care exalta „victoria” ca pe instaurarea deplinei suveranități. O lege interzice să se facă alte împrumuturi externe. Plata datoriei externe era o garanție a independenței țării, după Ceaușescu. Dictatorul nu întârzie să se lanseze în atacuri împotriva Occidentului. *Perestroika* și *glasnost*-ul lui Gorbaciov sunt atacate, tratate ca niște capitulări în fața capitalismului. Ceaușescu crede că astfel se poate sustrage unei istorii care devine tot mai presantă. La 19-20 aprilie are loc o sesiune a Marii Adunări Naționale – un ritual de preamărire a dictatorului și clarviziunii sale, care dusesse țara la un asemenea succes. De fapt, țara era complet ruinată. Populația aștepta ca după plata datoriilor să

4 Chiar membrii comisiei pentru elaborarea raportului asupra comunismului nu au avut acces la date cu privire la numărul celor care au încercat să treacă granița clandestin și au fost împușcați mortal, răniți, sau capturați, maltratați, judecați și condamnați. Această statistică – pentru anii 1948-1989 – este relevantă pentru natura criminală a regimului.

se ia masuri de relaxare, ca penuria de alimente și de energie să fie rezolvată, ca în întreprinderi atmosfera se îmbunătățească și ca salariile să ajungă din nou întregi. Ceaușescu continuă austeritatea preferând să aloce resursele ultimul său proiect, Casa poporului. Nimic din standardul de viață al populației nu se schimbă.

România izolată pare, prin voința lui Ceaușescu, mereu determinat să își apere puterea absolută, ieșită din realitate.

În URSS, la 26 martie, au loc alegeri libere pentru prima dată după 1917. Dar România lui Ceaușescu rămâne o citadelă a stalinismului. La Varșovia, în aprilie se semnează acordul de la masa rotundă dintre Solidarnosc și reprezentanții puterii. Situație de neimaginat la București, unde dictatorul se răfuieste cu semnatarii „Scrisorii celor șase” și le interzice intelectualilor care au îndrăznit să îl conteste dreptul de a publica. 4 iunie este o zi critică pentru Ceaușescu. Două evenimente de sens contrar se produc. În Polonia au loc alegeri parțial libere, primele în blocul sovietic din anii '40. Ele sunt câștigate categoric de opoziție. În aceeași zi, la Beijing autoritățile înăbușă prin violență protestul în favoarea democrației din piața Tien An Men. Ceaușescu, care a început să se teamă, observă, compară. În decembrie 1989, când va fi înfruntat el însuși de protestele de la Timișoara, și apoi la București, Cluj, Sibiu, Brașov, vă aplică soluția chineză. La 16 iunie este reînhumat la Budapesta Imre Nagy și camarazii lui, în prezența a 250.000 de persoane. Era un semnal pentru București că istoria se întoarce. La 7-8 iulie la București are loc reuniunea la vârf a Pactului de la Varșovia. Gorbaciov și gazda lui, Ceaușescu, se ceartă fără menajamente.⁵ Ceaușescu aparține taberei conservatorilor din blocul sovietic, alături de Erick Honecker, Todor Jivkov și Gustav Husak). Pozițiile sunt ireconciliabile. Ceaușescu respinge orice schimbare. El nu vrea să renunțe la ceea ce s-a numit „rolul conducător al partidului”, la supremația sa personală, pe care Gorbaciov și reformatorii, le vedeau ca principalele cauze ale eșecului. În iulie, George Bush face o vizită oficială, în Ungaria și Polonia, țările cele mai deschise la schimbare din blocul sovietic pentru a le încuraja. Bush a refuzat să vină în România. În calitate de vicepreședinte SUA, în 1983, Bush a fost ultimul demnitar american de rang înalt care a fost la București. Vremurile când liderii occidentali poposeau frecvent în România, la invitația lui Ceaușescu, erau demult trecute. Ceaușescu devenise din 1985 nefrecventabil. Situația arată parcursul lui, din anii 60, când era văzut ca un lider tânăr, reformator, dinamic, care avea curaj să sfideze URSS, până la imaginea unui bătrân fanatic, considerat „nebun”, „marele bolnav al Europei” de la sfârșitul anilor 80. În luna august, când în Polonia se pregătește primul guvern necomunist din istoria postbelică a Europei de Est, Ceaușescu cere intervenția militară a Pactului de la Varșovia, deși cariera sa internațională începuse de când a criticat în august 1968 lichidarea „primăverii de la Praga” la ordinul Moscovei. Dar pozițiile nonconformiste în raport cu URSS ale lui Ceaușescu de-a lungul timpului s-au datorat, de fapt, temerii că orice schimbare în blocul sovietic, ar fi dus inevitabil și la înlocuirea sa și a clanului său. Regimul comunist de la București degenerase ireversibil. Poziția lui Ceaușescu înseamnă refuzul oricărei schimbări, a oricărei reforme. Adevărata natură a regimului, neostalinist, reacționar, incapabil de a se adapta, iese încă o dată la suprafață.

Toamna anului 1989 aduce extincția regimurilor comuniste. La 12 septembrie se instalează la Varșovia primul guvern necomunist de după cel de-al doilea război mondial. La 18 octombrie, la o săptămână după vizita lui Gorbaciov și cerebrarea a 40 de ani de la înființarea statului est-german, Erich Honecker este silit să demisioneze. La 9 noiembrie, zidul de la Berlin, simbolul împărțirii Europei, este deschis. Todor Jivkov, din 1954 liderul Bulgariei, este înlăturat la 10 noiembrie. În Cehoslovacia au loc masive demonstrații de strada care paralizează regimul. Spre

5 Edvard Ševarnadze (1991), *L'avenir s'écrit liberté*, p. 218

deosebire de București, unde Ceaușescu va recurge la violență, liderii comuniști negociază cu opoziția pentru a evita o baie de sânge. Parlamentul, condus de Alexandru Dubcek, fostul al lider al primăverii de la Praga, îl alege președinte pe disidentul Vaclav Havel. În Ungaria Partidul comunist (PMSU) se transformă în partid socialist, acceptând pluralismul politic și alegerile libere. Acesta este climatul extern în care are loc la sfârșitul lunii noiembrie la București al XIV-lea Congres al PCR. Pe plan intern este o stare de asediu nedeclarată oficial, dar reală. Ceaușescu ține un discurs de 5 ore, ovaționat de 67 de ori de cei 3308 delegați. El respinge situația creată, avertizează asupra pericolelor capitalismului caracterizat prin „șomaj, oameni fără locuințe, analfabetism, la asta se mai adaugă crima și drogurile...” „Denunță pactul Ribbentrop-Molotov, într-un efort de a mobiliza în favoarea lui opinia publică. Prezintă plata datoriei externe ca pe un mare succes, care pune capăt unei lungi perioade de dependență de monopoluri străine și de capitalul străin. Nu spune nimic despre prăbușirea regimurilor comuniste, dar amintește insistent despre perioada de înflorire pe care o cunoaște România. Congresul îl realege în unanimitate pe Nicolae Ceaușescu secretar general al PCR. Din CC mai fac parte numeroși membri ai familiei și clanului său. Două săptămâni mai târziu, la Malta, liderii SUA și URSS George Bush și Mihail Gorbaciov, declară că „războiul rece” s-a terminat. Regimurile comuniste au fost expresia polarizării lumii de după al doilea război mondial. Așadar și efectele războiului rece erau epuizate. În contextul dispariției „lagărului socialist” și a lipsei oricărui suport intern din partea populației, regimul lui Ceaușescu intră în faza terminală. Întâlnirea de la Moscova dintre liderii Pactului de la Varșovia, din decembrie 1989, certifică această realitate. Blocul sovietic a supraviețuit atâta vreme cât liderii de la Kremlin, au rezolvat situațiile de criză folosind forța. Odată ce ei au refuzat să mai susțină cu militari aceste regimuri, ele au dispărut în câteva luni de pe scena istoriei. Puse față în față cu popoarele respective, partidele comuniste și guvernele lor s-au prăbușit. Fanatic ideologic, Ceaușescu, rupt de realitate, crezând că regimul său are o substanță reală, că se bucură de susținerea societății românești și că reprezintă „viitorul luminos al omenirii”- în ciuda mizeriei generale, a falimentului economic, a disperării la care adusesse țara, a sperat să supraviețuiască politic, hotărât să recurgă la orice mijloc pentru a se salva.

În decembrie 1989, după 45 de ani de regim comunist, România se află la sfârșitul unui ciclu istoric. Este o situație revoluționară caracterizată prin incapacitatea instituțiilor de a rezolva problemele impuse de societate. Prin vulnerabilitățile create de mediul politic european (prăbușirea blocului sovietic), dar și datorită celor interne (faliment economic, izolarea totală a dictatorului și a clanului său), România este cea mai expusă pentru un deznodământ de natură revoluționară. Criza a fost generată chiar de nașterea acestui regim la sfârșitul anilor 40 și nu s-a încheiat decât în 1989. Regimul comunist a fost unul antimodern, primitiv, care a trecut odată ce preluat puterea – ca un regim de ocupație străină – la lichidarea elitelor românești și a instituțiilor democratice, a economiei de piață și a proprietății private. Au fost anihilate pe durata a 45 de ani, achizițiile făcute pe drumul modernizării vreme de mai mult de un secol. A fost un uriaș pas înapoi, care a dus la sărăcie cronică, la distrugerea mai multor generații, la izolarea țării, la risipirea resurselor umane și materiale, la alienarea individului și masificarea societății, la distrugerea tradițiilor și a culturii naționale. Regimul a avut o natură criminală, în sensul că a generat (instigat, ordonat, comis) crime împotriva umanității. S-a fondat prin violență în anii 40. Natura sa a fost una violentă; a produs sute de mii morți în închisori și lagăre. A distrus milioane de oameni în diferite forme de represiune, tratament inuman, atitudini criminale, sau prin decizii cu efecte devastator asupra mediului, economiei, vieții umane în general. A fost un regim care a redus populația

la condiția de sclavi, exploatând-o nemilos sub pretextul construirii unei societăți utopice, a egalității și libertății. Regimul a fost pe toată durata sa unul ilegal și a sfârșit așa cum s-a născut și a trăit: prin violență.

La 16 decembrie 1989, la protestul locuitorilor Timișoarei, regimul folosește forța pentru a împrăști mulțimea. A doua zi, duminică 17 decembrie, din ordin, armata deschide focul, se înregistrează morți și răniți. În același timp, se desfășoară ședința comitetului executiv al PCR. Dictatorul consideră că „Avem de a face cu amestecul unor cercuri străine, agenții de spionaj... Mai mult se știe ca atât Estul cât și Vestul au decis împreună să schimbe lucrurile și folosesc toate mijloacele posibile... „E de părere că armata, miliția, securitatea nu au reacționat cu suficientă violență, că ieșiseră din cazărmi fără muniție de război, nepregătite să treacă la represalii. „Niște huligani atacă sediul PCR și soldații și ofițerii nu fac nimic”. Elena Ceaușescu adaugă „Trebuia să trageți în ei, ar fi căzut și atunci trebuia să îi băgați la închisoare.” Ceaușescu amenință cu demisia, dar se răzgândește. Organizează un baraj informațional, orașul e complet izolat cu ajutorul trupelor. Sunt trimiși oameni de încredere pentru a înăbuși revolta, Ion Coman, secretar al CC al PCR, general maior Ștefan Gușe, șeful statului major al armatei, ministru adjunct, general locotenent Victor Stănculescu, general locotenent Mihai Chițac. Represaliile reîncep, armata la ordinul acestora deschide foc asupra mulțimii. Înainte de a pleca pentru două zile din țară, Ceaușescu transmite primilor secretari de județ „Suntem în stare de război”. Sensul real al acestei expresii era „un război purtat împotriva poporului de clanul său aflat pe punctul de a pierde puterea” – care releva perfect prăpastia dintre nomenclatura comunistă și societatea românească, adevărata natură a acestor raporturi, bazate pe asuprire, forță. Trădează și totala neaderență a nomenclaturii la interesele societății românești, în ciuda celor 4 decenii cât s-a aflat la putere. Cu propaganda naționalistă decredibilizată, cu decenii de spălare a creierului menite să producă ipoteticul „om nou” dependent de cultul personalității și de miturile factice ale comunismului, adevărata natură a raporturilor dintre regimul de dictatură și societate este evidentă.

Ceaușescu – crezând că are o situație sigură – pleacă pentru două zile din țară lăsând în loc pe propria lui soție și pe Manea Mănescu. La Timișoara sunt trimiși alți emisari să ia măsuri dure de represiune, sub conducerea lui C-tin Dăscălescu și Emil Bobu. Prin numărul mare de personaje din anturajul dictatorului prezente în orașul răsculat, sau în poziții de comandă și control la București, întreg regimul se identifică cu masacrul.

Revolta nu poate fi înfrântă, se declară greva generală, și se ia în stăpânire orașul. Armata fraternizează cu răsculații. Miercuri 20 decembrie, întors în țară, Ceaușescu, apare la televiziune unde declară că „la Timișoara, elemente ostile, agenți străini, huligani, fasciști și trădători „au provocat tulburări. Pretinde că este o conspirație străină contrară intereselor României. Nu pronunță nici un cuvânt de regret pentru victime. Refuză posibilitatea unei negocieri, a unui dialog cu insurgenții. În alte țări din fostul bloc sovietic, puterea fusese negociată, pentru a se evita violențele. Transferul puterii s-a făcut pașnic, fără victime omenești. Singura lui soluție este pentru Ceaușescu folosirea violenței. Nu se gândește să îi pedepsească pe făptuitorii crimelor din zilele precedente, nici să negocieze cu insurgenții, nici să cedeze puterea. Mitingul convocat la București a doua zi, are drept scop să mobilizeze încă odată mulțimile în jurul cultului persoanei sale. Pentru asta agită pentru ultima dată sloganele știute: despre pericolul extern, apărarea suveranității naționale, viitorul luminos al omenirii, grija față de om a regimului, independența României etc. Mulțimea nu se mai lasă manipulată, se revolta, pune stăpânire pe bulevardele centrale, apoi pe întreg orașul. Este o revoltă a populației urbane din câteva mari orașe. După Timișoara și București, urmează Cluj, Sibiu, Brașov etc. Ceaușescu dă ordin de represiune în după amiaza aceleiași zile. La miezul nopții Armata trece la

represalii. Se înregistrează morți, răniți, se efectuează arestări. A doua zi, populația ocupă centrul orașului. Clădirea CC al PCR sediul puterii comuniste este părăsită de soții Ceaușescu, cu un elicopter. Regimul comunist s-a prăbușit, mulțimile insurgente invadează clădirea. Cei doi sunt arestați în aceeași zi, iar la 25 decembrie în cazarma Târgoviște sunt judecați într-un simulacru de proces și executați. 45 de ani de istorie sângeroasă, violentă, nelegitimă se termină aici.

România, a fost singura țară din Europa de Est care în procesul revoluționar din toamna 1989 a înregistrat morți și răniți. Anume, 1104 morți; 162 până la 22 decembrie 1989 și 942 între 22 și 27 decembrie. Regimul s-a prăbușit în urma unei masive mișcări de protest a populației urbane, care a distrus centrele de putere ale regimului Ceaușescu. A fost o revoltă populară care s-a desfășurat între 16 și 22 decembrie. Mediul extern – prăbușirea regimurilor comuniste – a fost o circumstanță favorizantă. În România, în decembrie 1989 s-a produs o revoltă cu caracter spontan, alimentată de nemulțumirea maselor sărace, umilite, mințite, care nu își mai puneau nici o speranță în capacitatea regimului de a mai rezolva problemele cu care se confrunta. Acestui element esențial i s-a alăturat preluarea puterii de grupuri și persoane din eșaloanele secundare ale vechiului regim. Asta ne determină să subliniem că fenomenul de „continuitate” a fost mai puternic decât cel de discontinuitate, de ruptură, prezent de obicei în situații de criză revoluționară. Totuși, apreciem că momentul 16 – 22 decembrie a fost începutul unui lung proces care a dus treptat, după mai multe scrutinuri, o nouă constituție și reforme structurale, la instalarea unui regim democrat.

A fi istoric al comunismului românesc, după 23 de ani

■ RUXANDRA IVAN

[The University of Bucharest]

Abstract

This article aims at presenting some of the difficulties of the nowadays research of the recent past. Three aspects will be put under scrutiny: the difficulty of dealing with the sources, the conceptual tools at the disposal of the researcher in order to depict his/her findings, and the ethical and political issues which surround the research on communism. We will show that the sources, as well as the concepts we use, are never innocent; and that no historical account of the recent past can be separated by the political and social environment in which it was produced.

Keywords

communism; recent history; historiography; knowledge; power

• Nu e ușor să fii istoric al co-
• munismului în anul 2012.
• Mai întâi, pentru că ai
• toate șansele să te fi născut suficient de
• târziu încât să nu-ți amintești propriu-
• zis nimic despre perioada în cauză. În al
• doilea rând, pentru că, de fapt, ai toa-
• te șansele să te fi născut mult mai de-
• vreme și să îți amintești mult prea bine.
• Ambele situații sunt oarecum inconfor-
• tabile și prezintă avantajele și dezavan-
• tajele lor. Avantajul tinerilor istorici es-
• te că își pot permite mai multă obiec-
• tivitate, în măsura în care putem vorbi
• de obiectivitate în științele umane, de-
• oarece experiența comunismului nu es-
• te legată de poveștile lor personale de
• viață. Mai mult decât atât, ei nu sunt
• constrânși social să ia o poziție morali-
• zatoare asupra chestiunii, așa cum a fost
• cazul pentru cercetătorii comunismului
• în anii 1990 și 2000, când investigarea
• comunismului sub specia condamnării
• era singura abordare acceptabilă în pe-
• sajul academic românesc. Pe de altă par-
• te, istoricii mai vârstnici ai comunismu-
• lui înțeleg intuitiv mai bine mecanisme-
• le interne ale funcționării regimului și
• posedă cheile de deciptare ale limba-
• jului surselor, fie ele arhivistice sau de
• altă natură, dar au și reflexul abordă-
• rii comunismului din perspectiva con-
• damnării. Or, după cum vom sublinia în
• contribuția de față la clarificarea meto-
• dologică a demersului de investigare a

comunismului românesc, cercetarea regimului comunist necesită un alt tip de abordare decât condamnarea acestuia.

Așadar, scopul reflecției pe care o vom expune în cele ce urmează este de a analiza câteva din capcanele care îl amenință pe cercetătorul comunismului românesc la 23 de ani după căderea acestuia. Există trei tipuri de pericole care trebuie, pe cât posibil, evitate într-o cercetare onestă asupra comunismului. Ele rezidă, în primul rând, în sursele utilizate și în modul în care sunt utilizate; în al doilea rând, în cuvintele (și, la un nivel mai abstractizat, conceptele) pentru care cercetătorul optează pentru a prezenta rezultatele cercetării; și nu în ultimul rând, în maniera în care cercetătorul se privește pe sine și rolul său în societate, în viziunea sa asupra impactului pe care cunoașterea produsă de el îl poate avea în viitor. În acest din urmă caz este vorba, implicit, și despre relația dintre cunoașterea științifică și puterea politică.

În *Il Giudice e lo Storico* (1991), Carlo Ginzburg preia o sugestie făcută cu două secole mai devreme de călugărul iezuit Henri Griffet într-o lucrare din 1769, *Traité des différentes sortes de preuves qui servent à établir la vérité de l'histoire*, și face o paralelă între meseria istoricului și cea a judecătorului: „Atât meseria unuia, cât și a celuilalt, se bazează pe posibilitatea de a demonstra, în funcție de niște reguli precise, că X a făcut Y”¹. Comparația cu judecătorul este, în realitate, mai subtilă, deoarece istoricul trebuie să fie judecătorul propriilor sale probe, în același mod în care sarcina judecătorului nu este doar aceea de a aplica legea, ci de a o interpreta, atât pe aceasta, cât și probele prezentate, într-un context (inclusiv de natură morală) mai larg.

În ce măsură sunt sursele istorice „probe”? Sunt ele oare doar cărămizi cu ajutorul cărora, atunci când sunt puse împreună, se poate re-construi edificiul trecutului „așa cum a fost”?

Sursele

Comunismul, atât cel românesc, cât și cel sovietic, este un imperiu al textelor. Există realitatea și, suprapusă peste aceasta, există o țesătură densă de texte – fie ele textele fondatoare ale marxism-leninismului, fie discursuri ale membrilor *nomenklaturii*, fie legi sau alte tipuri de acte normative, fie articole din presa oficială. Cercetătorul comunismului trebuie să se bazeze pe acest strat de texte suprapus peste realitate, deoarece acesta este singurul material la dispoziția sa (se poate, desigur, argumenta că istoria orală e o sursă alternativă, dar există probleme serioase legate de veridicitatea acestui tip de surse, precum și de posibilitatea utilizării lor²). Sarcina cercetătorului este așadar de a încerca să dezvăluie realitatea din spatele acestei țesături de texte. Coerența lor internă – legi, discursuri, așa-numita „producție științifică” a regimului – ca și, de altfel, coerența cu reperele fundamentale ale gândirii marxist-leniniste asigură o unitate indestructibilă construcției raționale a ideologiei. Din punct de vedere formal, Constituția românească din 1965 este una dintre cele mai democratice din vremea ei. Legile comuniste nu au nici o fisură care să lase să se întrevadă ce se ascunde în spatele lor. Astfel, acest corpus de texte se constituie într-o țesătură densă care acoperă realitatea și care *pare să fie* realitatea, însă cele două registre nu au nici o corespondență între ele. Pentru istoric este cu atât mai dificil să înțeleagă ce s-a întâmplat, cu cât sursa lui principală este tocmai acest corpus de texte, perfect coerente între ele, perfect raționale.

¹ Carlo Ginzburg, *Il Giudice e lo Storico. Considerazioni in margine al processo Sofri* (Milano: Feltrinelli Editore, 2006), 17.

² Vezi, de exemplu, Paul Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli* (Paris: Seuil, 2000).

Așadar, cercetătorul comunismului trebuie să fie un hermeneut în cel mai extrem înțeles al cuvântului: el trebuie nu doar să interpreteze textul, ci să ghidească literalmente ce se ascunde în spatele acestuia. Aceasta este o sarcină cu atât mai dificilă pentru tinerii istorici, deoarece ei nu au acces – decât, poate, din istoria anecdotică transmisă de colegii lor mai vârstnici – la cheile de decriptare ale textelor comuniste, în care realitatea era edulcorată pentru a corespunde cu imperatiile ideologice.

O altă dificultate tehnică legată de arhive este aceea că sursele nu re-produc fapte, ci doar le re-prezintă, în sensul că ele însele sunt o interpretare a faptelor: „Recursul la arhive este, într-adevăr, metoda cardinală a cunoașterii trecutului, cu singura condiție ca cel care coboară în arhive să fie conștient că izvorul nu conține o fotografie a unui moment dat din trecut, ci este el însuși produsul unei lecturi critice a acelui moment care, atunci când a fost redactat documentul, era deja trecut”³. Documentul de arhivă nu trebuie luat pur și simplu ca o mărturie: el este la rândul său produsul unui autor, și reflectă prin urmare viziunea acestuia asupra realității. Mai mult decât atât, documentul, ca text, necesită o interpretare care va fi întotdeauna filtrată de propensiunea epistemologică și ontologică a cercetătorului.

Conceptele

Nu există discurs complet dezideologizat. Oricât ne-ar plăcea să credem în „obiectivitatea științifică” a științelor sociale și umane, teza conform căreia acestea ar fi capabile de a produce cunoaștere științifică în același sens ca științele exacte este din ce în ce mai greu de acceptat.

Chiar și preferința pentru anumiți termeni este, în ea însăși, ideologică. Un foarte bun exemplu al acestei ideologizări a oricărui discurs din științele umane este folosirea termenului de „totalitarism”, pe care istoricilor comunismului din anii 90 nici nu le-ar fi trecut prin cap să-l pună la îndoială. Termenul de „totalitarism” a fost folosit de Juan Linz, unul din cei mai cunoscuți teoreticieni ai tranzițiilor, pentru a caracteriza întreaga perioadă (1948-1989) a comunismului românesc⁴. El este, de altfel, folosit pe scară largă cu referire la această perioadă. Acest lucru nu face însă decât să dilueze valoarea euristică a conceptului și să nu permită efectuarea unor distincții mai nuanțate între diferitele faze istorice ale comunismului românesc⁵. Mai mult, fiind inventată în Occident, noțiunea face parte din arsenalul Războiului Rece, fiind un mijloc facil de demonizare a adversarului prin punerea semnului echivalenței între comunism și nazism. De asemenea, ea face parte și din bagajul conceptual al dreptei democratice liberale, inclusiv al teoreticienilor liberali, fiind în același timp evitată sau chiar respinsă pe față de filosofi de stânga: „În loc să ne permită să gândim, impunându-ne să găsim o nouă viziune asupra realității istorice pe care o descrie, ne scutește de datoria de a gândi sau chiar ne împiedică intenționat să gândim”⁶. Etichetând pur și simplu întreaga perioadă comunistă cu acest termen, suntem scutiți de tentația de a încerca să operăm distincții mai fine între regimurile comuniste între ele, sau între diferite perioade istorice, la nivel de origini, ideologii, obiective, practici. Mai mult decât atât, lectura comunismului în

3 Daniel Barbu, „O istorie naturală a comunismului românesc”, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șiulea, Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului* (Chișinău: Cartier, 2008), 71-104, 83.

4 Juan Linz, *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (London: Lynne Rienner, 2000), 65.

5 Alexandra Ionescu, *Du Parti-Etat à l'état des partis. Changer de régime politique en Roumanie* (București: Editura Academiei Române, 2009), 61.

6 Slavoj Žižek, *Ați spus cumva totalitarism? Cinci amendamente la (ab)uzul unei noțiuni* (București: Curtea Veche, 2005), 7.

cheia „totalitarismului” ne îndepărtează de la o evaluare morală a comportamentelor sociale în perioada respectivă. „Trecutul comunist” este condamnat în întregime și plasat sub specia răului, ceea ce face ca vina individuală să fie absolvită sau să devină irelevantă. De aici și concluzia Raportului Final al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România: regimul a fost ilegal (deci nu a beneficiat de consimțământul celor guvernați) și impus din exterior⁷.

Pe de altă parte, dacă respingem utilizarea termenului de „totalitarism”, ce alte opțiuni avem la dispoziție pentru caracterizarea regimului? Florin Abraham, într-un articol pe marginea „Raportului Tismăneanu”, critică faptul că Raportul evită să opteze pentru o caracterizare a regimului, folosindu-se în mod interșanjabil „totalitarism”, „dictatură” și „regim autoritar”⁸. În opinia acestuia, preferința pentru termenul de „dictatură” ar indica sugestia că responsabilitatea pentru comunismul românesc aparține în totalitate factorilor externi, precum și instituțiilor de la vârful Statului – Partidul și Securitatea⁹.

Se poate ridica obiecția conform căreia orice termen am alege, discuțiile și controversele în jurul lui sunt interminabile; prin urmare, nu putem fi niciodată suficient de precauți, iar aceasta este o dilemă fără soluție. Dar trebuie oare neapărat caracterizat regimul printr-un cuvânt? Nu riscă oare acest mod prea sintetic de a privi perioada să forțeze datele istorice să încapă într-o haină prea strâmtă? De ce trebuie să alegem un termen, care se poate transforma prea lesne într-o simplă etichetă? Așadar, ieșirea posibilă din această dilemă a *numirii* regimului nu poate fi decât refuzul de a trata întreaga perioadă ca pe un monolit, și de a încerca discernerea unor nuanțe.

Cunoașterea și puterea

În *L'écriture de l'histoire*, Michel de Certeau descrie modul în care istoricii au susținut puterea politică începând cu secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Discursul istoric este un discurs care „autorizează” forța care exercită puterea; îi conferă o genealogie familială, politică sau morală; acreditează „utilitatea” actuală a principelui atunci când o transformă în „valorile” care organizează reprezentarea trecutului¹⁰. Discursul istoric, prin faptul că descrie o serie de evenimente cu succesele și eșecurile diferitelor tipuri de guvernare, „conturează o știință a practicilor de putere”¹¹. Acest lucru este valabil și pentru istoriografia din zilele noastre: ea *produce* istoria recentă, prin însuși faptul de a o scrie. Această „scriere” constă, de fapt, în interpretarea surselor. A fi istoric înseamnă, în cele din urmă, a scrie o interpretare a unor texte care sunt, la rândul lor, o interpretare a realității. În cuvintele lui Montaigne citat de Derrida, „e mai mult de lucru în a interpreta interpretările, decât în a interpreta lucrurile”¹². În lipsa unei grile de interpretare cu grad mare de generalitate, citirea surselor necesită mai mult decât orice foarte multă onestitate intelectuală din partea cercetătorului, poate mai mult atunci când este vorba de istoria recentă, decât în cazul epocilor istorice revoluate.

7 Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final* (București, 2006), www.presidency.ro accesat la 7.11.2012, 628.

8 Florin Abraham, „Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică”, în V. Ernu, C. Rogozanu, C. Șiulea, O. Țichindeleanu (coord.), *Iluzia...*, 7-42.

9 F. Abraham, „Raportul...”, 22.

10 Michel de Certeau, *L'écriture de l'histoire* (Paris: Gallimard, 1975), 21.

11 de Certeau, *L'écriture*.

12 Jacques Derrida, „La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines”, în *L'écriture et la différence*, (Paris: Seuil, 1972), 409.

A produce cunoaștere despre trecut nu este doar o simplă operațiune cognitivă, care ține de raționalitatea abstractă, ci este un demers normativ și politic. Michel Foucault a pus în lumină faptul că există o continuitate, o coerență între modurile de interpretare a lumii – în cazul nostru, a trecutului – și operațiunile de putere¹³. Cu alte cuvinte, puterea și cunoașterea sunt reciproc constitutive. Cercetătorul este, el însuși, întotdeauna situat istoric, social și politic, fiind așadar constrâns să opereze cu anumite concepte sau categorii ale cunoașterii (și aceasta nu pentru că l-ar constrânge puterea politică, ci pentru că nu are la dispoziție o altă „trusă de unelte” decât cea la care are acces). O exemplificare a acestei constrângeri este chiar utilizarea conceptului de „totalitarism”, despre care a fost vorba în secțiunea precedentă: nimănui nu i-ar fi trecut prin minte, în România anilor 90, să conteste această categorie. Așadar, punctul de vedere *constituie* literalmente obiectul, prin limbajul cu care îl descrie. Este imposibil pentru cercetător să scape complet acestor constrângeri, dar este foarte important să fie conștient de ele și să nu pretindă la o obiectivitate universală atunci când își prezintă desoperirile.

Vom exemplifica această structură mentală constrângătoare urmându-l pe Daniel Barbu. În 1997 deja, el lansează ideea că cercetarea asupra comunismului românesc este ea însăși mitologizată¹⁴. Este o afirmație îndrăzneată pentru un deceniu în care singura poziție social, cultural și politic acceptabilă asupra comunismului era condamnarea. Barbu vorbește despre trei mituri care îl afectează pe cercetătorul comunismului fără ca acesta să fie întotdeauna conștient de ele. În primul rând, este vorba de mitul destinului colectiv: de a crede că ideologia înrădăcinată odată cu comunismul este una a egalității, într-un demers de plasare a colectivității desupra individualului. Dimpotrivă: „colectivist și internaționalist prin definiție și din ambiție, totalitarismul a fost cel mai eficient producător de individualism și naționalism”¹⁵. Incapacitatea de solidarizare alimentată de comunism este vizibilă în societatea civilă (în sensul larg al termenului), iar spațiul public este privit ca un domeniu de competență exclusivă a Statului¹⁶. De aceea, recomandarea lui Barbu pentru istoricii comunismului este de a nu se lăsa tentați de o viziune globală și totalizatoare, ci de a căuta micile istorii care se întretes ale oamenilor reali¹⁷.

În al doilea rând, Barbu atrage atenția asupra unei prejudecăți care va marca chiar și cercetarea mai recentă asupra comunismului și chiar condamnarea lui de către instituțiile statului: mitul servituții involuntare. Barbu demonstrează cu cifre că PCR a venit la putere pe cale legală și a *convins* populația, având un program concret de guvernare, spre deosebire de partidele istorice, care nu propuneau decât principii generale¹⁸. Efectele PCR au crescut de 710 ori în perioada care separă începutul războiului de anul 1947, iar mai târziu, procentul de înregimentare a populației în Partid este de aproape 15 %, mai mult decât în oricare din celelalte țări din bloc¹⁹. Nu este vorba așadar de impunerea cu forță și din afară a unui regim temut și disprețuit de români, ci dimpotrivă, de o lipsă de opoziție aproape generalizată față de acesta și chiar o susținere pasivă.

În sfârșit, mitul nefericirii totalitare. Cercetările asupra comunismului ce au urmat imediat căderii acestuia au insistat pe represiune, închisori, Securitate. În

13 Ideea este una dintre tezele fundamentale ale lui Foucault, și poate fi întâlnită în multe dintre scrierile sale. De exemplu, Michel Foucault, *Surveiller et punir. Naissance de la prison* (Paris: Gallimard, 1975).

14 Daniel Barbu, *Șapte teme de politică românească* (București: Antet, 1997), 37.

15 Barbu, *Șapte teme...*, 42. De notat că Barbu folosește el însuși termenul de „totalitarism” – o dovadă în plus a lipsei de alternative conceptuale în perioada respectivă.

16 Barbu, *Șapte teme...*, 45.

17 Barbu, *Șapte teme...*, 46.

18 Barbu, *Șapte teme...*, 47-54.

19 Daniel Barbu, *Republica absentă* (București: Nemira, 1999), 58, 82.

realitate însă, cei care au avut de câștigat de pe urma regimului sunt mai numeroși decât cei care au avut de pierdut, iar acest lucru se poate proba prin indicatori economici și sociali cum ar fi accesul la utilități, educație, protecție socială, gradul de alfabetizare etc.²⁰ În cele din urmă, „legitimitatea regimului este un fapt metafizic indiscutabil, după cum mai presus de îndoială este legitimitatea sa naturală, înțelegând prin legitimitate naturală cea accesibilă observației empirice a științelor sociale, adică, simplu spus, absența contestării explicite”²¹.

Studiul comunismului – și al istoriei recente în general – este mai ideologizat și mai politizat decât oricare altă întreprindere științifică. Clivajul comuniști-anticomuniști a fost, pe tot parcursul anilor 90 – și, în mod cu totul surprinzător, chiar și la alegerile din 2008 – cel mai important clivaj partizan de pe scena politică românească²², care separă așa-numitele „partide succesoare” de anti-comuniștii democrați. Studiul comunismului a fost – și poate fi încă – o armă în lupta pentru poziționarea pe acest clivaj.

Discursul anticomunist a fost utilizat de partidele politice ori de câte ori el a servit în competiția pentru putere, obliterated astfel o abordare istorică și etică autentică a trecutului recent. Pentru că, în ciuda relevanței clivajului amintit, nu a existat nicio inițiativă oficială, în anii 90, către măsuri concrete de justiție de tranziție – lustrare, acces la dosarele Securității sau procese penale împotriva tortionarilor. Abia în 1999, legea 187 reglementează accesul la dosarele Securității și prevede crearea Consiliului Național de Studiere a Arhivelor Securității (CNSAS). Membrii acestuia sunt numiți de către Parlament conform algoritmului politic (art. 8). Astfel, controlul asupra studiului arhivelor Securității a fost în întregime legat de politic.

În 2005 se creează, printr-o Hotărâre de Guvern, Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului în România, instituție publică subordonată Guvernului. În 2006, în contextul bătăliei politice dintre Prim Ministru și Președinte, acesta din urmă își creează propria echipă de cercetare a comunismului, Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste, al cărei Raport de 665 de pagini este prezentat în decursul aceluiași an.

Alte două institute de cercetare – ambele în subordinea Academiei Române, deci tot instituții publice finanțate din bugetul Statului – au ca obiect de activitate studierea istoriei comunismului (în mod principal sau secundar): Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, înființat în 1993, și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”.

Prin enumerarea acestor institute și comisii de cercetare a comunismului am urmărit să subliniem două aspecte ale tendinței de politizare a cunoașterii științifice asupra acestui subiect. Pe de o parte, este vorba de utilizarea rezultatelor cercetării ca armă politică. Discursul de condamnare a comunismului, susținut de Președinte în fața Parlamentului la 18 decembrie 2006, are trei rezultate politice importante. În primul rând, încheie de o manieră mai mult sau mai puțin definitivă chestiunea raportului cu trecutul comunist. Acesta este condamnat o dată pentru totdeauna, beneficiază de o interpretare oficială și se înscrie în „inventarul obiectelor disciplinei istorice”²³, aparținând așadar în mod definitiv trecutului. În al doilea rând, îl confirmă pe Președintele Traian Băsescu ca fiind personajul istoric care a condamnat

20 Barbu, *Șapte teme...*, 54-61.

21 Daniel Barbu, „Metafizica transformării socialiste”, Prefață la Ruxandra Ivan (coord.), *„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist, între ideologie și administrație* (Iași: Polirom, 2009), 13-17, 15.

22 Jean-Michel De Waele, „Consolidation démocratique, partis et clivages en Europe centrale et orientale », in Jean-Michel De Waele (ed.), *Partis politiques et démocraties en Europe centrale et orientale* (Bruxelles: Editions de l'Université de Bruxelles, 2002).

23 Barbu, „O istorie naturală...”, p. 72.

comunismul, conferindu-i prin aceasta un avantaj substanțial în lupta politică pe clivajul comunism-anticomunism, avantaj utilizat cu succes și în competiția pentru alegerile prezidențiale din 2009. În al treilea rând, discursul, bazat pe concluziile Comisiei, exonerează – am putea spune chiar că absolvă, într-o manieră cvasi-teologică, societatea românească de vina morală: regimul a fost impus din afară, împotriva voinței românilor, și este ilegitim: „Vreau să fiu bine înțeles. Nu mă refer nicio clipă la marea masă a membrilor de partid, a căror unică ținută era să-și achite cotizația și să participe lunar la ședințe golite de orice conținut...”²⁴.

Al doilea aspect al politizării cercetării pe care am vrut să-l punem în evidență prin enumerarea institutelor – toate finanțate de Stat – de cercetare a comunismului ține de sensul larg al noțiunii de „politic” și este legat de poziționarea cercetătorilor – și a institutelor însele – în peisajul academic, sau, altfel spus, în „câmp”, definit în sensul pe care îl regăsim la Bourdieu²⁵. Considerând câmpul cercetării asupra comunismului ca pe un subdomeniu al cercetării istorice și politice, putem înțelege mai bine producția științifică a acestuia dacă examinăm cu atenție „lupta dintre pretendenți și dominanți”²⁶. Nu se poate contesta faptul că există o anumită concurență între aceste institute de cercetare, fiecare dintre ele – ca și fiecare dintre cercetătorii confirmați în domeniu – căutând să-și asigure o poziție dominantă în „câmp”, prin acreditarea anumitor interpretări ale trecutului.

Dacă „istoria îndeplinește o funcție socială, în măsura în care organizează trecutul conform nevoilor prezentului”²⁷, este cu atât mai necesar ca istoricul trecutului recent să fie conștient de responsabilitatea sa socială. Dacă problemele metodologice, epistemologice și etice pe care am încercat să le punem în evidență aici se dovedesc adesea dificil de rezolvat, conștientizarea lor, însoțită de onestitate intelectuală, rigoare și bună credință în prezentarea rezultatelor cercetării, poate constitui un pas înainte pentru o cunoaștere a trecutului care să permită o viziune de ansamblu incluzând, pe lângă istoria oficială, micile istorii marginale, excluse, neglijate, acelea care constituie în cele din urmă țesătura unei realități pe care nu o vom putea reproduce niciodată cu precizie *așa cum a fost*.

BIBLIOGRAFIE

ABRAHAM, Florin, „Raportul Comisiei Tismăneanu: analiză istoriografică”, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șulea, Ovidiu Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului*, Chișinău, Cartier, 2008, pp. 7-42.

BARBU, Daniel, *Șapte teme de politică românească*, București, Antet, 1997.

BARBU, Daniel, *Republica absentă*, București, Nemira, 1999.

BARBU, Daniel, „O istorie naturală a comunismului românesc”, în Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Șulea, Ovidiu

Țichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului*, Chișinău, Cartier, 2008, pp. 71-104

BARBU, Daniel, „Metafizica transformării socialiste”, Prefață la Ruxandra IVAN (coord.), *„Transformarea socialistă”. Politici ale regimului comunist, între ideologie și administrație*, Iași, Polirom, 2009, pp. 13-17.

24 Discursul Președintelui României, Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România, București, 18 decembrie 2006, www.presidency.ro, accesat la 7.11.2012.

25 V. de ex. Pierre Bourdieu, „Quelques propriétés des champs”, în *Questions de sociologie* (Paris: Minuit, 1984), 113-120.

26 Bourdieu, „Quelques propriétés...”, 113.

27 Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire* (Paris: A. Colin, 1933), 438.

BOURDIEU, Pierre, „Quelques propriétés des champs », in *Questions de sociologie*, Paris, Minuit, 1984, pp. 113-120.

Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, București, 2006, www.presidency.ro

accesat la 7.11.2012.

De CERTEAU, Michel, *L'écriture de l'histoire*, Paris, Gallimard, 1975.

DERRIDA, Jacques, „La structure, le signe et le jeu dans le discours des sciences humaines”, in *L'écriture et la différence*,

Paris, Seuil, 1972.

De WAELE, Jean-Michel, „Consolidation démocratique, partis et clivages en Europe centrale et orientale », in Jean-Michel De WAELE (ed.), *Partis politiques et démocraties en Europe centrale et orientale*, Bruxelles, Editions de l'Université de Bruxelles, 2002.

Discursul Președintelui României, Traian Băsescu, prilejuit de prezentarea Raportului Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România, București, 18 decembrie 2006, www.presidency.ro, accesat la 7.11.2012.

FEBVRE, Lucien, *Combats pour l'histoire*, Paris, A. Colin, 1933.

FOUCAULT, Michel, *Surveiller et punir. Naissance de la prison*, Paris, Gallimard, 1975.

GINZBURG, Carlo, *Il Giudice e lo Storico. Considerazioni in margine al processo Sofri*, Milano, Feltrinelli Editore, 2006.

IONESCU, Alexandra, *Du Parti-Etat à l'état des partis. Changer de régime politique en Roumanie*, București, Editura Academiei Române, 2009.

LINZ, Juan, *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, London, Lynne Rienner, 2000.

RICOEUR, Paul, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000.

ŽIŽEK, Slavoj, *Ați spus cumva totalitarism? Cinci amendamente la (ab)uzul unei noțiuni*, București, Curtea Veche, 2005.

„Lecțiile” globale ale revoluțiilor Est-Europene

■ ADRIAN POP

[National School of Political and Administrative Studies Bucharest]

Abstract

Traditionally, the 1989 East European revolutions were seen as mere regional events with, perhaps, international consequences. Retrospectively, the East European revolutions have some global „lessons” to offer, which could be summarized as follows: the authentic democracy is an indigenous product and the successful democratization is a result of „negotiated revolution”; imperial overstretch leads to imperial breakdown; independent statehood could have both domino and boomerang effects; and the „self-limiting revolution” offers a strategy for the self-emancipation of civil society in the era of globalization.

Keywords

East European revolutions;
„self-limiting revolution”;
„negotiated revolution”; global
„lessons”

Perspectiva prevalentă care vede în revoluțiile est-europene doar momentul ce marchează începutul procesului de *tranziție pe plan regional* în Europa Centrală și de Est se dovedește a fi, retrospectiv, din perspectiva a mai bine de două decenii, reducătoristă. Privilegiind o abordare mai largă, rândurile de față încearcă să surprindă câteva din „*lecțiile*” globale pe care le oferă revoluțiile est-europene.¹

Democrația – produs indigen al „revoluției negociate”

După cum a demonstrat-o pertinent școala „dependenței de cale” (*path-dependence*), trecutul face diferența pentru modalitățile principal diferite ale abandonării comunismului (negociere, capitulare, lovitură de stat, lovitură de stat și revoltă populară, revoltă populară sau implozie) și structurării traiectoriilor postcomuniste. Acolo unde „*revoluția negociată*” a fost încheiată cu succes, a avut loc și o stabilizare relativă a democrației. Acolo unde modelul „*revoluției negociate*” nu s-a putut aplica sau a eșuat, a avut loc o democratizare imperfectă, marcată de poticneli și reculuri semnificative.

¹ Studiul reprezintă Postfața volumului *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, în curs de apariție la Editura Enciclopedică.

Focalizarea pe tranziția la democrație atrage atenția asupra caracterului autolimitat și negociat al revoluțiilor din 1989, cu precădere al celor central-europene. Totodată, ea facilitează compararea elementelor de continuitate dintre vechea și noua societate și înțelegerea fenomenului larg răspândit al conversiei de către o parte a elitelor comuniste a capitalului politic în capital economic, precum și al reconversiei unor elemente ale aparatului de securitate și represiune ale fostului regim în componente ale structurilor politico-militare și de securitate ale noului regim. Există un întreg spectru gradual între cazurile extreme ale deconspirării și lustrării prompte și dure a poliției secrete a fostului regim (cazul fostului RDG) și cel în care elemente ale structurilor acestora au devenit încă și mai puternice în noul context politic democratic (cazul Federației Ruse).

În unele cazuri, cooptarea unora din cadrele vechiului regim în noua ordine socio-politică și asigurarea posibilității reinventării vechilor partide comuniste sub forma unor partide de stânga, prin adoptarea titulaturii de partide socialiste și social-democrate, a fost mai degrabă un factor care a frânat marile transformări cerute de noua societate. În altele, dimpotrivă, el a reprezentat un element pozitiv, care a asigurat o anume stabilitate și a facilitat reformarea sistemului.

Dincolo de aceste cazuri și interpretări divergente, cercetările ultimelor două decenii au demonstrat că între caracterul negociat al revoluțiilor și consolidarea procedurală ulterioară a democrației sub aspectele domniei legii, responsabilității, caracterului participativ și modului de desfășurare al alegerilor, există o corelație care nu poate fi ignorată. Asumpția rezonabilă potrivit căreia democrația autentică este un rezultat al „revoluției negociate” și, deci, un produs creat „la origine”, mai degrabă indigen decât importat, pare să fie una din „lecțiile” majore, cel mai adesea ignorate, ale momentului revoluționar 1989. Ignorarea acestei „lecții” poate să fie și una din explicațiile faptului că în perioada post-Război Rece a fost preferată, cultivată prioritar și cvasi-generalizată „mantra” politică a „exportului de democrație”, materializată în forme diverse: asistență externă (FMI, Banca Mondială), condiționalitate (UE, NATO, FMI, Banca Mondială) sau, mai rău, intervenție armată directă cu rol preventiv (războiul din Irak).

Pe de altă parte, cele două decenii scurse de la revoluțiile din 1989 au făcut să fie uitate asumptiile pesimiste ce se făceau pe seama noilor democrații din Europa Centrală și de Est la începutul anilor '90. Considerate imature, ele erau suspectate că ar putea eșua în populism, recădea în autoritarism și dictatură sau conduce la pretorianism. Experiența istorică a ultimelor două decade a demonstrat că departe de a fi apanaje ale Estului, populismul sau manifestă în forme și grade diferite atât în (fostul) Est, cât și în (fostul) Vest, atunci când societatea civilă este slabă, societățile democratice involuează și dezvoltă deficite democratice semnificative.

Tous empire périra

Cu toate că inițial forțele de centru-dreapta preferau să denumească entitatea geopolitică sovietică și sistemul pe care aceasta îl generase în Răsăritul Europei și Lumea a Treia prin termeni alternativi precum *blocul sovietic*, *blocul răsăritean*, *sistemul de tip sovietic* sau *sistemul totalitar*, către finele anilor 80, percepția conform căreia blocul răsăritean era o formațiune imperială, compusă dintr-un „imperiu interior” (republicile sovietice) și unul „exterior” (Răsăritul Europei și clienții Kremlinului din Lumea a Treia), se generalizase².

² Interpretări mai noi tind să acrediteze ideea că imperiul sovietic ar fi fost un caz de imperialism accidental. Confruntate fiind cu realitatea istorică, ele nu par însă suficient de convingătoare. O astfel de interpretare o propune, de pildă, Chris Armbruster, „Discerning the Global in the European Revolutions of 1989”, *Social Science Research Network (SSRN)*:6, <http://ssrn.com/abstract=1261202>

Familiară azi și quasi-unanimă, noțiunea conform căreia 1989 a marcat începutul prăbușirii un imperiu – cel sovietic – prezintă avantajul reliefării interconexiunii, simultaneității și rapidității cu care s-au desfășurat evenimentele în 1989, precum și al evidențierii efectului lor contaminant. Inițiat de Kremlin, procesul destrămării sistemului sovietic a cuprins Europa de Est, pentru a se reîntoarce, asemeni unui bumerang, asupra republicilor sovietice și a accelera destrămarea Uniunii Sovietice – fenomen denumit de politologul britanic Archie Brown, de la Universitatea Oxford, „cursul circular al influenței” (*circular flow of influence*)³. Factorul ce a declanșat acest proces l-a reprezentat schimbarea politică și ideologică introdusă de Gorbaciov însuși, cu precădere în două cuvântări majore din 1988. La cea de a XIX-a Conferință a PCUS în vara aceluși an și în cuvântarea în fața Adunării Generale a ONU din decembrie același an, liderul sovietic a fost explicit în a sublinia ideea potrivit căreia poporul fiecărei țări, fără excepție, are dreptul de a decide asupra sistemului politic și economic în care vrea să trăiască. Mai mult decât atât, primele alegeri cu candidați multipli pentru un legislativ național cu putere reală au avut loc în Uniunea Sovietică însăși – în martie 1989. Anunțate în 1988 și puse în aplicare în prima jumătate a anului 1989, măsurile curajoase de democratizare și noua politică externă sovietică au generat instabilitate în Estul Europei. Pe măsură ce țările est-europene, una după alta, au abandonat comunismul și au devenit independente, „fluxul circular al influenței ce începuse în Uniunea Sovietică a făcut un cerc complet”⁴. Evenimentele istorice ce au avut loc pe parcursul anului 1989 în Estul Europei au avut repercursiuni adânci în imperiul sovietic, în mod direct sau indirect. În primul rând, schimbările politice sistematice est-europene au vidat Tratatul de la Varșovia și Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) de rațiunea lor principală de existență, fapt ceea ce a condus în ultimă instanță la desființarea acestor două organizații internaționale în vara anului 1991. În al doilea rând, schimbările politice ample din Estul Europei, în special din Polonia, au conferit un nou impuls mișcărilor de independență din Țările Baltice și Ucraina și inspirație fronturilor populare din alte republici sovietice. Când Pactul Molotov-Ribbentrop a fost declarat nul și neavenit de către Congresul Deputaților Poporului (24 decembrie 1989), la Moscova, secesiunea Țărilor Baltice și a Moldovei și destrămarea Uniunii Sovietice au devenit inevitabile. În al treilea rând, turbulențele din Europa Centrală și de Est au alimentat protestele de masă ale minerilor sovietici în perioada 1989-1991. În al patrulea rând, revoluțiile din 1989 au dat o grea lovitură întregului angrenaj al serviciilor secrete sovietice de colectare a informațiilor pe continentul european. În al cincilea rând, tulburările din Estul Europei au discreditat ideologia marxist-leninistă, ele fiind văzute ca dovezi ale falimentului modelului marxist-leninist. În al șaselea rând, mutațiile revoluționare din imperiul exterior au ascuțit percepția regimului sovietic privitoare la propria sa vulnerabilitate. În al șaptelea rând, ceea ce s-a întâmplat în Estul Europei în 1989 a diminuat potențialul apelului la forță pentru a pune capăt tulburărilor din Uniunea Sovietică. În al optulea rând, revoluțiile est-europene au avut un „efect demonstrativ” în ceea ce privește rezistența neviolentă, negocierile la Masa Rotundă, schimbarea sistemică, democratizarea și trecerea la economia de piață. În cele din urmă, dezintegrarea Tratatului de la Varșovia și a CAER a exacerbat fisurile adânci din rândurile elitei sovietice și a alimentat o dezbatere dură în rândurile acesteia în 1990-1991, care a forțat și constrâns opțiunile lui Gorbaciov și a generat reacția conservatoare ce a precipitat puciul din august 1991⁵.

3 Archie Brown, *The Rise and Fall of Communism*, (Vintage Books: London, 2010), 563-565.

4 Brown, *The Rise*, 564.

5 Mark Kramer, „The Collapse of East European Communism and the Repercussions within the Soviet Union” (părțile 1-3), *Journal of Cold War Studies*, Vol. 5, No. 4, Fall 2003:178-256; Vol. 6, No. 4, Fall (2004):3-64; Vol. 7, No. 1, Winter (2005):3-96.

După Războiul Rece, kremlinologii au subliniat atât sindromul supraîntinderii imperiale (*imperial overstretch*) de care suferea entitatea imperială sovietică, cât și drenarea de resurse pe care o exercita asupra sa complexul sovietic militaro-industrial – două circumstanțe care i-au accelerat prăbușirea. Este interesant de observat însă că în anii '80 temerea unor prestigioși analiști ai relațiilor internaționale era că mai degrabă cealaltă superputere a epocii bipolare – SUA – datorită aceluiași sindrom, ar putea intra în declin. Ceea ce alimenta această temere erau în primul rând cheltuielile militare exorbitante ale Administrației Reagan.

Triumfalismul caracteristic perioadei post-Război Rece, exprimat prin sintagme precum, „sfârșitul istoriei” (Francis Fukuyama) și „noua ordine mondială” (președintele George Bush senior), ce a infuzat politica externă a succesivelor Administrații americane, indiferent de coloratura lor politică, a făcut ca începând cu anii '90 această temere să se evaporeze, cu toate că realitatea care o generase căpătase proporții fără precedent. Considerate învingătoarele Războiului Rece și hegemonul de necontestat al lumii în perioada post-Război Rece, SUA au uitat se pare lecția pe care le-o furnizase adversarul din perioada Războiului Rece și au căzut în cele din urmă victimă propriului succes, fiind solicitate să intervină în locuri tot mai dificil de gestionat în plan securitar, unde trupele sale au fost întâmpinate cu ostilitate crescândă. Așa se face că, la finele celui de-al doilea mandat al Administrației George W. Bush, pe fundalul războiului împotriva terorismului, al extinderii intervenționismului american la scară globală și al generării crizei financiare și economice globale, tema declinului puterii americane a reapărut, devenind un leitmotiv recurent în analizele curente consacrate SUA.

Regândirea, sub imboldul crizei financiar-economice la scară globală, a temeliei financiare a noii arhitecturi de putere, sub forma unui nou Bretton Woods sau Bretton Woods II, reevaluarea tabuului economic al „mâinii invizibile” ce gestionează eficient piețele, precum și re poziționările marilor actori pe arena politicii internaționale în cadrul G-20, se află azi în contrast deplin cu ceea ce se credea a fi, la începutul anilor '90, „momentul unipolar” american și „sfârșitul istoriei”, ca urmare a îmbrățișării (neo)liberalismului la scară planetară.

Noua ordine mondială, dacă va exista una, va fi mai degrabă una multipolară, o poliarchie care va reuni țările cele mai industrializate și puterile emergente ale lumii, între care un rol important îl va juca grupul BRIC (Brazilia, Rusia, India și China), confirmând astfel diagnoza despre declinul puterii SUA a lui Emmanuel Todd – cel care a prognosticat, între primii (încă din 1976!), și declinul puterii sovietice, bazându-se exclusiv pe interpretarea datelor demografice.

Retrospectiv, renașterea conceptului de imperiu în perioada post-Război Rece și îmbrățișarea sa de către analiștii relațiilor internaționale fie cu referire la SUA, fie, mai recent, cu referire la Uniunea Europeană, pare a fi o consecință directă a prăbușirii entității imperiale sovietice.

Referitor la asemuirea Statelor Unite ale Americii cu un imperiu, în vreme ce Michael Hardt și Antonio Negri au văzut în ele *noul imperiu*⁶, Emmanuel Todd a văzut în ele *ultimul imperiu*, „un factor de dezordine internațională întreținând, acolo unde poate, incertitudinea și conflictul”⁷ pentru a-și masca declinul ineluctabil către statutul de mare putere între alte mari puteri ale lumii. La rândul său, Michael Mann a demonstrat că prin resursele sale militare, economice și politice reduse și inegale în raport cu imperiile anterioare, SUA sunt de natură a genera doar un *imperiu incoerent* și dezordine globală crescândă⁸. Nu în ultimul rând,

6 Michael Hardt și Antonio Negri, *Empire*, (Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, London, England, 2000).

7 Emmanuel Todd, *Après l'empire. Essai sur la décomposition du système américain*, (Gallimard: Paris, 2002), 9.

8 Michael Mann, *Incoherent Empire*, (Verso: London, 2003).

fostul ambasador american în URSS, Jack Matlock, a argumentat faptul că sfârșitul Războiului Rece a redus mai degrabă decât a sporit puterea SUA și capacitatea sa de a conduce. Mitul conform căruia SUA au câștigat Războiul Rece a distorsionat politica externă a Administrațiilor Clinton și Bush-Cheney. El a condus la autoamăgirea că SUA nu are nevoie de aliați, organizații internaționale sau diplomatie, ci poate domina lumea potrivit bunului plac folosindu-și puterea militară în mod unilateral. Odată cu dispariția amenințării sovietice, aliații au devenit mai puțin dispuși să accepte o conducere care părea tot mai mult că ignoră interesele lor, pe ansamblu rezultatul fiind o Americă slăbită⁹.

Referitor la Uniunea Europeană, o interesantă deși controversată *reconceptualizare a UE ca imperiu* a avansat Jan Zielonka. Modelul imperiului neomedieval propus de acesta este calat pe analogia dintre Uniunea Europeană lărgită de azi și Sfântul Imperiu Roman din Evul Mediu. Pentru Zielonka, modelul neomedieval se prezintă ca fundamental opus celui inaugurat de pacea de la Westphalia (1648). Dacă acesta din urmă înseamnă concentrarea puterii, ierarhie, suveranități și identități bine definite, granițe externe clare, impunere militară și îngrădire, modelul neomedieval înseamnă exact opusul său: autorități suprapuse, suveranități împărțite, aranjamente instituționale diversificate, identități multiple, granițe neclare și exportul legilor și modurilor de guvernare dinspre metropolă spre periferie¹⁰. În viziunea lui Zielonka, deși apărute ca reacție la statele naționale suverane ale Europei, instituțiile europene au prezervat caracteristici westphalice, întrucât acestora le-au fost conferite puteri asupra agriculturii și comerțului, anumite funcții sociale și chiar o anumită autoritate asupra politicii externe, de securitate și apărare. Diversitatea extraordinară a Europei lărgite ar impune însă schimbarea acestei paradigme și adoptarea uneia noi, adaptată noilor circumstanțe în care se dezvoltă construcția europeană după lărgirea UE, inspirată din modul cum a funcționat Sfântul Imperiu Roman în epoca medievală. Cu toate că reconceptualizarea lui Zielonka necesită o aprofundare atât teoretică, cât și pragmatică, argumentul său privitor la natura imperială neomedievală a UE nu poate fi ignorat.

Cariera prolifică pe care a cunoscut-o conceptul de imperiu în perioada post-Război Rece vorbește astfel nu doar despre reziliența unui concept, ci și despre impactul momentului 1989 asupra cadrului noțional și conceptual al științelor social-politice, în vreme ce destinul superputerilor sovietică și americană, la doar două decenii distanță una de cealaltă, despre destinul ineluctabil al oricărui imperiu, sintetizat de marele istoric și teoretician al relațiilor internaționale Jean-Baptiste Duroselle în titlul uneia din lucrările sale clasice – *Tous empire périra*¹¹.

Statalitatea independentă între principiile dominoului și bumerangului

În măsura în care au fost îndreptate (și) împotriva hegemoniei sovietice revoluțiile din 1989 au fost (și) secesioniste. Ele au contribuit atât la destrămarea dominației sovietice, cât și la crearea de noi state naționale independente în Estul, Sud-Estul și Centrul Europei (cu precădere în spațiile ex-sovietic și ex-iugoslav). Iată de ce adesea s-a spus despre ele că au fost (și) revoluții naționale, o „toamnă a națiunilor”.

⁹ Jack Matlock, *Superpower Illusions: How Myths and False Ideologies Led America Astray – and How to Return to Reality*, (Yale University Press, 2010).

¹⁰ Jan Zielonka, *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, (Oxford University Press: Oxford, 2006), 15.

¹¹ Jean-Baptiste Duroselle, *Tous empire périra. Theorie des relations internationales*, (Armand Colin: Paris, 1992).

Evaluarea academică a moștenirii momentului revoluționar 1989 a fost covârșitor influențată de ceea ce s-a întâmplat ulterior în regiune, consolidându-se cadrul de referință conform căruia edificarea națională ar fi asociată într-o proporție covârșitoare cu naționalismul. Conflictele etnice și războaiele din fosta Iugoslavia, purificarea etnică și genocidul au întărit percepția conform căreia Estul Europei ar fi spațiul de manifestare al *naționalismului primordial*, spre deosebire de Vestul său, asociat manifestării *naționalismului instrumental*. În vreme ce condițiile emergenței celui dintâi ar fi existența unor comunități etnice și tribale vechi, care se luptă pentru dobândirea independenței politice și/sau exercitarea hegemoniei politice, condițiile apariției celui de al doilea ar fi edificarea statală, industrializarea și, în general, procesele modernizării.

Pe cale de consecință, spre deosebire de sintagma de „primăvară a națiunilor” (asociată revoluțiilor burghezo-democratice de la 1848), ce încapsula dimensiunea pozitivă a speranței de emancipare națională, cea omonimă de „toamnă a națiunilor” (asociată revoluțiilor din 1989) a sfârșit prin a avea o conotație negativă, menită a desemna o realitate – *naționalismul primordial* – de care ar trebui să ne temem, ca nu cumva natura sa potențial violentă să nu răbufnească sub forma purificării etnice și a genocidului.

În realitate, revoluțiile din 1989 au vizat mai degrabă independența statală decât naționalitatea. Multe din statele ce și-au proclamat independența de stat în intervalul 1989-1991 nu au existat înainte de acest moment istoric, iar cele care existaseră erau relativ noi și nu se puteau întemeia pe o tradiție istorică autentică. Oricum, chiar dacă existaseră într-o formă sau alta în secolul XX, statele devenite independente după 1989 rămâneau esențialmente noi cel puțin din unghiul de vedere al aspirației lor de a ființa ca state democratice și constituționale. Popularul slogan al „reîntoarcerii în Europa” încapsula, din acest punct de vedere, atât nevoia lor de a se *integra*, pe plan extern, în organizațiile și instituțiile comunității internaționale, cât și nevoia acestora de a *integra*, pe plan intern, minoritățile naționale supuse până atunci unor procese de asimilare.

Retrospectiv se poate afirma că perioada post-Război Rece nu a confirmat nici tendința către proiecte de reunificare național-statală (de tipul Serbia Mare, Albania Mare, etc, care, lăsând la o parte cazul aparte al Germaniei reunificate, au eșuat sau au fost în cele din urmă abandonate), dar nici tendința către statul civic, capabil să integreze și să acomodeze interesele minorităților naționale. Tendința care a reușit să se impună cu adevărat în arena vieții internaționale a fost cea către edificare statală bazată pe (cvasi)omogenitate etno-lingvistică, altfel spus către fragmentare statală, care a cunoscut materializarea pleneră în spațiul ex-iugoslav. Atunci când s-a încercat accelerarea artificială a acestei tendințe, aceasta s-a reîntors ulterior, ca un bumerang, împotriva intereselor celor care au inițiat-o în spațiul ex-sovietic. Recunoașterea de către SUA și UE – cu excepția a 5 state membre (Spania, Grecia Cipru, Slovacia, România) – a proclamării unilaterale a independenței provinciei Kosovo, s-a reverbat în spațiul ex-sovietic în contextul creat de războiul ruso-georgian din august 2008, prin recunoașterea unilaterală de către Federația Rusă a independenței provinciilor Nagorno-Karabagh și Osetia de Sud.

„Revoluția autolimitată” – o strategie pentru secolul XXI

Diversi autori au încercat să „fixeze” interpretarea revoluțiilor est-europene – sarcină deloc ușoară – în formule dintre cele mai diferite. Rând pe rând s-a vorbit despre „revoluție conservatoare” (Ernst Nolte), „revoluție liberală” (Ralph Dahrendorf), „revoluții postmoderne” (Agnés Heller și Ferenc Fehér) sau „revoluție imitativă” (Jürgen Habermas). *Majoritatea acestor sintagme au eșuat însă a*

pune în evidență tocmai strategia victorioasă urmată de societatea civilă pentru a se ajunge la deznodământul din 1989: „**revoluția autolimitată**”.

Departate de a aparține exclusiv istoriei, „**revoluția autolimitată**” reprezintă un concept și o practică viabile nu doar pentru realitățile postcomuniste, ci și pentru cele proprii erei globalizării. Noțiunea de „**revoluție autolimitată**” oferă o *dublă valoare adăugată – normativă și strategică*. Din punct de vedere normativ, ea introduce o nouă concepție asupra schimbării politice. Din punct de vedere strategic, ea oferă un instrument practic-acțional de lărgire a granițelor libertății în societăți democratice imperfecte, care manifestă tendința de anihilare efectivă a opoziției și de privare a societății civile de instrumentele sale de autoorganizare și autoapărare, ceea ce ar echivala cu o nouă formă – fie ea și „soft”, înveșmântată în „haine democratice” –, dar nu mai puțin perfidă, de *dictatură*. Conceptul de *dictatură* este înțeles aici în sensul său clasic, postulat de Franz Neumann: „dominația unei persoane sau a unui grup de persoane ce-și arogă și monopolizează puterea în stat, exercitând-o fără constrângere”¹².

Societatea de masă actuală favorizează exclusiv perspectiva instrumentală asupra democrației care oferă, prin intermediul alegerilor (mai mult sau mai puțin) democratice, o legitimitate procedurală, legală, celor aleși. Sensul sociologic al legitimității, care impune menținerea deschisă a canalelor sociale de comunicare dintre conducători și conduși este cel mai adesea ignorat sau ocultat cu bună știință.

Conceptul est-european de societate civilă oferă nu doar perspectiva realizării acestei legitimități, dar și un posibil teren de reconciliere a liberalismului economic cu democrația politică, în condițiile în care atât piața liberă, cât și statul democratic, pot deveni cu adevărat mai puternice doar dacă există și o societate civilă puternică. *Teoria și practica „revoluției autolimitate”* oferă perspectiva materializării unui obiectiv major deopotrivă al schimbării politice și civismului: *cenzurarea de pe o platformă deopotrivă națională și transnațională a oricăror forme de corupție, clientelism, monism și autoritarism politico-ideologic ce manifestă tendința de a degenera în forme mascate de dictatură*.

Așa după cum a argumentat pertinent Jeffrey Goldfarb în incitanta sa carte *Politica lucrurilor mici: puterea celor fără putere în timpuri întunecate* (2007), „spații pentru practici democratice se constituie deopotrivă în democrații consolidate și emergente și în tiranii moderne și postmoderne”. Pentru a înțelege cum iau naștere și se dezvoltă mișcările ample pentru schimbare și opoziție la tiranie este necesar să înțelegem „micropolitica” interacțiunii umane. Astfel de mișcări pot apărea nu doar în contexte revoluționare, ci și în medii și contexte aparent inofensive (o cină privată, un cenaclu literar, o discuție într-o cafenea sau pe o rețea de socializare de pe Internet, etc). Iată de ce, alături de „lucrurile mari” care alcătuiesc politica mondială – proliferarea armelor de distrugere în masă, terorism, globalizare, etc –, ar trebui să dăm importanță și celor „mici”. *Politica lucrurilor mici* survine atunci când „oamenii se întâlnesc liber și discută unii cu alții ca egali, își relevă diferențele, își pun în evidență distincțiile și dezvoltă o capacitate de acțiune împreună”¹³. Indiferent de cât de opresivă devine „politica lucrurilor mari”, indivizii ce acționează în spații separate de cele ale statului, instituțiilor sau ideologiei oficiale pot dezvolta narațiuni alternative față de cele dominante și își pot cultiva propria versiune miniaturizată de societate civilă. Goldfarb arată că oamenii pot „ trăi în adevăr ” atunci când încetează să utilizeze limbajul oficial, „își extind masa de bucătărie” a comentariilor private în locuri susceptibile de a crea și forma

12 Franz Leopold Neumann, *The Democratic and the Authoritarian State: Essays in Political and Legal Theory*, (The Free Press: Glencoe, Ill., 1957), 233.

13 Jeffrey C Goldfarb, *The Politics of Small Things: The Power of the Powerless in Dark Times*, (University of Chicago Press: Chicago, 2007), 3,4.

un public și interacționează cu alte grupuri angajate în comportamente similare¹⁴. În spațiul virtual, „politica lucrurilor mici” își găsește un spațiu natural și predilect de manifestare în rețelele sociale și acțiunile mediate de siturile de Internet.

Goldfarb consideră că Internetul și spațiile publice autonome (chiar și cele virtuale) pe care acesta le poate genera sunt un instrument influent de cenzurare a exceselor globalizării și ale superputerilor. Paradoxal rămâne faptul că deși își fundamentează empiric „politica lucrurilor mici”, între altele, pe experiența „primăverii de la Praga” și revoluțiile est-europene din 1989 și subliniază că „în Polonia oamenii au acționat ca și cum erau liberi și o societate liberă a rezultat”¹⁵, Goldfarb nu menționează nicăieri teoria și practica „**revoluției autolimitate**”. Pe fond însă, „politica lucrurilor mici” nu reprezintă altceva decât o versiunea adaptată a „**revoluției autolimitate**” la contextul și realitățile concrete ale globalizării.

¹⁴ Goldfarb, *The Politics*, 8, 16, 47.

¹⁵ Goldfarb, *The Politics*, 69.

Trei însemnări despre comunism, anticomunism și responsabilitate

■ MIHAIL RADU SOLCAN

[University of Bucharest]

Abstract

These are three loosely connected philosophical notes. The first note starts with a reflection on the idea that bad people (on top) defiled the communist ideal. The argument is that the descriptive phrase „the communist ideal” cannot logically fulfil the uniqueness claim (and, in a coherent way, the universal claim) for its denotation. This leaves a large space for (good or bad) people’s responsibility. The second note makes a distinction between an anticommunism focused on a conspiracy theory and an anticommunism focused on an institutional criticism of communism. It argues that this distinction casts doubts on the usual division in political analysis between left and right. The third text notes the practical impossibility of a complete legal or ethical trial of communism according to usual standards of justice. The only solution would be a Raskolnikov-like awakening in the consciousness of the potential defendants. This situation, at least in Romania, seems to solidify a right inflamed by bold rhetoric and a left unable to look critically at the past.

Keywords

communist ideal; Paradoxes of communism; anticommunism; communism process

Idealul comun(ist)

Față de idealul comunist oamenii își manifestă îndeobște pasiunile. Unii îl urăsc cu putere. Altora le este indiferent. Pentru alții este ceva luminos. Unora li se pare ridicol, altora sfânt și așa mai departe.

Cred că multora nici nu le este clar despre ce-i vorba. Un stat totalitar diabolic? O societate fără stat și fără clase? Un fel de falanster? Nu există, de fapt, un răspuns precis la această întrebare. Singurul mod de a răspunde ar fi acela de a face o istorie a diverselor concepții despre idealul comunist. Nu îmi propun să fac aici așa ceva.

Îmi propun doar să examinez propoziția „Idealul comunist a fost bun, oamenii care l-au slujit au fost răi”. N-aș putea da trimeri la sursele acestei propoziții. O căutare pe Internet nu furnizează nici ea vreun rezultat. Nu este important însă dacă propoziția este reală. Ea exprimă aproximativ puncte de vedere răspândite. Adesea explicația căderii sistemului comunist este că idealul era bun, dar inaplicabil practic. Alții susțin, cu oarecare nostalgie, că un ideal frumos a fost întinat de conducători răi. Chiar și-n timpul comunismului se vorbea despre nevoia de a crea un om nou, ca și cum cel vechi era prea rău ca să dea viață luminosului ideal.

Să-i zicem propoziției de mai sus propoziția I (de la „Idealul...”). Propoziția aceasta conține dificultăți termeni

„bun-rău”, inevitabili într-un asemenea context. Am să folosesc însă o strategie la care se recurge adesea în filosofie: voi pune tacit în paranteze acești termeni. Voi ignora dificultățile considerabile legate de folosirea lor.

Să încercăm să ne formulăm două întrebări simple: în ce condiții ar putea fi adevărată propoziția I și în ce condiții ar fi neadevărată (falsă sau poate lipsită de sens)? Dacă adoptăm o versiune a teoriei adevărului-corespondență, propoziția I este adevărată dacă lucrurile chiar așa stau în realitate: idealul comunist a fost bun, dar a fost trădat de oamenii care l-au slujit.

Cu mult mai interesante sunt condițiile care fac propoziția I falsă. O primă situație în care propoziția ar fi falsă este cea în care în realitate idealul a fost bun și oamenii care l-au slujit au fost buni. Problema în acest caz nu este atâtă dacă avem temeiuri să credem că oamenii care au slujit comunismul au fost buni, cât aceea a confruntării cu situația reală din 1989. Sistemul comunist a cunoscut atunci un colaps. Dacă idealul era bun și oamenii care l-au slujit au fost atât de buni, atunci ar trebui să-i diabolizăm pe cei care au contribuit la prăbușirea comunismului. Ei sunt cei care au distrus ceva bun. Acest mod de a vedea lucrurile cred că este extrem de implauzibil și trebuie să ne îndreptăm privirea în altă direcție, către ideal ca atare.

Idealul comunist era luminos doar în lozincile propagandei. În fapt era ceva foarte nebulos. De aici și dificultatea, la prima vedere, de a merge pe pista că idealul ca atare era rău.

Ce ar fi rău dacă o comunitate își pune în comun bunuri materiale sau intelectuale? Sau dacă o persoană lasă liber accesul la un bun pe care l-a creat sau l-a dobândit? Din dificultatea de a găsi ceva rău în asemenea acțiuni decurge aparenta dificultate de a concepe ideea că idealul comunist ca atare este rău.

Dar dacă o persoană nu vrea să lase accesul liber la un bun pe care l-a creat? Trebuie oare să exercităm presiuni morale asupra ei pentru ca să permită accesul la bunul respectiv? Poate persoana respectivă are alte idealuri în viață. Aici proiectul comunist se distinge printr-o perspectivă clară, printr-un metaideal.

Propoziția I are o presuposiție legată de metaidealul comunist. Metaidealul nu a fost niciodată formulat explicit. El este însă foarte important în economia discuției noastre. Pe scurt, metaidealul comunist nu admitea alte idealuri ca fiind la fel de legitime. Este suficient să aruncăm și cea mai fugară privire prin uriașa acumulare de propagandă comunistă care este depozitată prin biblioteci pentru a vedea că nu există nici cea mai vagă intenție de a accepta, altfel decât din rațiuni tactice, alte idealuri decât cel comunist.

Dacă nu admiti alte idealuri decât pe al tău, consecința este una tulburătoare. Oricât ar fi de nebulos idealul tău, mai devreme sau mai târziu trebuie să specifici dacă o acțiune sau alta este acceptabilă sau nu prin prisma idealului tău. Dacă ar fi mai multe acțiuni concurente, ar putea exista cel puțin o acțiune x a cărei acceptabilitate ar fi putea fi lăsată pe seama altui ideal.

Nu m-aș grăbi să spun că marea dificultate a asumării unui singur ideal ar fi aceea că indivizii n-ar putea avea fiecare idealul lor. Cum să arăt că lucrul acesta ar fi rău? Ar trebui să postulez pur și simplu că este bine să existe o pluralitate de idealuri. Tentativa aceasta ar fi la fel de arbitrară însă ca și aceea de a spune că am identificat cumva idealul unic.

Într-o lume plină de pasiuni există, de altfel, puțin loc pentru logică. Postularea plină de entuziasm a unei teze sau a alteia pare a fi strategia proprie lumii răscolite de pasiuni.

Poate totuși logica să ne fie de vreun folos? În mod direct, nu; nu ne poate arăta care este alegerea potrivită. Ne poate arăta însă care sunt consecințele ce decurg dintr-o opțiune sau alta. Am să-ncerc să demonstrez că lucrul acesta nu-i deloc lipsit de interes.

Metaidealul presupus tacit este deci acela că idealul comunist este singurul ideal valabil. Metaidealul restrânge foarte mult aria opțiunilor posibile în zona idealului ca atare.

Dacă idealul comunist rămâne unul nebulos, atunci nici acțiunea politică animată de acest ideal n-are cum să fie clară și previzibilă. Ea este, prin forța lucrurilor, arbitrară. Este rodul capriciilor celor care iau deciziile.

Dacă idealul este scos din starea sa de nebulozitate, atunci trebuie să aspire la completitudine. Fiecare acțiune a oricărui individ posibil trebuie să poată fi evaluată prin prisma idealului. Dacă ar fi acțiuni care scapă acestei cuprinderi, atunci zona respectivă ar rămâne nebuloasă. Or, am presupus că idealul este lipsit de neclarități. Evident, dacă n-ar aspira să fie unicul ideal, n-ar fi condamnat să aspire la completitudine.

Oricine este familiarizat cu studiul sistemelor logice știe că ne lovim de mari probleme în cazul în care un sistem suficient de complex încercăm să-l facem și complet (în sensul că este în măsură să captureze toate adevărurile dintr-un anumit domeniu). Este imposibil ca sistemele suficient de complexe să fie în același timp coerente (non-contradictorii) și complete. Ideea aceasta cred că are o mare importanță pentru discuția noastră¹.

Odată complet clarificat, idealul comunist poate să fie plasat, ca să spun așa, în două stări. Poate să fie complet înghețat, să nu fie supus schimbării. Poate, din când în când, să sufere schimbări.

Este însă posibilă înghețarea idealului? Ca să fie reală, înghețarea ar trebui să-nsemne și înghețarea întregii lumi din jur. Să zicem că, din punct de vedere comunist, n-ar fi recomandabil să bem alcool. Partidul comunist duce desigur, din când în când, o campanie pentru eliminarea consumului de alcool. Ce se întâmplă dacă se inventează însă o băutură nouă care dă stări necunoscute până atunci? Din pricina aspirației la completitudine a idealului, apare o dilemă: fie băutura este interzisă, fie este examinată problema atitudinii comuniste față de noua băutură. Strategia interzicerii băuturii pare mai potrivită cu ideea înghețării idealului. Pare, dar nu este așa. Distrugerea noii băuturi este implicit o atitudine. Cum băutura ar fi putut fi și acceptată, este chiar vorba de o completare (deci o modificare) a idealului. Altfel, dacă băutura nu este interzisă, problema extinderii idealului trebuie pusă în mod explicit.

Singura opțiune posibilă rămâne atunci operarea unei schimbări în ideal. În aparență, nu pare să survină cine știe ce dificultate. În fond, este vorba de o simplă extindere a idealului – pentru a ști dacă este bine ca un comunist să consume sau nu noua băutură. De fapt, chestiunea este mult mai complicată.

Noua băutură, pentru că dă stări psihice necunoscute până atunci, presupune o alegere. În virtutea cărui ideal să fie făcută însă această alegere? Aici comuniștii aveau un răspuns. Idealul comunist este „o călăuză în acțiune”. Înțelesul ideii nu poate fi altul decât acela că idealul comunist conține și criteriile pentru propria sa modificare. Modul în care este operată această modificare nu poate fi însă unul pur mecanic, ca să spun așa. Băutura era complet necunoscută și dă stări psihice absolut noi. Criteriile pe care le oferă idealul n-au cum să fie precise, în acest caz. Orice decizie de extindere se va baza pe evoluția gusturilor persoanelor care iau decizia.

O chestiune de gust! O asemenea decizie nu poate fi decât una arbitrară. Iar din pricina metaidealului de a nu avea decât un singur ideal, comuniștii nu pot să se dividă în comuniști consumatori ai noii băuturi și comuniști care nu consumă noua băutură. Ar însemna să aibă două idealuri distincte. Diferența ar putea să

¹ Am încercat în altă parte să discut detaliile acestei idei. A se vedea cartea mea *Freedom, Minds, and Institutions* (București; Editura Universității din București, 2003).

pară infimă, dar este o diferență. Or, comuniștii reali țineau efectiv la unitatea lor de monolit. O asemenea unitate nu este însă logic posibilă decât dacă este acceptată legitimitatea deciziilor arbitrare. Iar, oricât ar părea de curios, lucrul acesta este posibil doar cu prețul unei contradicții: natura arbitrară ca atare a deciziei face ca ea să nu fie una bazată pe idealul comunist, ci pe gusturile celor care iau decizia. Dar aceasta contrazice, de fapt, metaidealul comunist.

Idealul comunist nu poate fi atotcuprinzător decât cu prețul arbitrarului și incoerenței². Logic vorbind, nici nu este satisfăcută condiția de unicitate care ne-ar permite să folosim articolul hotărât singular din sintagma „idealul comunist”. În asemenea situații filosofii se ceartă cu privire la valoarea de adevăr a unor propoziții precum „idealul comunist este bun”. Cert este că propoziția respectivă nu este adevărată. Dar aceasta are consecințe și pentru propoziția I.

Propoziția I este neadevărată din pricina primei ei componente.³ În aceste condiții, a doua componentă ar putea fi adevărată sau falsă. Logic vorbind ambele situații sunt posibile.

Sufixul „ism” din cuvântul „comunism” ne indică faptul că este vorba despre o ideologie: o ideologie a unui ideal comun atotcuprinzător. Constituirea acestui ideal într-un mod unic și coerent este însă logic imposibilă. Într-o asemenea situație oamenii, după cum se vede din analiza propoziției I de mai sus, ar putea fi atât buni, cât și răi. Totul este o chestiune de responsabilitate individuală. Nimic nu poate fi determinat din „idealul comun(ist)” ca atare, pentru că această sintagmă n-are referent; trebuie să ne ghidăm după acțiunile concrete ale oamenilor. Printre ele ar putea fi, desigur, și acțiunile care exprimă atitudinile față de presupusul ideal.

Două tipuri de anticomunism

Deși intenția mea este să imprim finalului acestei însemnări tonul unui exercițiu de analiză filosofică, am să indic și unele repere de ordin istoric. Observația de ordin logic este prea simplă ca să merite în sine multă atenție. Adevărata tensiune și dramă stă în conținutul istoric al discuției.

Nu vreau să spun că există doar două tipuri de anticomunism. Varietatea lor este poate mai mare. În perspectivă istorică două tipuri mi se par însă semnificative.

Primul tip de anticomunism este conspiraționist. Ideea diverselor versiuni este că-n spatele comuniștilor se află o conspirație a unor forțe ce preferă să rămână în umbră. Jelul acestor forțe este dominația mondială.

Un exemplu de anticomunism conspiraționist este teoria după care Lenin era un agent plătit de Germania. Aceasta este o teorie moderată, ca să spun așa, și care, între anumite limite, ar putea fi adevărată. Îl privește pe Lenin și

² Mie unul mi se pare că arbitrarul era în mod limpede prezent în practică. Desigur, că de aici nu decurge că lucrurile n-ar fi putut sta altfel. Pentru a arăta că n-ar fi putut sta altfel este nevoie de o analiză de ordin logic, ceea ce-am și încercat să facem. Oricum, consecințele structurii logice a idealului comunist sunt ilustrate și de anecdotele care circulau în acea vreme. Una dintre anecdote explica înțelesul termenului de „deviator” (de la idealul comunist). Ce este un deviator? Unul care merge drept înainte și nu se uită în urmă să vadă pe unde au luat-o ceilalți.

³ Pentru împătimitii de logică ar trebui spus că virgula din propoziția I este interpretată ca un „și”. Chiar dacă cineva ar vrea să insereze acolo un „dar”, strategia noastră ar fi să-l interpretăm ca pe o variantă stilistică a lui „și”. A se vedea, în acest sens, Donald Kalish, Richard Montague și Gary Mar, *Logic: Techniques of Formal Reasoning* (New York; Harcourt, 1980), pp. 54-55.

aranjamentele pe care le face pentru a ajunge în plin război din Elveția în Rusia. În mod cert există o înțelegere cu partea germană. Lenin nu pare însă, psihologic vorbind, să fie agentul nimănui. Problema este însă cât de semnificative sunt explicațiile pe care le oferă teoria. Indiferent ce speranțe își vor fi făcut serviciile secrete germane, trebuie explicat impactul lui Lenin în Rusia, iar forța acestui impact nu ține de manevrele părții germane. În fond, în 1917, adversarii lui Lenin fac mare publicitate acestei teorii. Cum explici atunci credibilitatea lui Lenin în ochii multora în Rusia? N-ai cum, iar teoria aceasta este mai degrabă una dintre acele lovituri care se aplică adesea, sub o formă sau alta, în politică.

Versiunea malignă a anticomunismului conspiraționist este cea după care comunismul este partea vizibilă a unei conspirații evreiești. În unele variante ale acestui anticomunism conspiraționist este vorba de un complot iudeo-masonic. Teoria aceasta este absolut sinistrală pentru că ea a motivat pe cei care au masacrat milioane de evrei și au distrus aproape în totalitate universul idiș din Europa de Est. O lume întreagă, o cultură remarcabilă au căzut victime acestei teorii.

Pentru a înțelege originile anticomunismului conspiraționist trebuie să ne uităm la istoria Rusiei înainte de 1917. Spre deosebire de ceea ce știm din istoria României, stânga – nu neapărat Lenin și tovarășii săi de idei, ci un spectru foarte larg de grupări, care include anarhiști, socialiști revoluționari, menșevici și alții – are o influență intelectuală considerabilă. Stânga este și politic puternică. Dacă s-ar fi ținut alegeri, cei de stânga, probabil, le-ar fi câștigat fără dificultate.

Din perspectiva discuției noastre, interesant este însă unul dintre partidele care se opun stângii ruse, Uniunea Poporului Rus, înființat în 1905. În perioada 1908-1910, partidul acesta s-a scindat. Una dintre grupările care se desprind din el este Uniunea Arhanghelului Mihail. Dincolo de elementele specifice contextului rus, există câteva trăsături ale acestor formațiuni care sar imediat în ochi: ostilitatea față de modelul cultural și politic occidental, antisemitismul, ideea că ortodoxia ar justifica un sistem politic autoritar, organizarea de unități paramilitare.

Există un text care ne dezvăluie cel mai bine acest tip de anticomunism, așa-numitele „Protocoale ale înțelepților Sionului”. Protocoalele sunt un fals notoriu. Ca orice fals ele ne spun însă ceva despre mintea celor care au alcătuit documentul. Cu alte cuvinte, n-au ce să ne spună despre mintea presupușilor complotiști sioniști, dar sunt extrem de grăitoare pentru modul de a gândi al celor care le-au compus și publicat.

Într-o primă formă, „Protocoalele” au fost publicate în Rusia, sub directă oblăduire a unor lideri ai Uniunii Poporului Rus (în 1905). Ele au fost apoi incluse într-o carte a lui Serghei Nilus (1862-1929), care a cunoscut diverse ediții. După disoluția Uniunii Sovietice, versiunea în rusă a ajuns și pe Internet⁴. Versiunea rusă este evident mult mai interesantă decât traducerea care au circulat apoi în lume. Din titlu se anunță instaurarea împărăției diavolului pe pământ. Tonul este apocaliptic. Se discută despre sfârșitul lumii și venirea lui Antihrist. Ceea ce încearcă să găsească deci Nilus este „principiul răului”. Privite din această perspectivă, „Protocoalele” inserate mai apoi în carte nu fac decât să ne dezvăluie ce crede Nilus despre izvorul răului. Sursa răului este într-o conspirație de sorginte iudaică. Mijloacele pe care își propun să le folosească autorii conspirației sunt variate. Interesant este că liberalismul este și el un mijloc folosit de conspiratori pentru a-și atinge țelul.

4 A se vedea Serghei Nilus, *Bliz greadușcii antihrist i țarstvo diavola na zemle* la <http://rus-sky.org/history/library/nilus.htm>. De pe situl <http://rus-sky.com/zip> poate fi descărcată cartea și în format Word. Dacă folosiți un motor de căutare pe Internet veți găsi cartea și pe alte situri în limba rusă.

Înainte de a rezuma conținutul „Protocoalelor”, Nilus atacă în mod direct ceea ce lui îi apare ca fiind „așa-zisa mișcare de eliberare”. Cu alte cuvinte, Nilus atacă în mod explicit stânga rusă.

„Protocoalele” inserate de Nilus în cartea sa au cunoscut momentul lor de glorie, ca să zic așa, după 1918, în focul războiului civil din Rusia. Cum „albii” ruși erau foarte eterogeni, nu se poate vorbi nici de o „ideologie albă”. Unii dintre albi îmbrățișează însă în mod explicit ideea că revoluția comunistă are o natură diabolică și este rodul unei conspirații evreiești. Consecințele acestei perspective nu s-au lăsat așteptate: în Ucraina, zeci de mii de evrei au fost masacrați nu pentru că erau comuniști, ci pentru că erau evrei⁵. Unii istorici au avansat ipoteza unei legături între emigranții albi din Rusia și nazism⁶. Albii ruși au jucat rolul unui catalizator în formarea nazismului.

Asemănările dintre ideile Uniunii Arhanghelului Mihail și cele ale legionarilor din România sunt frapante, dar nu știu dacă există un studiu care să documenteze exact o posibilă influență. „Protocoalele înțelepților Sionului” în versiunea pusă în circulație de legionari par a fi traduse din franceză, nu din rusă.

Există însă și o versiune non-conspiraționistă a anticomunismului. Paradoxal poate, rădăcinile ei se află în opera unuia dintre părinții lui Octombrie Roșu, Leon Troțki. În mod evident, Troțki a fost și a rămas toată viața un comunist convins. Pe parcursul disputei sale dramatice cu Stalin, Troțki a dezvoltat însă o critică la adresa birocrației Uniunii Sovietice⁷. Birocrația sovietică, în perspectivă troțkistă, este o castă.

Pentru Milovan Djilas nu este vorba despre o castă, ci despre o nouă clasă⁸. Ideea că este vorba despre o clasă de nomenclaturiști pare să provină de la Mihail Voslensky⁹.

Multe alte surse ale ideilor de mai sus sunt adesea menționate: criticii anarhiști ai marxismului, comuniști libertarieni precum Nestor Mahno, poate chiar Orwell. Interesant este că după prăbușirea regimurilor comuniste din Europa referirile critice la regimul comunist sunt de regulă făcute în ideea că a fost vorba despre un sistem dominat de o nomenclatură. Lustrația se îndreaptă și ea împotriva nomenclaturii.

Este perfect posibil ca acest tip de critică la adresa comunismului să fie formulat și din perspectivă liberală clasică. Mie mi s-ar părea, de altfel, mai potrivit ca nomenclatura comunistă să fie tratată mai degrabă ca o instituție și nu ca o clasă.

Sunt posibile substanțiale variații în cazul acestui al doilea tip de anticomunism. Interesant este însă că a dispărut ideea unei conspirații. A dispărut, de asemenea, ostilitatea față de capitalism și democrație. Ceea ce cred că este partea sa cea mai rezistentă este critica instituțiilor din regimul comunist, în special a instituției nomenclaturii.

Distincția dintre cele două tipuri de anticomunism este, între altele, importantă pentru a evita o eroare logică. Intenționat sau nu, se comite adesea eroarea

5 A se vedea Elias Tcherikower, *Di Ukrainer pogromen in yor 1919* [Pogromurile din Ucraina în 1919] (New York: YIVO, 1965) – fragmente traduse în engleză pe Internet la http://www.berdichev.org/the_pogroms_in_ukraine_in_1919.htm.

6 O sinteză a informațiilor despre emigrația albă rusă și o formulare a ipotezei „filierei ruse” se găsește în studiul lui Michael Kellogg, „Hitler’s «Russian» Connection: White Émigré Influence on the Genesis of Nazi Ideology, 1917-1923”, prezentat pe 9 mai 1999 la Conferința *Society for Comparative Research / Center for Comparative Analysis*, Los Angeles, <http://www.sscnet.ucla.edu/soc/groups/scr/kellogg.pdf>

7 A se vedea, de pildă, Leon Trotsky, *Revolution Betrayed: What is the Soviet Union and where is it going?*, scrisă în 1936, publicată în 1937 și tradusă în engleză de Max Eastman, disponibilă pe Internet la <http://www.marxists.org/archive/trotsky/works/1936-rev/index.htm>

8 V. Milovan Djilas, *The New Class: An Analysis of the Communist System* (New York: Praeger, 1957).

9 V. Mihail Voslensky, *La Nomenclatura: les privilégiés en URSS* (Paris : Belfond, 1980).

de a crede că anticomunismul este doar de primul tip. Și împărțirea spectrului politic în „stânga și dreapta” favorizează această eroare. Ideea eronată este că atunci când te deplasezi spre dreapta te apropii de anticomunismul de primul tip¹⁰.

Comuniștii au fost, de altfel, cei care au ilustrat cel mai bine această eroare. Pentru ei toți criticii comunismului erau „fasciști”. Cu alte cuvinte, nu era recunoscută posibilitatea de a avea de a face cu un altfel de anticomunism decât cel de primul tip.

De altfel, tendința s-a perpetuat și vedem și astăzi înclinația de a căuta în orice raportare critică la comunism germenii unui anticomunism de primul tip.

Cred că în special ideea investigării în profunzime a vinilor, nu doar a celor politice, ci poate și a celor de ordin intelectual, a răspunderilor morale pentru ceea ce s-a petrecut în sistemul comunist, declanșează acuzația de anticomunism de primul tip.

Paradoxurile procesului comunismului

Disputa iscată recent în jurul unui articol dintr-o revistă culturală mi-a resuscitat interesul pentru sintagma „procesul comunismului”. Nu vreau aici să fac un bilanț documentar, adică să rezum diversele puncte de vedere cu privire la procesul comunismului. Nu vreau să formulez nici o judecată de ordin politic. Ceea ce mă interesează este o analiză conceptuală. Într-un punct al ei analiza conceptuală va depinde însă decisiv de proporția ca atare a celor implicați în rândul populației.

Acesta este un exercițiu de analiză filosofică, dar „cu picioarele pe pământ”. Am în vedere nu un comunism dintr-o lume platonică, ci sistemul politic și social din România înainte de 1989. În fapt, am nevoie pentru a dezvolta argumentul de mai jos de ordinul de mărime (peste 2 milioane de membri) al partidului comunist. Evident, acest număr trebuie raportat și la mărimea populației țării. În acest sens folosesc sintagma „cu picioarele pe pământ”.

În tradiția filosofiei analitice, de care eu unul mă simt legat, prima întrebare în asemenea cazuri privește înțelesul. Are înțeles sintagma „procesul comunismului”? Problema înțelesului sintagmei nu pare însă atât de dramatică. Odată ce, după știința mea, se acceptă de regulă existența unor vinovății legate de perioada comunistă, sintagma are sens. Are mai puțină importanță dacă avem în vedere procese penale sau procese etice.

Un alt tip de întrebare faimoasă de sorginte analitică este cea privitoare la posibilitate. Este posibil un proces al comunismului? Filosofii discută chestiuni de acest gen din perspectivă teoretică. Aici discuția din perspectivă concret-practică este singura care are noimă.

Argumentul care urmează folosește tiparul unor demonstrații de imposibilitate. Avem în vedere acele demonstrații de imposibilitate în care se arată că o serie de condiții plauzibile nu pot fi satisfăcute simultan.

Este foarte important în cele ce urmează să luăm în serios termenul de „proces”. Chiar dacă procesul n-ar urma să aibă loc în justiție, este important să avem în minte că este vorba de examinarea, caz cu caz, a acțiunilor unor indivizi. Nu este vorba de o decizie administrativă sau chiar de una legislativă prin care anumi-

¹⁰ Ideea „respingerii extremismului” este un paleativ care nu repară insuficiențele schemei „stânga-dreapta”. De ce n-ar fi și critica radicală a instituției nomenclaturii considerată extremistă? Eroarea este în însăși ideea că există o singură axă pe care se deplasează pozițiile politice. De asemenea, schema „stânga-dreapta” ignoră rolul presupuzițiilor filosofice și de altă natură subiacente pozițiilor politice. Ideile politice conspiraționiste au, în mod firesc, setul lor de presupuziții filosofice.

te categorii ar primi o sancțiune de un fel sau altul. Să vedem însă pe rând câteva dintre condițiile pe care ar trebui să le satisfacă un proces demn de acest nume.

O primă condiție este caracterul non-arbitrar al procesului. Regulile aplicate trebuie să fie aceleași pentru toți și să nu fie aplicate retroactiv. Această condiție pare cea mai simplă, dar istoricește a stârnit de fapt cele mai multe dificultăți în situații similare. Am să presupun însă, de dragul discuției, că această condiție poate fi lesne satisfăcută.

O a doua condiție n-are un corespondent clar în teoria juridică. Este mai degrabă inspirată din analiza sistemelor logice. Această condiție privește completitudinea procesului. Procesul trebuie efectiv aplicat tuturor celor care ar putea fi suspectați de vinovăție. Scopul este simplu: stabilirea nevinovăției sau a gradului de vinovăție a fiecăruia dintre cei implicați.

Intenția mea aici nu este să examinez condiții care sunt independente una de alta. A doua condiție este legată de prima. A examina doar cazul unor indivizi și nu pe al altora ar fi un act în sine arbitrar. În plus, i-ar lipsi pe eventualii nevinovați de șansa de a-și dovedi nevinovăția. Ar dispărea de asemenea o imagine exactă a gradelor de nevinovăție. Repet însă: condiția completitudinii este una de ordin logic. Ea ar justifica, de altfel, expresia de „proces al comunismului”; altfel ar fi vorba despre procesul unor comuniști, selectați pe baza unui act de voință politică.

O a treia condiție, poate cea mai interesantă, privește caracterul echitabil al procesului. Această condiție are o serie de componente, a căror discutare în detaliu nu este neapărat relevantă. Semnificative pentru noi aici sunt prezumția de nevinovăție și ideea că atât acuzarea, cât și apărarea produc și au dreptul să examineze probe. Filosofic vorbind este important că sunt examinate argumente și contraargumente. Nu contează doar argumentele uneia dintre părți.

O a patra condiție este aceea ca judecătoarele sau judecătorii să nu fie în același timp parte și arbitri. Din această perspectivă, nu trebuie neglijat faptul că procesul comunismului reprezintă o serie de procese. Judecătoria sau judecătorul dintr-un proces n-ar trebui, conform acestei condiții, să fie parte într-un alt proces aflat în curs de desfășurare din această serie.

Înainte de a trage o concluzie, ar trebui să observăm că procesul se desfășoară în condițiile imposibilității unui „proces extern”, ca să spun așa. România nu a fost ocupată de către o putere sau o coalitie de puteri străine care ar putea organiza ele procesul. În special puterile străine ar fi putut satisface relativ ușor a patra condiție.

Să ne concentrăm însă numai asupra celei de a doua și de a treia condiții. Ca să le satisfaci ar trebui să examinezi un număr uriaș de cazuri și ar trebui să se găsească un număr imposibil de mare de avocați. Lucrul acesta decurge din dimensiunile ca atare fie și numai ale partidului comunist, deși în mod cert ar trebui examinate și cazurile multora care n-au făcut parte din partidul comunist.

Soluția examinării unui număr restrâns de cazuri n-ar fi viabilă pentru că se lovește de prima condiție. Cum trasezi cu exactitate, fără să comiți un act arbitrar, granițele la care se oprește examinarea cazurilor. Nu există nici cea mai vagă garanție că dincolo de această graniță nu există cazuri analoage sau chiar mai grave.

Un proces al comunismului în sensul serios al termenului este, prin urmare, imposibil. Este drept că este practic imposibil, dar lucrul acesta are puțină importanță aici. Nu cred că ar interesa pe cineva, în acest context, o posibilitate de ordin teoretic.

Nu vreau să zic că nu sunt posibile procesele torționarului X sau ale informatorului Y. Acestea sunt procesele unor indivizi. Oricine știe, de altfel, că-n cazul torționarilor erau perfect posibile și sub comunism. Că nu s-au desfășurat niciodată cu respectarea condițiilor enumerate aici e altă problemă. Oricum, ele n-ar fi fost și

n-ar fi procese ale comunismului. Iar prin ele nici nu s-ar obține ceea ce s-ar urmări printr-un proces al comunismului: eliberarea completă de comunism a societății.

S-ar putea ca mulți dintre cele sau cei care citesc aceste rânduri să ridice din umeri și să se întrebe la ce-i bună demonstrația de mai sus. La urma urmei, oricine își dă seama că un proces al comunismului care să respecte condițiile de mai sus nu-i posibil.

Problema este mai complicată însă decât i s-ar părea persoanei care vede în discuția de mai sus ceva steril. Un proces care nu respectă cerințele de mai sus nu este un proces drept.

Ceva este însă perfect posibil. Nu este vorba de un proces în sensul de mai sus. Seamănă cu procesul prin care trece conștiința lui Raskolnikov din *Crimă și pedeapsă*. Nimic nu ne împiedică să concepem câteva sute de mii de Raskolnikovi. Apariția lor ar reduce aproape la zero eforturile de a strânge probe. Ar elimina imposibila operațiune a găsirii avocaților.

În cazul lui Raskolnikov avem de a face cu o situație limită, cu un omor. Deși există un număr substanțial de omoruri de care ar putea fi suspectați potențialii Raskolnikovi amintiți mai sus, în cazul mării majorități a sutelor de mii de Raskolnikovi amintiți mai sus nici nu poate fi vorba de omoruri. În special între 1964 și 1989 numărul omorurilor care ar putea fi aduse în discuție este foarte mic. Din contră, este vorba de acea țesătură mizerabilă de mici gesturi condamnabile care ajunseseră să se numească viață normală în acele timpuri. Este o utopie însă să crezi că ororile de detaliu vor trezi la viață sute de mii de Raskolnikovi.

Consecințele situației descrise aici sunt însă foarte interesante. În fața imposibilității unui proces drept al comunismului, dreapta politică se vede nevoită să-și radicalizeze discursul. Pericolul este, pe de o parte, căderea în verbalism. Pe de altă parte, apare o continuă nevoie de a explica eșecul procesului comunismului și tentația de a justifica propriile eșecuri prin nerealizarea procesului comunismului.

Mult mai interesantă este cred situația stângii. Mulți autori sunt de acord că stânga românească antebelică era foarte slabă. Nici în timpul comunismului, dincolo de ritualul închinării la ideile de stânga, nu există aș spune o interiorizare a ideilor stânga. Ele țin, de cele mai multe ori, de gesturi oportuniste. Perspectiva unui proces al comunismului, după 1989, schimbă însă radical lucrurile. Apare crisparea în fața unor posibile acuzații. Se naște paradoxal un discurs, nu totdeauna fățiș, de justificare a ceea ce altă-dată era făcut din simplu și banal oportunism sau chiar din indiferență.

Parafrazând o vorbă a legendarului Conu Jean, am putea spune „puțini au fost, mulți au rămas”. Noua stângă de după 1989 nu seamănă însă cu cea din anii '60. Nu este volubilă, expansivă. E morocănoasă, posacă, închistată. Nu-și desfășoară argumentele pe față.

Uneori situația este amuzantă. Oameni pe care-i știam înainte de 1989 fără interes pentru Marx, sunt acum preocupați de Marx. Oameni care nu puneau preț pe dreptatea socială o invocă frecvent. Este drept, acum acest lucru se face în forme și cu argumente importate din Occident. Exemplele ar putea fi multiplicat. Este vorba despre spectacolul unei stângi „prin rîcoșeu”.

Pe scurt, rezultatul paradoxal al imposibilității practice a procesului comunismului este crisparea intelectuală a stângii și a dreptei. S-ar putea ca această crispare să fie lăsată moștenire și generațiilor care vin. Fenomenul nu-i lipsit de analogii în alte țări și-n alte contexte politice. Asemănarea constă în incapacitatea sau lipsa dorinței de a examina critic ticăloșiile mai mici sau mai mari din trecut.

Official Order and Ritual Disobedience in Transnistria's Ghettos

■ ANA BĂRBULESCU

[„Elie Wiesel“ National Institute for the Study of the Holocaust in Romania]

[University of Bucharest]

Abstract

The study I propose approaches the world of Transnistria's ghettos from a social perspective, my focus being on the reconstruction of the survival networks developed under the virtually exterminatory conditions of the ghettos as well as the parallel realities of official rules and inmates' alternative social structures. The theoretical approach follows the line developed by Erwin Goffman and his conceptualization of the coercive systems as total institutions.

Keywords

total institution; social networks;
human capital; Transnistria

From autumn 1941 until the end of the war, Transnistria was the territory used by the Romanian authorities to implement their policy regarding the ethnical cleaning of the Romanian soil. As a result, around two hundred ghettos became operational on the territory between the Dnister and the Bug.

Starting from here, this paper will try to reconstruct the world of the ghettos with their internal organization and controlled contact with the outside world. The analysis will be developed on two distinctive dimensions: 1) the legislative system imposed by the Romanian authorities. From this perspective I will be interested not only on the reconstruction of the official norms governing the life of those deported but also in the reconstruction of the rationalizations used by the Romanian authorities in order to legitimate their policy of ethnical cleaning; and 2) the strategies developed by those deported in order to sidestep the limitations imposed by the legislative system. The analysis will be mainly circumscribed to the period of autumn 1941 to the winter of 1942, a period identified by most of the historians as the most problematic one for the deported Jews.

The research was conducted on two categories of sources: legal documents enacted by the Romanian authorities and personal documents of those

deported (letters, memories, diaries). For both categories of documents the methodological approach was a qualitative one.

Official order in Romanian Occupied Transnistria

In the fall and winter of 1941 around 180.000 to 190.000 Jewish deportees from Basarabia and Bucovina passed through the five crossing points along the Dniester river (Moghilev, Yampol, Râbnița, Tiraspol and Ovidopol)¹. There they were joined by some 300.000 local Jews².

The gendarmerie was the institution charged with rounding up Jews throughout Transnistria. According to Circular no. 8³ issued on September 8, 1941, following Order no. 209.221⁴ from August 12, 1941 issued by The Fourth Army, General Staff, they were to check the number of Jews in each town and village, verify the creation of ghettos, and drive the Jews into them.

However, the regulations under which all Jews in Transnistria (both local and deported) were to live under Romanian control were first outlined by General Hugo Schwab in August 1941 in Ordinance no. 1. His orders stipulated that:

„The Jews will live in ghettos, colonies and labor camps. All the Jews at present in Transnistria who do not report to the authorities within ten days from the posting of this order for the purpose of fixing their place of residence, will be executed. The Jews are forbidden to leave the ghettos, labor camps and convoys without the approval of the authorities. Those who did not respect this order will be punished by death if they had a subversive motivation, if not they will be punished with 3 to 5 years in jail. (...) every Jew brought to Transnistria who try to cross, or has crossed, into Romania without the approval of the authorities will be executed. Anyone who gives any shelter to the Jews (...) will be sent to prison for a period between three to twelve years and fined between 100 and 200 marks. It is forbidden to any civilian or military personnel to transport money, letters, or any other values destined to the Jews or sent by the later. The offender will be sent to prison for a period between 3 to 5 years and fined between 100 and 500 marks”⁵.

Following this document, the life of the Jews in Transnistria was to be confined within the borders of ghettos, colonies or labor camps. The space outside these legitimate dwelling places was forbidden under the penalty of death. More so, the order transforms in an explicit manner, any intention of the local population to help the Jews in a legal offence punishable by prison and heavy fines. As stipulated in the argumentation of the mentioned legal text, all these measures are needed for the security of the state and the benefit of public order throughout the territory of Transnistria. And this because, according to the definition of reality held by the Romanian authorities, the Jews were dangerous elements that need to be strictly controlled in order not to endanger the Romanian war effort.

1 Jean Ancel, *Transnistria, 1941-1942*, vol. I, (Tel Aviv: The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, 2003), 65-66.

2 Dennis Deletant, „Aspects of the Ghetto Experience in Eastern Transnistria: The Ghettos and Labor Camps in the Town of Golta” in *Ghettos, 1939-1945. New Research and Perspectives on Definition, Daily Life, and Survival*, (Washington: Center for Advanced Holocaust Studies – USHMM, 2005), 16.

3 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 34, 67-69.

4 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc 17, 27.

5 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 28, 49.

Following in the steps of this order, Colonel Nica Vasile for example, the prefect of Balta County issued Ordinance no. 4 regarding the establishment of a ghetto in the city of Balta⁶. According to this document from the beginning of September 1941, all Jews in town (locals or not) were ordered to live in a delimited sector of the city restricted to four streets; the former leader of the Jewish community becomes the mayor of the ghetto; a bakery and a Jewish hospital will be opened within the ghetto; the flour will be provided by the city hall and paid by the inhabitants of the ghetto; the head of the ghetto was also authorized to organize a Jewish police force to protect the lives and belongings of the inhabitants; all Jewish inhabitants of the ghetto, between 14 and 60 of age will be used for forced labor; entry and exit from the ghetto between 11.00 am and 4.00 pm was allowed only with a permit issued by the ghetto commandant (a gendarmerie officer).

Any Jews arriving in Balta from now on will be also living in the ghetto. Any infringement of the law will be punished by death, the penalty will be applied to the offender and twenty other Jews. That punishment is even more drastic in the Ordinance no. 3 issued on September 22 by Colonel Lazăr, the prefect of Tulcin County⁷, where the death penalty is applied to the offender and a hundred other Jews living in the ghetto. The rest of the rulings remain similar with those ordered through Ordinance no. 4.

On September 30, Antonescu ordered the imprisonment of Transnistria's Jews in camps alongside the Bug and confiscation of all Jewish property⁸. According to that order, all Jewish goods become the propriety of the local authorities. However, this was not always the case as a report from mid-November explains that the goods and furniture remained from the Jews that fled or were killed by the Romanian troops were meted out among the members of the local German population⁹.

In the middle of October 1941, Colonel Emil Broșteanu, head of the Gendarmerie in Transnistria reported to Gheorghe Alexianu, the governor of Transnistria that the concentration of the local Jews has been completed¹⁰.

A month later, governor Alexianu issued Ordinance no. 23¹¹, that fundamental document stating the status of the Jews in Transnistria, either we are talking about the deported or the local ones. Ordinance no. 23 remained in force until the spring of 1944.

According to this decree, the Inspectorate of Gendarmes in Transnistria determines the localities where the Jews can be housed (art.2); a Jew can leave the commune in which his domicile has been fixed only if he has the authorization of the country prefect (art. 4); the Jews will be subjected to force labor obligations according to their profession; they will be used for agricultural labor, for road or bridge repairs, for wood-cutting in the forests, quarrying stone or any materials; in return for labor duly performed the laborer will receive meal coupons to the value of one day's labor, one day's labor being valued at one mark a day for manual laborers, and two marks a day for qualified professionals (art.6); any Jew found, without the approval of the authorities, in a place other than the one in which his residence was fixed, will be considered a spy and punished according to the military law in time of war (art. 8), meaning he will face execution.

Early in December 1942, the age limit of those included in the forced labor system was further diminished as according to Decision no. 2927 „any Jew between 12 and 60 years old must undertake compulsory labor”¹² in one of the domains needed

6 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 29, 52.

7 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 43, 85.

8 INSHR-EW Archive, R.G. 25003, reel 202, file 779, 165. See also Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 63, 123.

9 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 183, 353-355.

10 Deletant, *Aspects*, 23.

11 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 157, 303-305.

12 Ancel, *Transnistria*, vol. III, doc. 1059, 1964-1965.

by the Romanian authorities. This order from December generalizes an approach already found in a Note sent in April 1942 to Berezovca County prefect¹³ from where we learn that 479 Jewish orphans evacuated from Odessa are to be held in an orphanage opened by the Romanian authorities and used for work.

Consequently, after December 1941, Transnistria functions as a huge prison as following the ordinances issued by the Romanian authorities, only the ethnic Romanians are allowed to cross its western border¹⁴. According to the official orders issued by the Romanian authorities, due to their dangerous and parasitical nature the Jews were gathered in special designated places where they could be segregated from the local population, they were deprived of any rights and were subjected to a forced labor regime. They risked heavy penalties (usually death) when deciding to break the official regulations.

A march order from the autumn of 1941, helps us understand how things were organized by the Romanian authorities:

„In accordance with Order No. 6769/941 of Army Headquarters and the accompanying order of the Governor of Transnistria, we are transferring to you ____ Jews; men, women and children in order that they be detained in the detention area of this village. The village authorities will see to the accommodations for these Jews, monitor them to ensure that they not leave the settlement and put them to work at various jobs in exchange for food, if they have no means of their own”¹⁵.

Consequently, the model was quite simple, they were brought to a rural area and confined to it under heavy penalties. Sometimes they have no means to provide for their food, while others they were to work in order to receive some food.

However, there were instances when the ghettoization process was even more grueling as according to the rules imposed by the Romanian authorities, families faced the risk of being separated at any time. A report of Golta Gendarmerie from March 1942 reads as following:

„From among the convoys bypassing Golta County the men fit for work are sized while passing other regions, here arriving only women and children that are unable for work and consequently becoming a burden for the prefecture in regard to their food”¹⁶.

As seen, the Romanian authorities are concerned not with the fate of those deported and the hard conditions they had to suffer but with their unfitness for work and consequently their susceptibility to become a burden for the authorities. The approach is very similar with the one discussed by Browning when commenting the Nazi definition of the Jews from the Soviet territories as ‘useless eaters’¹⁷.

Nonetheless, there were also times when families were separated on their own accord. A dramatic choice set forth in dangerous times. A set of documents issued by the Romanian authorities in the winter of 1941-1942 talk about Jewish parents that in order to maximize their children chances of survival were leaving the later in the care of Russian local peasants from the villages they were passing during their transportation through Transnistria:

13 Ancel, *Transnistria*, vol. III, doc. 645, 1230.

14 See Note of Transnistria Government from 23 December 1943 *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 295, 542.

15 Note of Berezovka Third Company of the Gendarmerie from 27 October 1941 *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 113, 203.

16 Golta Gendarmerie Report from March 1942 *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 568, 1063-1068.

17 Christopher Browning, *The Origins of the Final Solution. The Evolution of the Nazi Jewish Policy, September 1939 – March 1942*, (Jerusalem: Yad Vashem, 2004), 238.

„During transfers many Jews leave their children to be adopted by the local population of Russian origins. Consequently, on January 19 Ganciariuc Nicolae and Garcovenco Timoftei from Cazamirovka, took a 3-4 years old child from the Jews that were passing toward Vasilionova village“¹⁸.

The children were baptized and the locals were paid for their services. However, the Romanian authorities did not allow the generalization of this social practice and were requesting the gathering of all these children in order to be returned to their parents¹⁹. Later on, on April 1942, the baptism of Jewish children, „adopted by locals or left behind from the passing convoys was strictly forbidden“²⁰. After the spring of 1942, I have found no further documents related to this survival strategy developed by those deported.

In December 1941, Antonescu allows the Federation of the Jewish Communities to send medicines and money to their fellow co-religionist deported in Transnistria²¹. All financial assistance sent to the deported Jews must be deposited in the administration's account at the Romanian National Bank, at an exchange rate of 60 lei to 1 R.K.K.S.²² In Transnistria the money will be distributed by the local Jewish communities. However, the large number of those deported and the meager economic condition of the Jews from the Old Kingdom, made the aid, while welcomed, insufficient to solve the problems of those deported.

Moreover, article eleven of Order no. 2927 issued by Antonescu one year later stipulates the any aid sent by the Jewish Communities to those found in Transnistria would be received only if the later exhibit good behavior and distinguished results in their work:

‘Jewish sections that will distinguish through work, discipline and perfect order will be noted in the table of those Jews that are allowed to receive aid from the country – drugs, clothing and money’.

In December 1942 when the large deportations from Basarabia, Bucovina and Dorohoi ended²³, most deportees were concentrated in three districts: Moghilev, Tulcin and Balta. With the exception of several camps and Râbnița prison, the Jews were gathered in ghettos or in the localities they were ordered to live being subjected to a more or less organized forced labor system.

Ancel speaks of 165 identified camps and ghettos and dozens of collective and state farms that served as temporary camps²⁴.

As we have seen, according to Ordinance no. 23 from November 1941, they were remunerated, one mark/day for unqualified work and two marks/day for qualified work. How helpful were this money for the survival of those deported could be recovered from official documents or from letters send at the time by those deported to their relatives. The initial exchange rate was 60 lei or 20 rubles for 1 R.K.K.S.²⁵ and in December 1941, for one kilo of bread one had to pay 800 or even 1000 lei²⁶. The same huge amounts of money needed for buying goods of strict necessity are

18 See Transnistria Informative Report from February 1942 *apud* Aancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 463, 850-853.

19 See Note no. 1 of Balta City Police from 20 November 1941 *apud* Aancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 191, 364-365.

20 See Note no. 2144 of Goltia County Prefecture from 9 April 1942 *apud* Aancel, *Transnistria*, vol. III, doc. 595, 1140.

21 Note no. 259 from 10 December 1941 *apud* Aancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 248, 454.

22 See Administration Note from 5 February 1941 *apud* Aancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 424, 787.

23 Aancel, *Transnistria*, doc 245, 450.

24 Aancel, *Transnistria*, vol. I, 353.

25 See International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, (Iași: Polirom, Iași, 2005), 139.

26 Gendermerie Report no. 1661 from 18 December 1941, INSHR-EW Archive, R.G. 25.003, reel 151, file 32, 246-248.

witnessed by the letters sent at the time from Transnistria: 1200 lei for one kilo of bread in December 1941 in Shargorod ghetto²⁷ or 500 lei for 25-30 kg of firewood²⁸. This means that, if we take, for example, December 1941 as landmark, a Jewish unqualified worker deported in Transnistria should have worked twenty days to buy one kilo of bread.

Moreover, the ghettos had no social infrastructure to assist the internees and, as Dennis Deletant makes clear, they had several things in common: they were cold and crowded, the food supply was meager, they were ravaged by typhus, and the death rate, particularly in the period between October 1941 and spring 1942 was horrendous. The example offered by Deletant is quite convincing, in Warsaw ghetto the death toll was 12-15 percent while in Transnistria it reached 30-50 percent during winter 1941²⁹.

Take for example, Shargorod ghetto, here a hill occupied by 332 old, cramped houses made of mud brick parched together on narrow streets was declared a ghetto by the head of Moghilev's Shargorod sub-district. In December 1941, some 9000 Jews were packed in the ghetto, most of them from Bucovina; there were no bathrooms, public or private³⁰; no trash collection and no garbage pits; the water was dirty as the few natural springs surrounding the town were forbidden to the Jews³¹. A report of Gendarmerie from January 1942 regarding the situation of the Jews from Moghilev allows us to reconstruct their living conditions there: they were living in insalubrious houses, often without any heating system; more so, acknowledge the report, „they are terrorized by the prospect of starvation“³². The same picture is gathered from the letters sent at the time by those deported where they were asking relatives to send them some food because they are literally dying of starvation³³. Take, for example, a letter sent from Moghilev probably at the middle of December 1941³⁴:

„We've been in Mogilow for over two months. Things are direr than ever. [...] I beg you, try in any way you can to send us butter, soap, potash, send us, to keep us alive. The children are fading away and we don't have any strength left. [...] There's nothing more we can do for ourselves. Meise Mohr has sent the children 6 potatoes, they cried with joy. What can I tell you? May God keep us from dying of starvation“³⁵.

The example helps us take a glimpse to the complexity of a social world where six potatoes could make one to cry with joy simply because they represent the difference between life and death.

Arriving at this point, to understand how the world of the ghettos unfolded I will turn toward the memoirs of those surviving deportation as well the letters sent at the time from Transnistria, proposing a social approach instead of the historical one.

27 Benjamin M. Grilj (ed.), *Schwarze Milch – Zurückgehaltene Briefe aus den Todeslagern Transnistriens*, (Innsbruck: StudienVerlag, 2013), doc. 5, 58-63.

28 Grilj, *Schwarze*, doc. 98, 466-469.

29 Deletant, *Aspects*, 28.

30 Grilj, *Schwarze*, doc. 118, 201, 580-584, 972-991.

31 Ancel, *Transnistria*, 354.

32 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 397, 733-736.

33 Grilj, *Schwarze*, doc. 5, 9, 12, 17, 24, 35, 37, 39, 49, 52, 53, 54, 62, 63, 77, 81, 84, 88, 91, 102, 105, 107, 108, 109, 110, 116, 133, 138, 151, 155, 156, 159, 162, 186, 187, 196, 201, 206.

34 The courier carrying the letters included in the volume edited by Benjamin M. Grilj, Albert Twers, was arrested in Lipnic train station on 20 December 1941. See Note no. 64504 from 3 January 1942 of the Ministry of National Defence *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 315, 584-585.

35 Grilj, *Schwarze*, doc. 108, 520-523.

Ritual disobedience in Transnistria's Ghettos

My interest at this point is to identify the strategies used by those deported in order to sidestep the limitations imposed by the legislative system. To understand these strategies we need to turn toward what I will call disjunctive identity models. Allow me to explain what I have in mind.

When individual lives in a unitary social world, in other words when the identity model he assumes for himself is also accepted as legitimate by the others – the question Who am I? is a non-problematic one. It can receive multiple answers, all equally correct: we are X, Y or Z, the blonde from the second floor, the child of my mother, professor of philology or space engineer. Each of these elements makes me what I am and creates through social interaction my world and my identity.

The problem arises when same individuals live in different social worlds, worlds that configure in different manners their roles and consequently, worlds within which questions like – Who am I, X? and Who is X? receive distinctive answers. To be clearer, I am interested in the scenario when under the influence of external factors individuals end up losing a fragment or the entire complex of identity markers that generated their social world. And in my opinion, this was the case for those deported in Transnistria.

Consequently, I propose to look at Transnistria deportations from a social perspective, more specifically the one developed by Goffman through his concept of total institution³⁶. Goffman defines as total institution any isolated and enclosed social system where for longer or shorter periods of time individuals are required to a formalized way of life imposed upon them by an authority legitimated as such. The standard examples offered by Goffman are prisons, mental hospitals and concentration camps. The main characteristic of any total institutions is the requirement of major conformity with the norms imposed by the authorities.

When we talk about Transnistria we already know that the deportation process was not a unitary one: there were several camps and almost two hundred ghettos. All of them were, at least theoretically, enclosed areas that fall, following Goffman, under the definition of total institutions.

Moreover, the definition of reality held by the Romanian authorities, the definition that sees the Jew as a dangerous element of society and determines all the sanctions and discriminatory measures imposed upon him is also interiorized as legitimate by the broader society, the one beyond the border of the ghetto. This means that when analyzing the Transnistria phenomenon, we need to go further than Goffman does, and to identify a second level where the total institution operates – the communitarian one – and thus we must include not just the area within the ghettos walls, but also the rural and/or urban localities where the ghetto was built.

In Transnistria the Jew remains the holder of the same definition of reality that led to his deportation. According to this definition, all Jews are identical with a fictive one defined as a parasite and a dangerous element of the society that, as a consequence, should be expelled outside of it. His social status is perilous as he is defended by no rights and under heavy penalties when breaking the regulations imposed by the Romanian authorities. They could be beaten, stolen and even killed with no penalty imposed upon the offender. Sometimes, as proves a letter sent in early December 1941 from Shargorod ghetto³⁷, a simple accidental meeting with a Romanian soldier could put the life of a deported Jew in danger even if the said Jew met the Romanian soldier within the ghetto borders, in other words within the space

36 Erving Goffman, *Aziluri*, (Iași: Polirom, 2004), 11.

37 Grilj, *Schwarze*, doc. 202, 1000-1008.

where the official definition of reality allows him to live. Moreover, the differences that these regulations impose between the Jews and all the others, determines the manifestation of this legitimate aggression beyond the borders of the ghettos walls. According to the memories of the survivors, they could just as easily become the victims of the local population that were free to handle the Jews as they saw fit.

According to the official regulations (see Ordinances no. 3, 4 and 23), a Jew interned in a ghetto or camp is not allowed to trespass the borders of the facility but if he stays inside (and plays by the official rules) he will die of starvation, thirst, cold etc. However if he chose not to accept for himself the definition of reality imposed by the authorities he will be killed as punishment for the infringement of these regulations.

So, what was the solution? What surviving strategies could be developed?

In the early autumn of 1941, money represented a solution for those that were lucky enough to have them. To have them meant to have the possibility to buy food and firewood but also to pay the transport for your goods³⁸ or to pay for the authorization for remaining in a larger ghetto (as, for example, Moghilev³⁹). However, the vast majority of those deported lost everything, on the hands of the Romanian Army, when they crossed the Dniester. Furthermore, even those that were among the lucky ones and arrived in Transnistria having some resources, they have shortly remained without them. Letters sent from Transnistria in the winter of 1941 and also official documents issued by the Romanian authorities⁴⁰ prove quite clearly, that in Transnistria money were easy to lose and, due to the high prices requested on the market, even easier to spend.

So apart from money where we need to look if we want to identify solutions that lead to survival?

According to the memories of those surviving deportations the solution consisted in the construction of a parallel system of norms and a special type of social capital. Both will allow survival within the system, as the Jew will accept the status imposed by the authorities but will play this role following his own set of rules.

In general terms, the game was quite simple: to stay inside and die of starvation or to go outside and risk to be executed as a spy? The danger was even more present as, usually, the local communities acted as *de facto* total institutions.

Official documents, letters written at the time and the memories of those surviving deportation proves that the official regulations were infringed as living within the ghetto walls usually equaled dying by starvation or illnesses. The choice, however, was a perilous one as according to Ordinance no. 23, the punishment for those breaking the official order was, as already said, death.

Examples of this rule infringement are quite numerous. A Report of Balta Pretoral Service from December 1941⁴¹ states that, acting against the stipulations of Ordinances 4 and 23 from 1941, twenty Jewish women and children were found wandering through the villages. According to the text, they declared that they left the ghetto to search for food. In spite of the gender and age of those involved and legitimating their decision as strengthening the authority, the commanding officer orders the application of article 7 of Ordinance no. 4 and article 8 from Ordinance no. 23, both envisaging the death penalty for those leaving the ghettos without legal authorization.

An informative Note from February 1942, for example, reads as following:

38 Grilj, *Schwarze*, doc. 194, 924-935 and also Report of Moghilev Gendarmerie from March 1942 *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 546, 1010-1016.

39 Grilj, *Schwarze*, doc. 113, 550-556.

40 According to a Report of Moghilev Gendarmerie from January 1942, the Jews from Moghilev remained without any money. See Ancel, *Transnistria*, vol. II., doc. 397, 733-736.

41 INSHR-EW Archive, R.G. 25.003, reel 306, file 1056, 175-176.

„There have been given harsh orders that all Jews found outside their settled localities to be executed on spot according to Ordinance no. 23, being considered spies placed under the regulations applied on war times”⁴².

And the examples could continue either we are talking about the official documents issued by the Romanian authorities⁴³ or by documents written at the time or later by those deported⁴⁴. However my interest is rather explicative so I will turn to a question already formulated: which were the solutions found by the ghettoized Jews? How they sidestepped the official definition of reality without putting themselves to the risk of being shot?

According to personal documents written at the time (letters, diaries) or later (memoires), the theoretical solution was invisibility while the practical one was the creation of social networks. What does that mean? The premises of my explanatory model see the deported Jew as being thrown in a lose-lose situation. If he assumes the definition of reality imposed by the Romanian authorities and the identity model that was ascribed to him by the later, he will die either he respects or infringes the official regulations. Consequently, I am interested in recovering ways of creating parallel social structures. These social structures, largely translated in social networks will provide the Jew the social capital that will make possible his survival. Most of the time, the solution consisted in identifying the inhabitants of the villages around the ghetto or those nearby it that are capable to see him as a human and not an Yid, creating a network of trust that will allow him to sidestep the limitation imposed the Romanian authorities. The man living in the middle of the forest⁴⁵ or Marousia⁴⁶ the Ukrainian from Joil Alpern's memoires, the shoemaker or the blacksmith from the nearby village⁴⁷, the villager from Graghdanovka⁴⁸ remembered by Ruben Udler or the old woman from the road to Bogdanovka⁴⁹ from Sonia Palty's narrative are all such examples. This network of trust is to be used time and again providing the inmates with the so much needed food, firewood and sometimes even medicines.

However, apart this social network of trust, there are also special areas outside the ghettos and special periods of the year where individuals that usually accept the official definition of reality (and by doing so are labeled as dangerous by the ghetto's inmates) become capable to see the human behind the Yid: such special area is the local cemetery⁵⁰ while such special periods of time are the Christian holidays (Christmas⁵¹ or the Feast of the Blajini⁵²) or the funeral ceremonies⁵³. These special places and periods of the year action like sacred breaks and the deported Jew could become visible again because, during these sacred breaks, the locals are willing to suspend the official definition of reality and are able to see the Jew as a fellow in need.

42 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 529, 976-977.

43 See Note of the Gendarmerie Inspectorate of Transnistria from 18 October 1941 *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 79, 149 or Note no. 28 from 3 February 1942 of Balta County Prefecture *apud* Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 435, 803.

44 Grilj, *Schwarze*, doc. 67, 92, 203, 318-21, 440-444, 1010-1018;

45 See Joil Alpern, *No One Awaiting Me – Two Brothers Defy Death During the Holocaust in Romania*, (Calgary: University of Calgary Press, 2001), 67, 103, 107.

46 Alpern, *No one*, 66.

47 Alpern, *No one*, 90-91.

48 See Rubin Udler, *The Cursed Years*, (Pitshburg&Chişinău, 2005), 146.

49 Sonia Palty, *Evrei, treceți Nistrul – însemnări din deportare*, (Tel Aviv: Papyrus, 1989), 108.

50 Alpern, *No One*, 44 and also *Holocaustul evreilor din România – din mărturiile supraviețuitorilor*, (Iași: Polirom, 2004), 73.

51 Palty, *Evrei*, 94-95.

52 *Holocaustul*, 73.

53 Alpern, *No One*, 44.

Not less important, the network of trust is doubled by a network of legitimate aggressiveness which consists of individuals, places and periods of time that have to be avoided at all costs: the main roads⁵⁴, some local houses⁵⁵, the soldiers⁵⁶ or the mornings⁵⁷, because this is the period of the day when the roads are mostly used by the later, are just some examples of strategies developed in order to avoid dangerous situations.

Consequently, if we look at Transnistria from the perspective of the deported Jew, we find a complex social structure. On one hand, we have an objective map of reality with its roads, wells and houses, a map that represents a physical and social world with its borders and rules. This social world is ruled by the Romanian authorities and for the Jew it is a forbidden place. Within it, he is allowed to live confined to the ghetto walls or, if he dares to step outside, under the protection of invisibility. However, there is another map that deported Jew overlaps upon this objective map of reality and which allows him to overcome the definition imposed upon him by the authorities. On the objective map, our fictive village could have 70 houses and 2 wells while on the map used by our Jew it has two houses and no well. But there are special places and special times of the year when the inhabitants of the houses unmarked on the map of our Jew are safe to meet, because in these places and in these periods of the year (the sacred breaks mentioned above) they are ready to elude the official definition of reality and opened to see the human behind the Jew.

Some other times, the network of trust consists not of contacts with the local population but in finding successful means of communication with un-deported relatives. The contact one establishes through trustful couriers could bring the much needed food and/or money or could provide those deported with goods that were lacking, at the time, in Transnistria and in this way allowing them to make successful exchanges on the 'free market'. Those exchanges will bring them the much needed food, medicines and firewood. To attend these goals, one had to firstly establish safe contacts, meaning to find those couriers that would have the highest chances of sidestep the official regulations that prohibited any contact between deported and un-deported Jews. Unexpectedly, the safest couriers belonged to the military⁵⁸, either we are talking about the Romanian or the German Army. A sum of money was usually paid in the country by the relatives sending the parcel or if the later were sending money, the courier would receive in Transnistria a percentage of the sum. Sometimes, the scenario was even more complex. A letter sent from Transnistria in mid-December 1941⁵⁹, describes a situation where a deportee had received money from a Romanian officer and, in exchange, when returned in the country, the later became the owner of a radio that was the property of the former prior to his deportation. However, even for the couriers, the practice was a dangerous one, as according to Ordinance no. 1 from August 1941⁶⁰ the practice of distributing letters, money or parcels in and from Transnistria was strictly forbidden and was punished with three to five years in jail. The punishment was doubled if those involved were military or administrative workers.

54 *Holocaustul*, 209.

55 Alpern, *No One*, 96.

56 *Holocaustul*, 209.

57 *Holocaustul*, 36.

58 See Grilj, *Schwarze*, doc. 19, 50, 84, 91, 144, 183, 116-119, 256-260, 408-411, 436-439, 694-697, 846-847 and also Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 243, 467, 447, 857-861 and vol. III, doc. 609, 1160-1161.

59 See Grilj, *Schwarze*, doc. 136, 652-655.

60 Ancel, *Transnistria*, vol. II, doc. 28, 49. See also Decree-Law no. 944 from 28 March 1942, INSHR-EW Archive, R.G. 25.021, reel 20, file III-441, p. illegible.

The goods they asked their relatives to send through this clandestine system included, as expected, food, medicines and clothes but also: a calendar⁶¹, ink⁶² and writing tools⁶³ or 'a textbook for the child'⁶⁴. More so, it seems from the letters sent at the time that in the autumn and winter of 1941, on the black market in Transnistria there were two products very easy to sell and often demanded by the Ukrainians peasants: soap and potash.

'The food crisis is intensifying at an alarming rate. Even if you have money, that is to say a lot of money, you can't buy anything. The locals are only interested in parting with something if it's via an exchange, the smallest exchangeable item being a piece of soap'⁶⁵.

As a consequence, the two products are often asked by those deported from their relatives still in the country⁶⁶. To have them meant to have access to the new currency accepted in Transnistria's markets and in doing so to have access to goods of primary necessity.

For the deportee, within his former life there were legitimate and illegitimate means to attain to his primary needs. Before, within this legitimate framework a kilo of potatoes, for example, could have been bought, received or gathered from his garden. Now the same potatoes could be bought, begged, stolen or received. Each of these methods became perfectly legitimate in the world of the ghetto and represents another way through which the individual plays by his own rules the role imposed upon him by the official definition of reality. These new rules suppose the development of a new kind of knowledge, a practical one that allows him to minimize the risks generated by behaviors that although became legitimate within the ghetto continues to be penalized in the outer world. It is a new form of human capital that allows individual to develop skills better suited to the conditions he is forced to live. This practical knowledge takes various forms: from methods that minimize the risks involved by stealing (if practiced when the Ukrainian peasants were sowing their land⁶⁷, or when the wagons were driven by old men⁶⁸) to means of maximizing the chances of begging (like learning a funeral Ukrainian prayer and using it during a funeral ceremony held by local Ukrainians⁶⁹). Within this social world, there is a complete reconstruction of the meanings ascribed to the reality. Here, for example, an object is deemed to be useful only if „it could be inserted, at any moment, in a pocket"⁷⁰. To know these rules means to have access to skills that permit individual's successful adaptation to the reality imposed by the coercive system represented by the ghetto.

The practical knowledge and the social networks developed outside the ghetto to represent what Goffman calls the clandestine life of the total institution, through which, the Jew assumes the role attributed to him by the authorities but plays this role through his own rules. According to this order, all deported Jews are equated with a fictive one, defined as harmful to the Romanian society and thus deported and also dangerous for the Romanian effort of war and thus ghettoized. However, as we have seen, the official order enforced by the authorities was paralleled by a set of social practices developed by the ghettos' inmates that allowed them to

61 See Grilj, *Schwarze*, doc. 195, 936-939.

62 Grilj, *Schwarze*, doc. 77, 194, 348-377, 924-935.

63 Grilj, *Schwarze*, doc. 112, 544-549.

64 Grilj, *Schwarze*, doc. 77, 348-377.

65 Grilj, *Schwarze*, doc. 139, 664-669.

66 Grilj, *Schwarze*, doc. 18, 22, 57, 102, 108, 109, 125, 160, 163, 194, 108-114, 128-130, 282-284, 486-491, 520-527, 610-613, 752-755, 766-767, 924-935.

67 Alpern, *No One*, 100.

68 Alpern, *No One*, 61.

69 Alpern, *No One*, 44, 97.

70 See Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor secate*, (București: Hasefer, 2003), 159.

break from the collective definition imposed by the Romanian authorities and in doing so to develop strategies that maximized their chances of survival. All these strategies represent what Goffman calls ritual disobedience, an unauthorized break from the role imposed upon the individual by the institutional order. He acts like he is accepting the official regulations but in fact constructs strategies to sidestep it and in doing so he is able to survive.

Moreover, within this world, the access of the deported Jew to the identity model that prior deportation formed his social world is theoretically denied. But this was not always the case, and sometime we may find, inside the ghetto, activities that allow individuals to have quick access to their former life: a dancing evening in Moghilev⁷¹, a chorus in Bershad⁷², a school for ghetto's children⁷³, the celebration of the Jewish holydays⁷⁴ are all such examples.

Sometimes, the lost identity is recovered through a third party as it happens in the case of Betty, probably a former teacher from Rădăuți when writing in December 1941 to one of her presumably former students:

„My dear, sweet Ralph, I think of you and Piperl so often and I so wish to see you! [...] Are you studying and with whom? Keep everything I've been at such pains to teach you in your little head and keep studying as often as you can. It's important to keep going, my dear! Do you think of me sometimes?”⁷⁵

All these examples represent individual strategies that allow the deported Jews to recreate, even for short periods of time, lost worlds and by doing so to have access to stolen identities.

Conclusion

The world of the ghettos was a grueling and complex one. If we look only at the official documents we find that for the Jews it was a lose-lose situation. The deportation equaled death either they were following the official regulations (through starvation, cold, etc) or if they decided to infringe them (through execution). However, if we turn toward the personal documents of those deported (letters, diaries, memoires) we find that although the official definition of reality remains in place, strategies were developed that allowed individuals to play the role imposed by the authorities by constructing a set of parallel social practices that made possible their survival.

Starting from this observation, I have focused on the survival networks developed under the virtually exterminatory conditions of the ghettos aiming to reconstruct these parallel realities of official rules and inmates' reformulation of the social structure.

Following Goffman I regarded the ghettos as total institutions and, going further than the American sociologist, I have argued that we should regard Transnistria *in toto* as a total institution as the definition of reality that led to the deportation and ghettoization of the Jews is also shared by the local population and the later are free to enforce the rules imposed by the Romanian authorities in regard to the Jews.

71 See Miriam Korber Bercovici, *Jurnal de ghetou-Djurin, Transnistria, 1941-1943*, (București: Kriterion, 1995), 17.

72 See Glasberg Gold, *Timpul*, 158.

73 See Korber Bercovici, *Jurnal*, 53, 60, 103, 106; Palty, *Evrei*, 93; Arnold Daghani, *Groapa este în livada cu vișini*, (București: Hasefer, 2004), 46.

74 See Glasberg Gold, *Timpul*, 177, *Holocaustul*, 196, 214.

75 Grilj, *Schwarze*, doc. 188, 870-875.

Consequently, trying to recreate these survival strategies I have identified a three-folded solution that consisted in: 1) creating networks of trust (locals that are ready to sidestep the official definition of reality and consequently able to see the deported Jew as a fellow in need and not less important, corruptible militaries that are ready to infringe, for personal gains, the official regulations and by doing so they are able to help the deported Jews); 2) identifying and avoiding networks of distrust (locals, places and times defined as dangerous for the deported Jew); and 3) the development of new forms of human capital, a practical knowledge that permitted their successful adaptation to the coercive system imposed by the total institution (skills that minimize the risks stealing involves and maximize the chances of begging or the correct identification of what I have called 'sacred breaks', instances when the official definition is suspended and the deported Jew could become visible in locations where, otherwise, his legitimate access is denied). All these are forms of what Goffman calls ritual disobedience, an unauthorized break from the role imposed by the coercive system within which the deported Jew was bound to live.

REFERENCES

- ANCEL, Jean, *Transnistria, 1941-1942*, vol. I, II, III, Tel Aviv, The Goldstein-Goren Diaspora Research Center, 2003.
- ALPERN, Joel, *No One Awaiting Me – Two Brothers Defy Death During the Holocaust in Romania*, Calgary, University of Calgary Press, 2001.
- BROWNING, Christopher, *The Origins of the Final Solution. The Evolution of the Nazi Jewish Policy, September 1939 – March 1942*, Jerusalem, Yad Vashem, 2004.
- DAGHANI, Arnold, *Groapa este în livada cu vișini*, București, Hasefer, 2004.
- DELETANT, Dennis, „Aspects of the Ghetto Experience in Eastern Transnistria: The Ghettos and Labor Camps in the Town of Golta” in *Ghettos, 1939-1945. New research and Perspectives on Definition, Daily life, and Survival*, Washington, Center for Advanced Holocaust Studies – USHMM, 2005.
- GLASBERG Gold, Ruth, *Timpul lacrimilor secate*, București, Hasefer, 2003.
- GOFMAN, Erving, *Aziluri*, Iași, Polirom, 2004.
- GRILJ, M. Benjamin, *Schwarze Milch – Zurückgehaltene Briefe aus den Todeslagern Transnistriens*, Innsbruck: StudienVerlag, 2013.
- Holocaustul evreilor din România – din mărturiile supraviețuitorilor*, Iași, Polirom, 2004.
- International Commission on the Holocaust in Romania, *Final Report*, Iași, Polirom, 2005.
- KORBER BERCOVICI, Miriam, *Jurnal de ghetou-Djurin, Transnistria, 1941-1943*, București, Kriterion, 1995.
- PALTY, Sonia, *Evrei, treceți Nistrul – însemnări din deportare*, Tel Aviv, Papyrus, 1989.
- UDLER, Rubin, *The Cursed Years*, Pittsburgh&Chișinău, 2005.

„Iulie însângerat“

■ ALEXANDRU FLORIAN

[National Institute for Romanian Holocaust Studies „Elie Wiesel“]

[„Dimitrie Cantemir“ Christian University]

Abstract

The first months of the war on the Eastern Front, July – September 1941, were, for the Jews in the towns and villages from Bessarabia and Bukovina, a period of mass executions. The „special orders“ given by Antonescu encouraged the army, gendarmerie and civilians to exterminate the Jewish population.

Keywords

Jews; extermination; gendarmerie; army

Acesta este titlul pe care Simon Geissbühler¹ l-a dat cărții sale despre tragedia evreilor din Basarabia și Bucovina în primele luni ale deschiderii frontului spre Răsărit de către armatele germane și române împotriva Uniunii Sovietice din timpul celui de al Doilea Război Mondial. Documentele pe care le prezentăm ilustrează o mică parte din cele întâmplate atunci. El sugerează puternic distrugerea evreilor de către armata și jandarmeria română încă din primele zile ale Războiului. Pe măsură ce aflăm mai multe despre felul în care s-a dus războiul pentru „teritoriile pierdute“, devine o certitudine faptul că, simultan cu evenimentele de pe teatrul de luptă s-au desfășurat masive acțiuni criminale împotriva civililor. Documentele pe care le-am selectat au calitatea de a condensa, în termeni juridici, o realitate istorică descrisă din mai multe perspective. O perspectivă este aceea care permite stabilirea victimelor, a responsabililor, a făptuitorilor și a contextului. Într-un limbaj sec sunt descrise tratamentul victimelor și manifestări dezumanizante ale făptuitorilor. O altă perspectivă, care subliniază caracterul excepțional al situației, este dat de discrepanța dintre

¹ Simon Geissbühler, *Blutiger Juli. Rumäniens Vernichtungskrieg und der vergessene Massenmord an den Juden 1941* (Schöningh: Verlag, 2013).

mesajul public oficial al lui Antonescu și evenimentele prilejuite de intrarea României în război.

Acest segment din istoria de luptă a unor unități ale armatei sau jandarmeriei la ceea ce propaganda oficială denumea în epocă un „război al reîntregirii”, un război pentru a redobândi teritorii românești smulse prin presiune politică și militară în iunie 1940 prin garanțiile oferite de anexele secrete ale pactului Ribbentrop-Molotov, a fost puțin documentată în istoriografie. Istoricul elvețian este cel care i-a dedicat un studiu întreg de dimensiunile unui volum.

Înainte de deportărilor înspre Transnistria, lunile iulie-septembrie 1941 au fost pentru evreii din Basarabia și Bucovina un proces de exterminare care s-a petrecut în timpul înaintării spre Est. Unități ale jandarmeriei și Pretoratul, administrația civilă a armatei, au fost direct implicate în adunarea evreilor și uciderea lor pe loc.

Jean Ancel a descris amplitudinea exterminării evreilor din mediul rural al „provinciile pierdute”². Totul a fost minuțios pregătit prin ordine și discurs politic de către autoritățile cele mai înalte ale statului. Începând cu luna iunie 1941, Conducătorul și Mihai Antonescu, vice-președintele Consiliului de Miniștri, au transmis mai multe mesaje, fie la guvern, fie direct către Ministerul de Interne³. În acest context, antisemitismul ideologic dar și visceral al lui Ion Antonescu a fost stimulat direct de prejudecata iudeo-bolșevismului și mitologia acțiunilor antiromânești ale populației evreiești la retragerea administrației și armatei din Bucovina și Basarabia din iunie 1940. Dincolo de propaganda mistificatoare „evreul este comunist”, merită subliniat faptul că în standardele guvernării Antonescu, un evreu comunist era mult mai vinovat ca un creștin comunist, așa cum rezultă din tipologia sancțiunilor punitive care li s-a aplicat.

Aceste teme au mobilizat trupele dar și populația locală, mai ales cea rurală. Prin urmare, în târguri și sate au avut loc masacre împotriva evreilor. În prima fază, înainte de sosirea armatei și jandarmeriei române, localnici, susținuți și de o zvonistică adecvată, au dat dovadă de disponibilitate pentru a ucide evrei. „În zonele rurale și cele semirurale (printre care câteva târguri) se poate distinge un val spontan, care poate fi descris ca o fază intermediară: intervalul dintre retragerea armatei sovietice și intrarea forțelor românești sau germane. Parte din populația locală a profitat de această situație pentru a organiza bande de teroriști «având ca prim obiectiv, exterminarea evreilor». Este greu de descris actele de asasinare, jaf, viol ș.a. înfăptuite de aceste bande”⁴.

Apoi au acționat unitățile române pentru „a asigura” spatele frontului. În mediul rural, evenimentele au fost rapide și au constat în adunarea evreilor în marginea localităților și execuția lor în masă. Înainte însă autoritățile au avut grijă să îi pună să își sape singuri groapa la marginea căreia aveau să fie executați. Acest executii sumare au fost deosebit de violente și ele au fost însoțite de jafuri. Au fost împușcați de-a valma bărbați, femei și copii, tineri și bătrâni. Amplitudinea evenimentelor confirmă că a fost probabil cea mai mare manifestare de ferocitate și distrugere din partea instituțiilor statului.

La Bălți, în Basarabia, sosirea armatei și jandarmeriei a fost prilej pentru masacrarea evreilor. Au fost mai multe acțiuni. Ele au început în oraș, după care evreii au fost grupați și internați în lagărul din satul Răuleți, din apropierea orașului.

2 Jean Ancel, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască. 1933-1944*, partea a doua, capitolul 17, Calea românească de soluționare a „problemei evreiești” în Basarabia și Bucovina, iunie-iulie 1941, Vol 1, (București: Hasefer, 2001), 111-142.

3 Despre felul în care s-au transmis mesaje și ordine pentru masacrarea populației evreiești din Basarabia și Bucovina vezi și Alexandru Florian, Adina Babeș, „The Beginning of War in the East and Hastening the Approaches Against the Jewish Population”, *Holocaust.Studii și cercetări*, vol. VI, 1(7): 2014.

4 Ancel, *Contribuții*, 117-118.

Aici, sub diverse pretexte, au avut loc noi execuții, iar în septembrie cei rămași în viață, 3 235 evrei, au fost transferați în lagărul de la Mărculești, loc de tranzit înspre Transnistria. Lagărul Răuțel este descris de J Ancel, care îl consideră cel mai feroce loc de detenție. „A fost înființat din ordinul lui Voiculescu (Constantin, general de brigadă, guvernatorul Basarabiei, n.n.), la o distanță de 12 kilometri de orașul Bălți, și au fost închisi în el 2800 de evrei rămași în viață în județ. Numărul lor a crescut, deoarece zilnic li se adăugau alții, descoperiți pe drumuri sau în ascunzători. Comandantul legiunii de jandarmi Bălți, maiorul Mihai Boulescu, a primit ordin să organizeze paza și controlul și să se îngrijească de hrană. În lipsă de jandarmi, au fost folosiți pentru pază soldați. Evreii au fost deținuți într-o poiană de pădure sub cerul liber sau șase barăci mici, în fiecare dintre ele fiind înghesuiți câte o sută de oameni. Ei dormeau în șanțuri antitanc acoperite cu frunze. Nu au primit hrană și mortalitatea zilnică s-a ridicat la 50-60 de oameni. În fiecare zi bărbații erau scoși la curățirea dărâmaturilor și la curățenia orașului”⁵.

Conform calculelor lui Simon Geissbühler, în primele două săptămâni ale lui iulie 1941 în Bucovina de Nord rurală, inclusiv Cernăuți, și în Basarabia de Nord au fost exterminați 12 mii de evrei, iar în lunile iulie-august 43.500 de evrei.

I. Dosar nr. 654/952⁶

Tribunalul Capitalei Colegiul II penal
Deciziunea penală nr. 562

Dos. Nr. 2377/948.
5.

GURTEA BUGUREȘTI SECȚIA I PENALĂ
Încheiere Nr. 11428
Deciziunea penală Nr.
Ședința publică dela 29 Septembrie 1948
Gurtea compusă din
Dnii Gh. Ionescu II, consilier,
Gh. Ionescu Baldovin “ “
N. Surpățeanu asesor popular
D. Bădescu, “ “
I. Gordea, “ “
I.Pora, procuror
Nic. Popescu, grefier.

La 24 septembrie 1948, fiind pe rol la ordine judecarea acțiunii penale și la apelul nominal făcut în ședința publică, a răspuns acuzatul Vasile Sprâncenatu, în stare de arest, asistat de dl. avocat Vlađ Mihail, și martorul Barbă Roșie Matei, lipsind acuzații locot. col. Boulescu Mihail, Dumitru Agapie, și Gurie Filipenco cum și martorul Ion Milcioiu.

Procedura completă.

⁵ Ancel, *Contribuții*, 176.

⁶ Arhiva INSHR-EW, RG-25.004, rola 118, dosar 18709, 123-124

Părțile și dl. procuror a pus concluziuni în sensul celor consemnate prin încheierea dela 24 Septembrie 1948, când, Curtea având nevoie de timp, pentru a verifica actele și lucrările dosarului, a amânat pronunțarea pentru azi 29 septembrie 1948, când a dat prezenta deciziune.

CURTEA,

Asupra acțiunei penale deschisă prin rechizitoriul de urmărire Nr. 14/948, al parchetului Curții București, contra lor Boulescu Mihail, lt.col. în rezervă Dumitru Agapie, fost funcționar la Direcția Generală a polițiilor, Filipenco Gurie, fost șef al Siguranței Bălți și Sprâncenatu Vasile, plut. major de jandarmi.

Având în vedere actele din dosarul cauzei, și instrucția urmată în cauză.

Având în vedere că din acestea rezultă că numiții acuzați sunt trimiși în judecata Curții București, ca instanță criminală, pentru că au săvârșit crimele prevăzute și pedepsite de art. 1 lit. c. 2 lit. d. și c. și art. 3 din legea 291/947, că primul acuzat din motive de ură rasială, a ordonat exterminarea prin împușcare a 80 evrei și de a fi aprobat prin lipsă de supraveghere voită tratamente neomenoase evreilor internați în lagărul „Kăuleț” din juđ. Bălți, prin proastă alimentare și cazare, al doilea și al treilea acuzat au înlesnit organelor germane SS din orașul Bălți, în calitatea lor de organe ale poliției acestui oraș, ca în luna Iulie 1941, să extermine un grup de 30 evrei din acel oraș prin concursul ce l-au dat organelor germane adunând populația evreiască din oraș și triind pe cei ce urmau a fi împușcați, iar pe de altă parte de a fi ordonat și asistat la executarea a 80 evrei tot din orașul Bălți la „Movila Aviației”, iar ultimul acuzat de a fi tradus în fapt executarea celor 80 evrei tot în orașul Bălți în calitate de șef al plutonului de execuție.

Având în vedere că din depozițiile martorilor Dumitru Diaconu, fost plut. major de jandarmi, Tibuleac Vițialie, fost agent la poliția or. Bălți, Blanck Rebeca, soția și mama a 2 victime, Prundea Al. fost dactilograf la poliția Bălți, Svariceski Al. fost comisar în poliția orașului Bălți, Cridaliuc Pavel, fost șef de gardieni publici, la aceiași poliție și a mart. Barbă Roșie Matei rezultă că în luna Iulie 1941, după intrarea trupelor germane și române în orașul Bălți, a fost strânsă toată populația orașului din ordinul acuzatului Dtru Agapie, în calitate de chestor al poliției și Gurie Filipenco, în calitate de șef al siguranței poliției din acel oraș, conform înțelegerii cu comandamentul german și român, că din întreaga această populație a reținut pe toți bărbații, afară de bătrâni, închizându-i în localul Băncii Moldova și arestul preventiv.

Că la foarte scurt interval de timp, după ridicarea evreilor, s-a hotărât executarea prin împușcare a 10 intelectuali evrei din cei deținuți pentru motivul că la marginea orașului Bălți s-ar fi tras în ostași germani, acest presupus atac nu se dovedește că ar fi existat, ci unul martor ca Rebeca Blanck afirmă că a fost numai un pretext, că, pentru a fi executați de germani cei 10 intelectuali evrei, acuzatul Dumitru Agapie, și Gurie Filipenco, au ajutat și înlesnit, în afară de strângerea și închiderea tuturor bărbaților evrei, iar aceștia au ales din numărul mare acelor închiși, pe cele 10 victime, între care era și fiul martorei Rebeca Blanck, executarea acestora s-a făcut în piața Catedralei din orașul Bălți, afișându-se un comunicat în limba germană iscălit de șeful Siguranței germane și de către chestorul poliției Bălți D. Agapie, în limba română, în care se anunța motivul

executării, atrăgându-se atenția că la al doilea caz de sabotaj în contra soldaților germani, se execută un număr dublu de ostateci evrei.

Că după câteva zile în același mod și cu concursul acuzaților Gurie Filipenco și Dumitru Agapie, în calitatea ce o dețineau au fost executați prin împușcare de germani, în piața orașului Bălți încă 20 bărbați evrei din cei mai de seamă, cadavrele lor fiind lăsate în stradă pentru a le privi toată lumea.

Având în vedere că după ocuparea orașului Bălți, de trupele germane și române, introducându-se administrația românească, acuzatul Boulescu Mihail, a fost numit comandantul legiunei jandarmi Bălți, iar Dumitru Agapie șeful poliției, Gurie Filipenco, șeful Siguranței poliției Bălți.

Că, încă din luna Iulie 1941, după ocuparea acestui oraș și după săvârșirea execuțiilor prin împușcare a celor 2 grupuri de evrei, arătate mai sus, s-a dispus executarea unui nou lot de evrei din cei ostateci, pe motivul că în rândurile populației evreiești s-a tras într-un soldat german.

Pentru punerea în executare a acestui act criminal, acuzatul Agapie și Filipenco, în înțelegere prealabilă cu acuzatul Mihail Boulescu, comandantul legiunei au stabilit modul de îndeplinire, de perfectare, executarea să se facă lângă gara orașului, denumită Pământeni, pe platoul Movila Aviației și de către un pluton de execuție din jandarmi dați dela legiune de acest acuzat; după ce acuzații au pus la punct planul execuției, dând instrucțiunile necesare organelor în subordine, s-au ridicat dela localul Băncii Moldova lotul de evrei ce urmau a fi executați, sub amăgirea că-i scoate la lucru, lot ce a fost dus într-o curte de lângă gara Pământeni și erau transportați la locul de execuție câte 10, ca șef al plutonului de execuție, acuzatul Boulescu a dat ordin sergentului major Sprâncenatu Vasile, cel mai tânăr subofițer din legiune, căruia i-a dat toate instrucțiunile necesare; acest din urmă acuzat după instrucțiunile și ordinul dat de șeful său, acuzatul Boulescu, având sub comandă 10 jandarmi înarmați cu arme de război, s-a dus la locul unde urma să se efectueze aceasta; la fața locului se aflau acuzații Boulescu, Gurie Filipenco, și Dumitru Agapie, după ce Gurie Filipenco, lua notă de numele celor ce urmau a fi executați, jandarmul Sprâncenatu Vasile, după instrucțiunile primite a dat ordin celor ce urmau să fie executați să-și sape groapa și cum la locul execuției, era un tranșeu, au fost puși să adâncească acest tranșeu de către primul lot de 10 din victime; ca după aceasta ordonându-se victimelor să stea în genunchi cu fața spre groapă la ordinele acuzaților Boulescu și Agapie, plut. Sprâncenatu, care era la un capăt al tranșeului, a comandat foc plutonului de execuție și la salva trasă victimele s-au prăbușit moarte în tranșee; că la un soldat din plutonul de execuție, defectându-i-se arma și neluând foc, victima destinată a fi împușcată n-a căzut, atunci acuzatul Boulescu a dat ordin să i se dea altă armă după care a fost executat și această victimă; că la venirea executării altui lot de 10, când s-a ordonat ca victimele să se așeze în genunchi cu fața spre groapă unul a refuzat vroidă să înfrunte moartea în față și atunci acuzatul Dumitru Agapie, care sta cu pistolul în mână, adresându-i cele mai triviale insulte i-a ordonat să se întoarcă cu spatele spre plutonul de execuție.

Că aceste din urmă fapte sunt recunoscute de acuzatul Vasile Sprâncenatu, apoi arătate de plut. maj. Diaconu Dumitru, care a fost față la execuțiile operate la Movila Aviației și la toate împrejurările ce au precedat această oăioasă faptă.

Că din depozițiile martorilor Diaconu Dumitru, arătarea acuzatului Sprâncenatu, ar rezulta c-au fost executați prin împușcare la Movila Aviației, numai 50 evrei, că din depoziția martorului Prundea Th. dactilograf la poliția Bălți, rezultă c-au fost executați 80 și acest din urmă martor arată că după dictarea șefului Siguranței Bălți, acuzatul Gurie Filipenco, a întocmit o listă de toate persoanele ce au fost executate în cele 3 loturi și la un loc însuma cifra de 110, fapt ce corespunde și cu declarația dată de martorul Prundea Th., și la situația neîndoielnică că germanii executase anterior 30 ostateci evrei, primul lot de 10 și al doilea de 20.

Având în vedere după executarea acestui ultim lot, toată populația evreească a fost adusă din orașul Bălți și pusă într-un lagăr înființat la Răuleț, lângă orașul Bălți, toată populația evreească, femei, bătrâni, copii, erau adăpostiți într-o pădure și în niște bordeie stricate făcute de armatele sovietice cu acoperișurile inexistente și din cauza ploilor timpul era rece se îmbolnăveau și mureau zilnic de boală și de mizerie în deosebi bătrâni și copii.

Trupele germane spre sfârșitul lunii Iulie 1941, părăsesc complet orașul și județul Bălți, și paza lagărului se făcea de soldați români. Legiunea de jandarmi, după cum arată martorul Theodor Ardeleanu, fost primar al orașului Bălți, în acel timp și col. Hanciu fost inspector gl. administrativ, avea din punct de vedere administrativ grija, paza și măsurile de siguranță în ce privește deținuții din lagăr.

Tratamentul pentru aceștia era atât de neomenos încât pe lângă lipsurile ce duceau de hrană și frig, fiindcă locuiau în pădure, dar erau zdrențuroși și goi, fiindcă fuseseră jefuiți de tot avutul lor până și hainele de pe ei.

Că după cum arată martorul Eduard Grumăzescu, a văzut un grup dintre acești deținuți în lagăr, aduși în orașul Bălți, pentru a curăța noroiul de pe stradă, din care martorul cunoștea pe mulți din ei, cari fuseseră oameni cu situație morală și materială în acel oraș, și cari atunci prin aug. 1941, mergeau în coloană, zdrențuroși cu picioarele și cu capul gol, că starea de foamete în care se găseau aceștia, se oglindește din scena ce o descrie martorul, când dela un restaurant din centrul orașului, s-a aruncat un coș cu coji crude de cartofi și când evreii din convoiul de lucru s-au repezit cu disperare să-și ia fiecare din aceste coji pentru a se hrăni.

Având în vedere că această comportare neomenoasă față de cei deportați în lagăr se atribuie după cum am arătat, acuzatului Boulescu, comandantul legiunei, care avea din punct de vedere administrativ grija, paza și siguranța deținuților în lagăre, dar nu s-a îngrijit deoarece în concepția sa, așa cum îl descriu faptele cu ocazia executării lotului a 60 evrei la „Movila Aviației” și cum îl arată martorul jand. plut. Barbă Roșie Vasile, avea drept țel exterminarea evreilor.

Considerând că faptele astfel cum sunt mai sus relateate, constituie în drept crima prevăzută și pedepsită de art. 1 pc. 2 art. 3 lit. c. din legea 192/948, pentru acuzații Mihail Boulescu, Dumitru Agapie, și Gurie Filipenco și art. 1 pc. 2 și art. 4 din aceeași lege pentru acuzatul Sprâncenatu Vasile, lege modificatoare a legii 291/947.

Considerând că în ce privește acuzatul Sprâncenatu Vasile, acesta fiind cel mai tânăr subofițer din legiunea jand. Bălți, i s-a dat dispoziție de acuzatul Boulescu Mihail, a îndeplini rolul de șef al plutonului de execuție, având în vedere că deși ordinul șefului său ierarhic, manifest contrar regulilor războiului și al umanității, nu poate constitui o scuză absolutorie pentru acest acuzat, constituie totuși o circumstanță de natură a-i atenua gradul de culpabilitate în

ce privește infracțiunea săvârșită de acesta și ca atare, Curtea acordă circumstanțe ușurătoare acestui inculpat, făcând aplicația art. 157 c.p.-

Văzând și disp. art. [...] din legea 192/948, urmează a se pronunța confiscarea averilor tuturor acuzaților.

Pentru aceste motive
Redactate de dl. consilier Gh. Ionescu II,
Ascultând și concluziunile dlui prim procuror
În numele legii
Decide,

În baza art. 1 pc. 2, art. 3 lit. c. din legea 192/948,
Condamnă pe inculpații: locot. col. Boulescu Mihail, cu ultim domiciliu în Lipova, jud. Timiș-Toronthal, în prezent dispărut, pe Dumitru Agapie, fost funcționar de stat, la direcțiunea generală a poliției, domiciliat în București, str. Aurel Vlaicu Nr. 83 și pe Filipenco Gurie, fost șef al Siguranței, din orașul Bălți, în anul 1941, cu domiciliul necunoscut, dispărut, la muncă silnică pe viață, și la 10 ani degradare civică.

Dispune confiscarea averii mobile și imobile a numiților inculpați.

În baza art. 1 pc. și art. 4 din legea Nr. 192 comb. cu art. 157 cod. penal.

Condamnă pe inculpatul Sprâncenatu Vasile, plut. maj. cu ultim domiciliu în comuna Mărgineni jud. Prahova, actualmente deținut în baza mandatului de arestare Nr. 2272/948, la 3 ani temniță grea și la 3 ani degradare civică.

Obligă pe toți inculpații să plătească statului câte 3.000 (trei mii lei) fiecare, drept cheltuieli de procedură.

Cu recurs.

Data și citită în ședință publică, azi 29 septembrie 1948.

Gh. Ionescu II

Gh. Ionescu Baldovin

N. Surpățeanu

D. Bădescu

I. Cordea

II. Ședința publică dela 7 Februarie 1953⁷

Președinte	Alexandru Miculescu
Asesori p.	Kăpan Aurora
	Bârsan Ion
Procuror	Gh. Leizeriuc
Grefier șef	Paul Smeianu

În ziua de 27 Ianuarie 1953 a fost pe rol soluționarea acțiunii privitoare pe criminalul de război Diaconu Dumitru.

Procedura fiind completă, părțile au pus concluziuni consemnate în cererea de ședință din acea zi iar tribunalul având nevoie de timp

⁷ Arhiva INSHR-EW, RG-25.004, rola 118, dosar 18709, 372-373.

pentru studierea actelor și lucrărilor din dosar a amânat pronunțarea pentru astăzi 7 Februarie 1953, când în urma deliberărilor a dat următoarea decizie.

Tribunalul

Asupra acțiunii publice deschisă contra acuzatului Diaconu Dumitru, prin rechizitorul de urmărire nr. 190/952, a Parchetului Curții București, Cabinetul Crime de război, pentru faptul prevăzut și pedepsit de art. 1 lit. b. și d, și art. 4 din legea nr. 291/1947, modificat prin

D.207/948.

Având în vedere că faptul pentru care a fost trimis acuzatul în judecată constă în aceea că, în anul 1941, îndeplinind funcțiunea de șef al secției de jandarmi din comuna Răuțel-Bălți,

într-una din zilele lunii Iulie, primește dispoziții de la Boulescu Mihail, fostul comandant al secțiunii de Jandarmi Bălți să ia legătura cu chestorul de poliție Dumitru Agapie pentru a se pune la dispoziția acestuia în vederea transportării unui grup de evrei ce urmau să fie executați, executare care se făcea în colaborare cu autoritățile de ocupație hitleristă pe motiv că în cursul nopții a fost împușcat un soldat german; acuzatul ajuns la poliție a găsit că chestorul Agapie pregătise deja un camion cu un număr oarecare de hârlețe și lopeți și a dat ordin la 10 gardieni să meargă visa vis de fabrica de spirt Iasnichi, unde se găseau adunați vreo 20.000 evrei, spunându-i acuzatului să-i însoțească și el, iar de acolo să ia 50 dintre ei, să-i ducă la Pământeni și să-i bage într-o curte pentru a fi executați pe rând, în grup de câte 10, la marginea orașului; ajungând apoi la locul de deținere al populației evreiești, doi dintre gardieni, au intrat în interiorul lagărului, iar ceilalți au rămas afară; aceștia doi au spus evreilor că e nevoie de 50 dintre ei să meargă la muncă și îngroziți de modul cum erau tratați și mizeria în care se aflau, au început să se îngrămădească înspre poartă; ajunși la punctul „Pământeni” unde trebuiau să se oprească și de unde urma să-i trimită în grup de câte zece la execuție, au ales zece dintre ei și împreună cu gardienii i-au condus la locul execuției de la „Movila Aviației”. În acel loc se afla chestorul de poliție Agapie, Boulescu Const. Fostul comandant al legiunei de jandarmi, Sprâncenatu Vasile, fost sergent major cu grupul de rezervă a legiunei compusă din 10 jandarmi și 2 din armata germană, totul fiind pus la punct pentru executarea victimelor.

Sprâncenatu Vasile - fostul sergent major - care era comandantul grupei de execuție a dat câte o lopată victimelor, i-a obligat să adâncească gropile în care urmau să fie îngropați și în urmă a comandat „în genunchi”, iar victimele s-au executat, după care a ordonat foc și nouă din evrei au căzut străpunși de gloanțe, al zecelea rămânând neatins, deoarece arma unuia dintre ostași nu a luat foc; acuzatul fiind trimis de Boulescu ca să constate de ce nu s-a putut trage, acesta a văzut că percutorul era defect; că, schimbându-se arma, s-a tras din nou căzând astfel și cel al zecelea evreu; în aceleași condițiuni au fost executați și ceilalți 40 evrei.

Având în vedere că din același rechizitor se mai constată că acuzatul în timp ce își îndeplinea funcțiunea de șef al secției de jandarmi din Răuțel Bălți și-a însușit o mare mulțime de obiecte, de tot felul de la populația civilă.

Având în vedere că în ce privește primul fapt de care este învinuit acuzatul de a fi ajutat efectiv la trecerea și conducerea victimelor la locul de execuție, acesta înaintea instanței susține că își menține numai declarația sa dată în fața primelor cercetări și că cele declarate de el la Cabinetul 6 de Instrucție de pe lângă Trib. Poporului la data de 9 Iulie 1945, când s-au făcut cercetările împotriva celorlalți acuzați trimiși în judecată și condamnați pentru crime de război, nu le menține în întregime și anume nu recunoaște din acea declarație că Boulescu l-a trimis la chestorul Agapie spunându-i că urmează să fie executați evrei și nici că Agapie i-ar fi spus același lucru. Că Agapie a avut în acel timp însoțitor un șef de secție cu 8 oameni, carii-au spus că merg să rărească lagărul, fiindcă erau prea deși acolo unde se găseau reținuți și că-i duce în altă parte, fără ca cineva să spună că cineva intenționează să-i omoare. Că, apoi acuzatul arată că nici partea aceea din declarație nu mai susține că el ar fi verificat arma, ci Boulescu a făcut acest lucru, fapt care a fost recunoscut - zice acuzatul - și de Sprâncenatu, când a fost judecat.

Că, în ce privește celălalt fapt de care este învinuit, că și-a însușit o serie de obiecte dela populația civilă, acuzatul tot în declarația dată la 9 Iulie 1945, arată că obiectele cuprinse în inventarul dela dosar, au fost lăsate în păstrarea sa, o parte de către Eugenia Vlasianco, fiindcă, fiind evreică, i le-ar fi luat nemții, iar altă parte au fost luate dela primăriile Alexandreni și Bălți cu formele legale, și că o bună parte din acele lucruri sau obiecte casnice cari îi aparțineau lui; că, judecat fiind pentru acest fapt de instanțele militare a fost achitat de Curtea Marțială din Galați.

Având în vedere că în ce privește primul fapt pus în sarcina acuzatului acesta se stabilește din recunoașterea în mare parte a acelui fapt din partea sa, coroborat cu declarațiile martorilor Svaricovschi Alexandru, Sprâncenatu Vasile și Boulescu Mihail, audiați la primele cercetări, de unde rezultă că Diaconu a participat la această execuție, s-a pus la dispoziția chestorului Agapie, din ordinul lui Boulescu pentru a transporta evreii dela ghetou la locul execuției pe care i-a dus la Movila Aviației, a menținut ordinea în acel loc, în timp ce se executa un lot de evrei, unul din ei rămânând în viață, fiindcă arma unui jandarm nu luase foc, tot din ordinul lui Boulescu, acuzatul a desfăcut arma după care jandarmul a executat și pe al zecelea evreu.

În ce privește ultimul fapt pus în sarcina acuzatului că și-a însușit o mare mulțime de obiecte dela populația civilă pe când îndeplinea funcția de șef al secției jandarmi din com. Răuțel-Bălți.

Având în vedere că acuzatul susține că pentru acest fapt a fost judecat de Curtea Marțială Galați și prin sentința nr. 5311 din 7 Septembrie 1943 a fost achitat; depune apoi un act de vânzare intervenit între el și fostul guvernământ al Basarabiei din care se constată că i s-a vândut mobilier pentru suma de 77.480 lei, care a fost achitat la semnarea acestui act; din procesul verbal din 15 Septembrie 1952, depus în copie legalizată, se constată că s-a predat de Primăria Bălți spre administrare și buna îngrijire acuzatului, mobilier care este proprietatea comunei; că, în fine din procesul verbal din 20 Iulie 1941, depus în copie legalizată la dosar, se constată că primarul com. Alexandreni (Bălți) a predat spre folosință acuzatului diferite obiecte rămase dela evreii dispăruți.

Având în vedere că din copia inventarului aflat la dosar și necontestate de acuzat se constată că lucrurile casnice și mobilierul gă-

site în locuința sa, cu ocazia percheziției domiciliare făcută, o bună parte din ele diferă însă de cele cuprinse în actele depuse de acuzat.

Având în vedere că acuzatul n-a putut justifica proveniența acestor obiecte și care se constată că sunt însușite de numitul dela populația evreiască din regiunea unde își îndeplinea în anul 1941, funcțiunea de șef al secției de jandarmi din com. Răuțel Bălți.

Având în vedere că din cele mai sus expuse se constată că faptele reținute în sarcina acuzatului constituie crimă de război prevăzută de art. 1 lit. b. și d din Decretul nr. 207/948 prin aceea că profitând de situația ce o avea și-a însușit în mod ilicit bunuri private din teritoriul în care s-a purtat războiul; că, apoi a participat la executarea celor 50 evrei, pe teritoriul unde s-au desfășurat ostilitățile militare; că pentru aceste fapte urmează a fi condamnat în baza art. 4 din aceea lege.

Având în vedere că acuzatul a recunoscut o bună parte din învinuirile ce i se aduc, că n-a mai fost condamnat, că este trecut de 60 ani, astfel că urmează a fi condamnat la 10 ani temniță grea, în baza art. 4 din legea 207/948, cu aplicarea art. 31 c.pen. combinat cu art. 157 și 158 c.pen. pedeapsă care corespunde gradului său de culpabilitate; că pe lângă această pedeapsă conf. alin. II din art. 4 al susmenționatei legi dată a se pronunța contra acuzatului și confiscarea averii și degradațiunea civică pe timp de 10 ani. În baza art. 64 cod. penal urmează a se computa detențiunea preventivă.

Văzând și dispozițiunile art. 107 și urm. pr. pen.

Pentru aceste motive

În numele legii

Decide

Condamnă pe acuzatul Diaconu Dumitru, născut în comuna Raslețu-Govora-Olt, la 12 Iulie 1892, fiul lui Marin și Floarea fost plutonier major de jandarmi, căsătorit, fost cu ultimul domiciliu în comuna Raslețu Gorj, actualmente deținut în penitenciarul Jilava, în baza mandatului de arestare nr. 1275 emis de parchetul Curții București în ziua de 24 Mai 1952, la zece ani temniță grea pentru faptul prev. și ped. de art. 1 lit. b. și d și art. 4 din legea nr. 291/947 și la zece ani degradare civilă, cu aplicarea art. 31, 157 și 158 c. pen.

Compusă detențiunea preventivă.

Ordună confiscarea averii.

Obligă pe susnumitul acuzat să plătească statului suma de 50 lei cheltuieli penale.

Cu recurs.

Dată și citită în ședință publică azi, 7 Februarie 1953.

Președinte,
Alexandru Miculescu

Asesori:
Râpan Aurora
Bârsan Ion

Grefier șef,
Paul Smeianu

Interacțiunea Stat-Biserică în România postcomunistă: provocări metodologice pentru știința politică¹

Lavinia Stan, Lucian Turcescu, *Religie și politică în România postcomunistă*
Curtea Veche, București, 2010, 428 p.

Lucrarea urmează ediției în limba engleză, apărută în 2007, la Oxford University Press. Așa cum previn autorii în prefața la ediția în limba română, „volumul de față a fost de la început destinat unei audiențe engleze, nu doar pentru că a fost scris direct în acea limbă, ci și pentru că, atât din punctul de vedere al întrebărilor ridicate, cât și al metodologiei folosite, el s-a adresat mediului academic occidental” (p. 7). Dat fiind că ceea ce interesează cititorul de limbă engleză poate plictisi prin redundanță audiența românească, volumul pe care îl recenzăm nu reprezintă o simplă traducere, ci o rescriere care păstrează „textul inițial, fără a include amănunte care ar îngreuna lectura textului românesc. Încă și mai importantă este selecția problemelor ridicate” (p. 8).

Nucleul acestui volum îl reprezintă, potrivit titlului, relația dintre religie și politică în România de după 1989, iar potrivit prefetei la ediția românească, interesul cade pe relația Biserică-Stat. Prin aceasta autorii înțeleg „totalitatea interacțiunilor Biserică-stat din cadrul unei anumite țări, poziție care implică privilegiază statul în dauna Bisericilor individuale” (p. 8). Dacă interesul „democrațiilor

consolidate” (occidentale) merge în acest sens, cazul românesc apare autorilor drept atipic deoarece preocuparea pentru relația dintre Stat și Biserică se observă mai curând în sânul Bisericilor: „Însă în România modele de relații Biserică-Stat au fost complet ignorate, interacțiunea dintre politică și religie fiind abordată de pe poziții mult mai partizane, în special de către exponenți ai Bisericilor și aproape deloc din perspectiva statului” (p. 8).

Meritul evident al cărții este dublu. În primul rând, panoramează complexitatea (uneori haotică) a interacțiunilor dintre Biserică și Stat: „Volumul de față examinează interacțiunea dintre religie și politică în România, scoțând în evidență atât influența factorilor religioși și a simbolurilor religioase asupra procesului politic, cât și impactul politicii asupra vieții celor mai importante culte din această țară” (p. 29). În al doilea rând, observarea interacțiunii se face în mod critic, pornind de la patru modele consacrate în știința politică occidentală: „Analiza noastră datorează mult studiului comparativ al lui Stephen Monsma și Christopher Soper, *The Challenge of Pluralism: Church and State in Five Democracies*, care a propus scheme de relații Biserică-Stat la nivelul țărilor, în loc să examineze poziția unui anumit guvern față de fiecare cult prezent în acele țări. Ei au reușit să facă acest lucru cercetând relațiile Biserică-stat existente în democrațiile consacrate, în

¹ Această lucrare a fost finanțată din contractul POSDRU/159/1.5/S/140863, proiect strategic ID 140863 (2014), cofinanțat din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013.

principal din punctul de vedere al statului, cu presupunerea implicită că, în timp ce guvernul ar putea asuma poziții diferite față de diferite culte, toate aceste poziții converg într-un model coerent de relații Biserică-stat” (p. 41). Inspirația dintr-un studiu comparativ nu înseamnă însă reproducerea acestuia la cazul românesc deoarece autorii recunosc faptul că „[...] taxonomia relațiilor dintre stat și culte propusă de Monsma și Soper nu este întrutotul aplicabilă României, o fostă țară comunistă așezată în vecinătatea regiunii conflictuale a Balcanilor, a cărei experiență istorică cu democrația a fost limitată în timp. De aceea, am fost obligați să construim noi categorii care reflectă mai adecvat experiența acestei țări, cu toate plusurile și minusurile ei” (p. 44). Mai concret, modelele aplicabile doar parțial la ipostaza românească a interacțiunii Stat-Biserică sunt în număr de trei: modelul separării stricte (SUA) unde neutralitatea statului pleacă de la premisa că religia privește doar omul-privat și nu omul-public (social); acestui model american i se opune modelul Bisericii de stat (Anglia, țările scandinave și Grecia) unde statul sprijină material Biserica, iar Biserica se achită legitimând (sprijin simbolic) statul. Între cele două modele se află tipologia pluralistă sau, mai precis, structural-pluralistă, așa cum se întâlnește în Olanda și Australia. Potrivit acestui model, societatea este formată din sfere autonome, complementare și competitive de unde necesitatea interacțiunii punctuale a Statului și a Bisericii.

Din orizontul acestor tipologii consacrate în lumea occidentală, autorii privesc cazul românesc cu înaintea de instaurarea comunismului, în timpul comunismului și, cu accent deosebit, pe perioada de după 1989. Ceea ce caracterizează interacțiunea dintre Stat și Biserică în postcomunism este încercarea de a o normaliza urmând un model sau altul din cele trei consacrate. Actorii acestei încercări sunt elitele (intelectuală și politică), Biserica Ortodoxă Română (în virtutea numărului de credincioși și a trecutului istoric) și celelalte culte recunoscute (Biserica Greco-Catolică, Biserica

Romano-Catolică, etc). Fideli principiului metodologic afirmat mai sus, autorii accentuează soluția elitei politice la problema relației dintre Stat și Biserică care poate fi numit drept „model cvasipluralist controlat”. Cu alte cuvinte, în România postcomunistă, elita politică a propus acest model ca soluție la încercările BOR de a impune un model preponderent scandinav și la încercările elitei intelectuale de a separa cu strictețe cele două instituții. Iată cum definesc și descriu autorii acestei cărți modelul neaoș al relației dintre Stat și Biserică: „Procesul de negociere între astfel de obiective multiple a transformat propunerile venite din cercurile politice în variante ale modelului cvasipluralist controlat, prin care statul centralizat menținea controlul asupra vieții religioase prin înregistrare și alocare de fonduri, în timp ce relaxa restricțiile comuniste asupra activității religioase și susținea un parteneriat privilegiat cu Biserica Ortodoxă [Română]. Partidele și politicienii au stabilit relații strânse cu diverse grupuri religioase, dar statul român a refuzat să ridice formal vreun cult deasupra celorlalte. Din punctul de vedere al autorităților, grupurile religioase aparțin formal zonelor de neinterferență a statului, precum familia, educația și artele” (p. 69). Pentru a ilustra modelul cvasipluralist controlat prin care autorii lasă de înțeles că îmbogățesc metodologia interacțiunii dintre Stat și Biserică (ceea ce, având în vedere vizibilitatea asigurată Oxford University Press, constituie meritul indiscutabil al acestei cărți), universitarii de origine română analizează patru „domenii de interes public”: naționalismul, confruntarea cu trecutul comunist, relațiile interconfesionale (în special ortodoxe – greco-catolice), alegerile parlamentare și prezidențiale, educația religioasă, politica și sexualitatea și, în sfârșit, europenizarea. La nivelul surselor invocate pentru a argumenta ipoteza cvasipluralismului controlat, autorii cărții recur la o bibliografie formată din cărți de specialitate care, aproape exclusiv, au apărut la edituri prestigioase din străinătate (aproape deloc nu se citează autori români, cu toate că

Lavinia Stan și Lucian Turcescu recunosc faptul că, la nivelul anului 2010, „necesitatea independenței [autorului față de subiect] este ignorată în România, unde în materie de religie și politică doar Cristian Vasile, Petre Guran, Mirel Bănică și Mihail Neamțu și-au păstrat-o; p. 9”) și la o chiar mai bogată resursă publicistică (cotidiene centrale și alte publicații periodice). Asupra acestui aspect, unii recenzenti ai cărții (ediția englezească) s-au pronunțat deja, criticând-o cu fermitate: „A urmări temele tratate de mass-media și a le conferi validitate academică prin suprapunerea lor cu temele tratate într-o monografie cu pretenții științifice constituie o eroare fundamentală [...] capitolele cărții corespund celor mai mediatizate teme care subsumează relația dintre religie și politică în România”². Periodicele ca sursă primară în argumentarea modelului românesc de interacțiune Stat-Biserică apreciez că nu constituie o problemă în măsura în care sunt importante momentul, locul și mediul de exprimare a celor două instituții relativ la probleme de interes comun (alegeri, naționalism, educație religioasă în școli publice, etc). Problema majoră apare însă atunci când categoria surselor primare este redusă la un singur tip de sursă (de pildă, cotidienele naționale sau studiile locale), precum este citarea intensă a unor autori care s-au remarcat mai curând prin militantism (așa cum este Emil Moise) decât prin rigoare și mai ales privire obiectivă. Mai mult, invocarea anumitor fapte descrise în cotidiene fără circumstanțierea acestora locală și istorică, poate ridica anumite suspiciuni de natură metodologică.

Din punctul de vedere al acestei prezentări, punctele slabe ale cărții trebuie căutate altundeva. Mai concret, autorii cărții fac uneori dovada unui recurs nesigur la concepte. Acesta este cazul perechilor Stat-Biserică, respectiv politică-religie. A fost deja arătat că deși cartea se numește „religie și politică”, aceasta

este prezentată (cel puțin în prefața la ediția românească) drept analiză a relațiilor Stat-Biserică. Un exemplu și mai precis de confuzie conceptuală este acesta: „Însă este evident că nu toate aspectele *religie-stat* (subl. m.-N.D.) considerate a fi importante în România au putut fi incluse aici” (p. 8). Distincțiile Stat-Biserică și politică-religie sunt recunoscute tacit într-unul din fragmentele citate mai sus: „Partidele și politicienii au stabilit relații strânse cu diverse grupuri religioase, dar statul român a refuzat să ridice formal vreun cult deasupra celorlalte”. Cu alte cuvinte, distincția poate fi și una de opțiune, nu doar de natură intrinsecă: dacă statul alege neutralitatea, politicul (elite, partide politice) privilegiază un cult în detrimentul altor culte. Claritatea conceptuală este imperativă din punct de vedere metodologic atât ca principiu, cât mai ales în relație cu obiectivul propus. Astfel, autorii doresc evaluarea modelelor de relaționare Stat-Biserică din perspectiva democratizării al cărui criteriu este cel al „dublei toleranțe” (provenit de la Alfred Stepan): „Pentru a defini atât libertatea de care guvernele alese de electorat trebuie să se bucure în raport cu cultele, cât și libertatea de care cultele trebuie să se bucure în raport cu statul, Stepan sugerează ca instituțiile democratice să fie libere să genereze politici publice în mod independent, în limita și în cadrul legislației în vigoare” (p. 46). Prin urmare, criteriul este cel instituțional (de la care se disting statul și Biserica) și nu cel personal/social (de la care avem politica și religia)³. Fără a pretinde că nu se poate avea politică fără stat, respectiv religie fără Biserică, totuși instituția, cel puțin istoric vorbind, inspiră, organizează și menține religia și politica.

În sfârșit, o altă problemă de fond privește legitimitatea extinderii simfoniei, ca model tradițional (a se citi bizantin)

3 Pentru dezvoltarea distincției dintre Stat și Biserică, pe de o parte, și religie – politică, pe de altă parte (inclusiv distincția religie – credință) a se vedea René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX și XX*, traducere de Giuliano Sfichi (Iași: Polirom, 2003), 7-25.

2 Radu Carp, *Religia în tranziție. Ipoteze ale României creștine*. (Cluj-Napoca: Eikon, 2009), 173.

al interacțiunii dintre Stat și Biserică la perioada comunistă. Deși autorii nu se ocupă explicit despre perioada comunistă (ceea ce justifică tratarea schematică a acestei perioade în economia cărții), totuși ar fi un gest de maximă prudență ca simfonia să nu fie utilizată drept model de înțelegere a relațiilor Stat-Biserică între 1917/1945 și 1989: „*Simfonia* nu a însemnat niciodată un parteneriat între egali, însă este de menționat că regimul comunist a înclinat balanța și mai mult în favoarea sa, lăsând și mai puțin spațiu de mișcare Bisericii Ortodoxe. [...] În toate țările est-europene, vechiul concept de *simfonia* a mascat susținerea tacită a campaniilor antireligioase conduse de către stat.” (pp. 34-35). Lăsând la o parte faptul că dintr-o perspectivă teologică (istorie bisericească) simfonia comportă o altă perspectivă⁴, de ce simfonia nu poate fi extinsă, fără riscul de a greși, cel puțin la perioada comunistă nu poate fi înțeles decât din perspectiva unei alte distincții fundamentale: aceea dintre ideologie și creștinism. Dacă viziunea despre stat a Bisericii este înrădăcinată cu precădere în corpusul nou-testamentar (fără însă a fi neglijat și corpusul vechi-testamentar, mai ales atunci când statul a intervenit abuziv în perimetrul Bisericii, așa cum s-a întâmplat în timpul Mișcării de la Oxford), viziunea despre Biserică a statului nu se naște decât cu apariția modernității în varianta sa iluministă care a consacrat ideologia, situație în care comunismul reprezintă apogeul ideologiei și, în același timp, o variantă de modernitate⁵. Prin urmare, așa cum interacțiunea dintre Biserică și Stat după comunism necesită o categorie aparte, la fel de bine interacțiunea dintre Biserică și un Stat cu vocație totalizantă, având la dispoziție mijloace re-

presive, necesită o categorie specifică. Acest lucru nu înseamnă că interacțiunea Bisericii cu Statul în comunism nu poate fi privită din perspectiva simfoniei bizantine; dimpotrivă, însă riscul căderii în eroare nu poate fi neglijat.

În concluzie, lucrarea universitarilor Lavinia Stan și Lucian Turcescu poate fi privită drept reflecție sistematică asupra acțiunilor și instrumentelor cu care cultele religioase (și în mod deosebit Biserica Ortodoxă Română) a încercat să recupereze un trecut nu doar pierdut, dar și modificat substanțial de vocația totalizantă a statului aflat sub controlul exclusiv al Partidului Comunist (în variantele administrativ-represivă). De aici probabil rezultă și impresia că această recuperare a timpului pierdut și împiedicat (care se face mai mult la nivel empiric decât intelectual) ia forma unei revanșe istorice a Bisericii în fața statului.

Nicolae Drăgușin

[„Dimitrie Cantemir” Christian University]

⁴ A se vedea Jean Meyendorff, *Biserica Ortodoxă ieri și azi*, traducere de Cătălin Lazurca (București: Anastasia, 1996), 240. Steven Runciman, *Teocrația bizantină*, traducere de Vasile Adrian Caraba (București: Nemira, 2012).

⁵ A se vedea argumentația lui Radu Preda, *Comunismul. O modernitate eșuată* (Cluj-Napoca: Eikon, 2009), 368.

Index de Autori

Ana Bărbulescu este cercetător la Institutul Național pentru studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” și lector universitar la Universitatea București, Facultatea de Limbi și Literaturi Străine, Secția de Studii Iudaice.

Adrian-Cosmin Canae este masterand al Facultății de Științe Politice – Studii de Securitate și Apărare în cadrul Universității Creștine „Dimitrie Cantemir”, și licențiat în Științe Politice (2013), Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”.

Gheorghe Ciascai este licențiat în Științe Politice și în Filosofie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. A urmat studii post-universitare în dreptul afacerilor și drept comunitar la Universitatea Paris I Sorbonne și Universitatea București. Este doctor în Filosofie al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca. Din anul 2010 și până în prezent este conferențiar universitar în cadrul Facultății de Științe Politice a Universității Creștine Dimitrie Cantemir.

Nicolae Drăgușin este doctor în filosofie cu teză despre Hegelianismul de stânga. Lector universitar la Facultatea de Științe Politice (Universitatea Creștină Dimitrie Cantemir din București). Cercetător post-doctoral la Universitatea din București. Interese de cercetare: teologii politice (secolele XVIII-XX), relația dintre studiile de comunicare și religie, politică.

Alina Duduciuc, PhD, is currently lecturer and postdoctoral researcher at the Faculty of Communication and Public Relations within the National University of Political Studies and Public Administration, where she teaches *Social Psychology* and *Social Psychology of Advertising* at BA and MA levels. Since she has received her PhD in Sociology at the University of Bucharest (2010), her research interests revolve around analyzing the way different age groups use and adopt information and communication technologies (ICTs). Recent books: [Duduciuc, A., Ivan, L., Chelcea, S. (2013). *Social Psychology: The Study Human Interactions*; Duduciuc, A. (2012). *Sociology of Fashion: Clothing Style and Social Desirability*; Ivan, L. & Duduciuc, A. (2011) (eds.). *Nonverbal Communication and Social Construction*].

Alexandru Florian este profesor universitar, Facultatea de Științe Politice, Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”; director general, Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”.

Ruxandra Ivan este Conferențiar Univ. Dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea București și cercetător la Institutul Diplomatic Român.

Flavius Cristian Mărcău este Asistent de Cercetare Științifică la Institutul de Politici Publice, Administrație și Științele Educației din cadrul Universității „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu; doctorand în cadrul Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, domeniul Relații Internaționale și Studii Europene, anul III; director al revistei Research and Science Today. Domeniile sale de interes sunt: comunismul și democratizarea statele din Europa Centrală și de Est. Este autor al cărților *Revoluția română din decembrie 1989*, editura Academica Brâncuși, Târgu-Jiu, 2011; *Securitatea și relațiile internaționale după secolul XX*, editura Academica Brâncuși (în curs de apariție) și coordonator al volumului *Dezvoltarea: culegere de titluri de lucrări publicate*, editura Academica Brâncuși, 2014. A publicat peste 20 de articole în reviste naționale și internaționale indexate în baze de date internaționale și peste 50 de articole în volume ale unor conferințe naționale și internaționale.

Florin-Ciprian Mitrea este doctor în științe politice al Universității București, cu teza „Intelectualii în totalitarism. Fundamentele culturale ale criticii poloneze a comunismului (1945 – 1989).” A publicat articole științifice în reviste: *Sfera Politicii*, *Revista de Științe Politice și Relații Internaționale a Academiei Române*, *Romanoslavica*, *South – East European Journal of Political Science*. În prezent este lector universitar în cadrul Departamentului de Relații Internaționale și Studii Europene al

Universității Europei de Sud – Est Lumina și membru în colectivul de redacție al *South – East European Journal of Political Science*.

Lucian-Vasile Szabo este lector univ Facultatea de Științe Politice, Filosofie și Științe ale Comunicării a Universității de Vest din Timișoara. În cercetările sale este preocupat de relația dintre scriitori și jurnaliști cu puterea politică, de implicarea mass-media în construirea unor societăți democratice, un loc special fiind acordat investigării faptelor petrecute la Timișoara în perioada Revoluției române din 1989. Este autorul unor cărți, cum ar fi: *Libertate și comunicare în lumea presei* (1999), *Jurnaliști, eroi, teroriști* (2009), *Capcane ale comunicării* (2011), *Un alt Slavici* (2012), *Sindromul Timișoara 1989: Adevăr și imaginar* (2013), *Revoluția din 1989 în spitalele timișorene* (2014).

Adrian Pop este Profesor la SNSPA, membru al consiliului științific al Institutului Revoluției Române din Decembrie 1989 și al colegiilor de redacție ale revistelor *Moldoscopia*, *Eastern Journal of European Studies* și *Romanian Journal for Security Studies*.

Narcis Ronald Popescu este cercetător științific, doctorand al Școlii Doctorale de Știință Politică, Universitatea din București (2012-2015), asolvent al ciclurilor de licență și de master la Facultatea de Științe Politice-Universitatea din București, bursier al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc-IICCMER (2013-2014), bursier POSDRU – Academia Română, proiectul READ (2014-2015), a făcut parte din colectivul de autori al lucrării *Enciclopedia regimului comunist. Instituții de partid, de stat, obștești și cooperatiste* (INST- Academia Română, 2013), interesele de cercetare se orientează către totalitarism, importul cultural sovietic, formarea elitelor comuniste, învățământul de partid, teorii comparate ale elitelor.

Dumitru-Cătălin Rogojanu este doctor în istorie din anul 2012 al Universității „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca. În prezent este cercetător postdoctoral al Facultății de Științe și Litere din cadrul Universității „Petru Maior” Târgu-Mureș. A publicat o carte și mai multe studii despre Gulagul românesc.

Mihail Radu Solcan este profesor univ. dr. la Facultatea de filosofie, Universitatea din București. A publicat între altele o introducere documentară în logica modernă și a editat o antologie de filosofie analitică. Este co-editor al antologiei comentate *Limitele puterii* (ALL, 1994) și autor al cărților *Arta răului cel mai mic* (ALL, 1998), *Introducere în filosofia minții din perspectiva științei cogniției* (Editura Universității din București, 2000), *Freedom, Minds, and Institutions* (Editura Universității din București, 2003), *Eseul filosofic* (Editura Universității din București, 2004). Domeniile de interes: știința cogniției, filosofia științelor umane și filosofia politică. Pagină de web: <http://www.ub-filosofie.ro/~solcan>.

Stelian Tănase este Prof. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea București.

Enache Tușa este Lector Univ. Dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța.

SUMMARY

Revolution of 1989

Flavius-Cristian Mărcău	
<i>General Stănculescu implications in the 1989 revolution – giving up power</i>	3
Lucian-Vasile Szabo	
<i>Mass media, and enigma of Timisoara's 4,632 deaths in December 1989</i>	10
Narcis Ronald Popescu	
<i>Dumitru Popescu and the Romanian Revolution of 1989</i>	18
Florin-Ciprian Mitrea	
<i>The year 1989 in Poland. The Political Virtue of Moderation and the Conservative Vocation of Polish Solidarity</i>	27
Dumitru-Cătălin Rogojanu	
<i>A psychohistorical analysis. Gulag and the Romanian Revolution of 1989</i>	38
Enache Tuşa	
<i>Romanian revolution through the eyes of a contemporary. Some reflections on events confusing</i>	44
Adrian-Cosmin Canae	
<i>December '89. The revolutionary transfer of power</i>	51
Gheorghe Ciascai	
<i>From the communist Romania to the European Romania</i>	
<i>Romania's benefits and costs of the accession to the European Union</i>	59
Alina Duduciuc	
<i>Socially valued role models 25 years after the fall of Communism: a quantitative study on students and mass media exposure</i>	66

Remember 1989

[Sfera Politicii 126-127]	Years of the Late Communism. An Attempt for a Synthesis.....	72
	<i>Stelian Tănase</i>	
[Sfera Politicii 173]	Being a Historian of Romanian Communism, 23 Years After	89
	<i>Ruxandra Ivan</i>	
[Sfera Politicii 154]	The Global „Lessons” of East European Revolutions	97
	<i>Adrian Pop</i>	
[Sfera Politicii 120-121-122]	Three notes about communism and anticommunism responsibility.....	105
	<i>Mihail Radu Solcan</i>	

Anti-Semitism, Racism, Xenophobia

Ana Bărbulescu	
<i>Official Order and Ritual Disobedience in Transnistria's Ghettos</i>	114
Alexandru Florian	
<i>„Bloody July”</i>	127

Review

<i>The State and Church Relations in Post-communist Romania: Some Methodological Challenges for Political Science</i> (Nicolae Drăgușin)	137
Lavinia Stan, Lucian Turcescu, <i>Religie și politică în România postcomunistă</i>	

Index of authors	141
-------------------------------	-----

Summary	143
----------------------	-----

Revolution of 1989

„Sfera Politicii” este înregistrată în Catalogul Publicațiilor din România la numărul 4165.
Textele vor fi trimise redacției. Deciziile privind publicarea sunt luate de către echipa editorială.
Pentru a reproduce un text din revistă este necesar acordul scris al redacției „Sfera Politicii”.
Reproducerea textelor în alte condiții constituie o infracțiune și se pedepsește conform
legilor în vigoare.

